

CAMİ YAZILARI

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 914

CEP KİTAPLARI - 103

Tashih

İsmail DERİN

Grafik & Tasarım

Mücella TEKİN

Emre YILDIZ

Baskı

Korza Yay. Bas. San. ve Tic. Ltd. Őti
(0.312) 342 22 08

I.Baskı, Ankara - 2012

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 14.09.2012
2012/4

2012-06-Y-0003-914
ISBN: 978-975-19-5405-3
Sertifika No:12930

© T.C. Diyanet İŞleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel M¼d¼rl¼Đ¼
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
¼niversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 ¼ankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

CAMİ YAZILARI

DİB
YAYINLARI

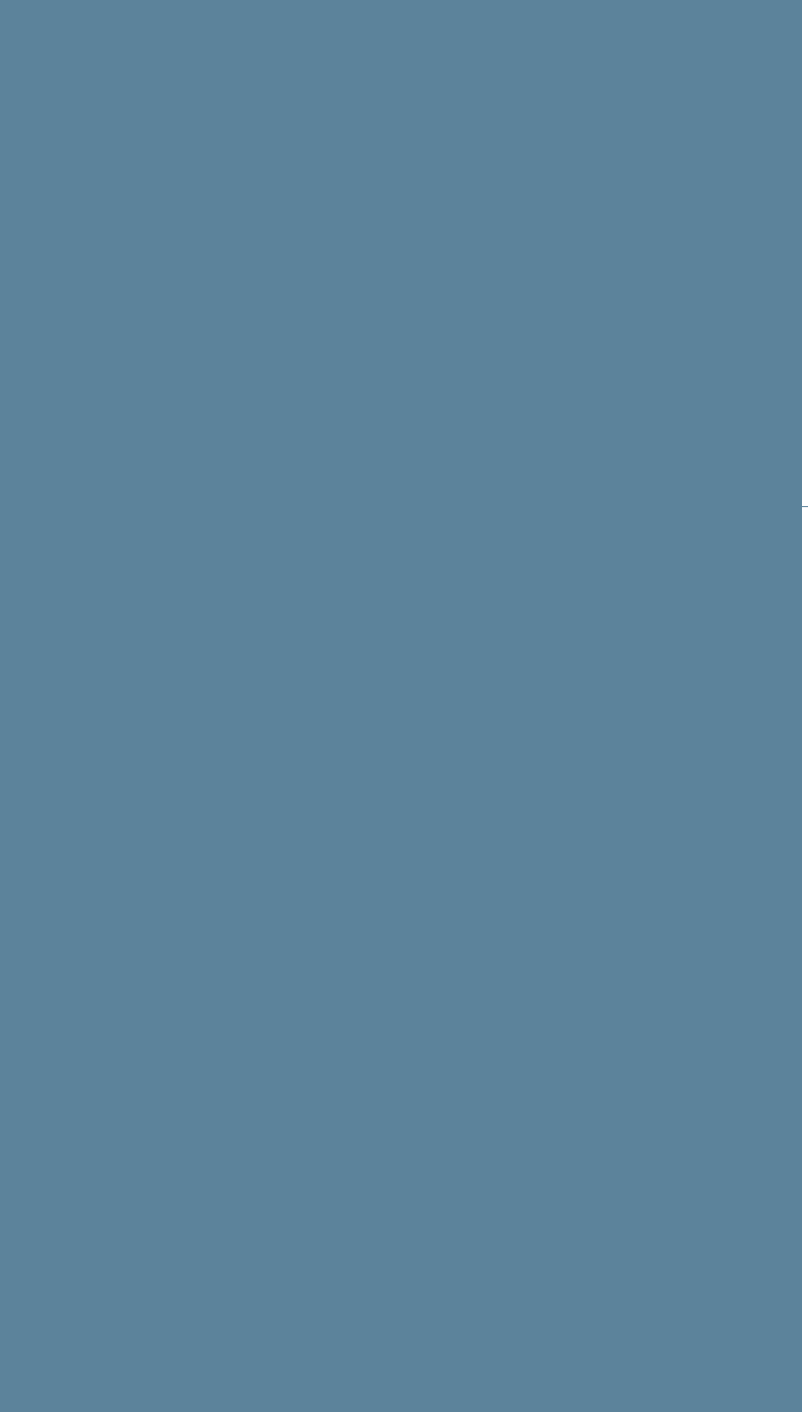

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Saadet Asrında Cami	11
Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami	21
Cami ve Medeniyet	45
Camilerin Manevi Mimarları	57
Camiler ve Engelliler	79
Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz	93
Mescid, Cemaat, Ümmet	103
Peygamber Mescidinde Kadınlar	113
Tebliğ ve İrşad Açısından Cami	121
Kalbi Mescidlere Bağlı Olmak	133
Cami Adabı	139
Hayatımızı İnşa Eden Kurum: Camilerimiz	149
Cami Mûsikîsi	159
Mabed Estetiği	183

SUNUŞ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Camilerimiz, asr-ı saadetten günümüze hem yapı hem de işlev olarak din-i mübin-i İslâm'ın bütün esaslarını ve mesajlarını temsil eden kurum olma niteliğine sahiptir. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî başta olmak üzere bütün camilerimiz, medeniyetin merkezi, ilim ve irfanın beşiği, fakir ve kimsesizin meskeni ve müminlerin uhuvvet membaı olmuştur. Bünyesinde gönülleri cem eden camiler, şehrin ruhu, mahallenin ve sokağın kalbidir.

Kâbe'nin birer şubesi ve Allah'ın evi olan camiler, huzur ve sükûnun kaynağıdır. Kimi zaman hayatın karmaşası içinde insanların nefes almasını sağlayan ve onları manevî yönden besleyen saadet yeri; kimi zaman çaresiz ve kimsesizler için sığınılacak bir liman; kimi zaman da yalnızlıktan bunalan ruhların sosyalleşmesine katkı sağlayan mukaddes bir mekândır. Bünyesinde yer alan mihrap, sadece imamın namaz kıldıracağı makam değil; aynı zamanda her türlü kötülükle, günah ve isyanla mücadele edilen yerdir.

İrat edilen hutbelerle anlam kazanan minber, bilgini ışığa dönüştüğü, zihinleri ve gönülleri aydınlattığı basamaklardır. Kürsüler, ilmin yüceliğini beyan eden köşelerdir. Kible, tevhidin; minareler ise İslâm'ın şiarı olmuştur. İslâm kardeşliğinin ve birlikteliğinin sembolü olan camiler, bir kişinin ya da zümrenin tekelinde olmayan, dolayısıyla kadın-erkek, genç-yaşlı, çocuk-yetişkin, engelli-engelsiz her yaştan ve her kesimden Müslümanın rahatlıkla ibadetlerini eda edebilecekleri yerlerdir.

Müslümanların kalbinin attığı yer olan cami ve mescitlerin inşasını "imar" kelimesi ile ifade eden Kur'an-ı Kerim, İslâm mabetlerinin ancak inanmış gönüller tarafından imar edilebileceğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahâbe dönemlerinden günümüze kadar cami ve mescidlerin imarı tüm İslâm âleminde önem görmüş ve Müslümanlar, nesiller boyu farklı kültür ve medeniyetlerin ürünü olan mimarî ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camilerle yeryüzünü donatmışlardır. Yeni kurdukları şehirlerde camiye hayatın merkezine alan bir plânlama yapmışlar; dinî mimariye önem vererek camilerin, mimarî ve tezyinat bakımından en güzel yapılar olmasına özen göstermişlerdir. İslâm geleneğinde özellikle Osmanlı döneminde "külliye" kültürünün çekirdeği camidir. Bu muazzam mimarî yapının çevresine medrese, hamam, misafirhane ve hastane gibi eğitim ve sosyal hizmet kurumları inşa edilmiş; böylece cami, insanların ihtiyaçlarının karşılandığı merkezî bir konuma sahip olmuştur.

Estetik ve mimari özellikleri ve güzellikleriyle yüzlerce yıldır varlığını devam ettiren Fatihler, Süleymaniyeler, Selimiyeler, manevî yönden dinin gücünü; biçimsel açıdan sağlamlık ve kusursuzluğu; sanatsal açıdan da özgünlüğü yansıtan şaheserler olarak insanlığı hayran bırakmaya devam etmektedir.

Camiler, tarih boyunca sadece ibadetin değil aynı zamanda sevgi ve saygının, bilgi ve hikmetin, birlik ve beraberliğin mekânıdır. Camilerde bedenlerimizin yanı sıra zihinlerimizi ve gönüllerimizi buluşturur; tevhitle vahdet arasında bir ilişki kurarız. Bizler birbirimizi ve kâinatı sevmeyi orada öğreniriz. Camiler, bağımsızlığımızın simgesi ve vatanımızın tapusudur. Biz mabedi ve ezanı İstiklâl Marşımıza yerleştirmiş,

*“Ruhumun senden ilahi şudur ancak emeli,
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.
Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli”*

dizeleriyle kimliğini bütünleştirmiş bir milletiz.

Son olarak dün olduğu gibi bugün de camilerin hayatın merkezinde yer alan işlevselliğine yeniden kavuşmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum. Bu vesileyle Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle hazırlanmış olan bu eserin yararlı olmasını diliyorum; emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Diyanet İşleri Başkanı

Cami ve mescidler her şeyden önce içinde Allah'ın adı anılan, sabah akşam tesbih edilip namaz kılınan, Allah'ın nurunun aydınlattığı (Nûr sûresi 24/36) ve Allah'a ibadet edilen mekânlardır. Bu sebeple Peygamberimiz mescidlerin, camilerin Allah'a en sevimli mekânlar olduğunu beyan buyurmuştur (Müslim, Mesâcid, 288).

SAADET ASRINDA CAMİ

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK*

Günümüzde Müslüman toplumlarda ibadet mekânı, özellikle namaz kılınan yer anlamında yaygın olarak kullandığımız “câmi” kelimesi, ibadet edilen mekânı ifade eden anlamıyla, İslâm öncesi dönemde ve İslâm’ın ilk yıllarında tedavülde olan bir kelime değildi. Bugünkü anlamıyla cami kelimesi Kur’an’da kullanılmadı, onun yerine hem Kur’an hem Sünnet hem de daha önceki kutsal kitaplarda ibadet edilen mekânı ifade eden “mescid” veya bunun çeşitli dillerdeki karşılığı idi. Arapça mekân ismi olan mescid kelimesinin kök anlamında “Allah’ın huzurunda eğilmek ve tevazu ile alını yere koymak” anlamı bulunmaktadır. Demek ki mescid alının yere konulduğu yerdir. Bu mana esas alındığında “yeryüzünün Müslümanlara mescid kılındığını” ifade eden hadis daha iyi anlaşılabilir olmaktadır (Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56; Müslim, Mesâcid 3,4,5). Resûl-i Ekrem Efendimizin bir hadislerinde geçtiği bilinen “el-mescidu’l-câmi” tabiri ise sadece Cuma namazlarının kılındığı büyük mescidler için kullanılmıştır. Medine’de

* Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Peygamberimizin inşa ettiği ve bugün en büyük boyuta ulaşmış bulunan muhteşem mabedin adı, günümüzde bile “Mescidü'n-Nebî”dir. Fakat işlevselliği ve fonksiyonları açısından mescid ile cami arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Daha sonraki asırlarda, içinde Cuma namazı kılınan ve hutbe irad edilen mescidlere cami, içinde sadece vakit namazları kılınan ve fakat Cuma kılınmayan, hutbe irad edilmeyenlere mescid denilmiştir. Mescid, secde edilen yani Allah'a ibadet edilen yer anlamına gelir. Secde, namazın en önemli rüknü ve kulun Allah'a en yakın olduğu an olarak kabul edildiği için ibadet edilen mekânın adı mescid olmuştur. Cami ise, Allah'a ibadet eden müminlerin bir araya geldiği mekândır ve cami kelimesi toplayan, bir araya getiren anlamına gelir ki bu, o mekânın işlevini tam ifade eden bir adlandırmadır.

Adı ne olursa olsun, cami ve mescidler her şeyden önce içinde Allah'ın adı anılan, sabah akşam tesbih edilip namaz kılınan, Allah'ın nurunun aydınlattığı (Nûr sûresi 24/36) ve Allah'a ibadet edilen mekânlardır. Bu sebeple Peygamberimiz mescidlerin, camilerin Allah'a en sevimli mekânlar olduğunu beyan buyurmuştur (Müslim, Mesâcid, 288). İslâm'da camide cemaatle namaz kılmanın sevabı, cami dışında tek başına herhangi bir yerde kılınan namazın çok üstündedir. Cemaat, Müslümanlar arası ilişkilerin gelişimi, tanışma, kaynaşma, yardımlaşma, paylaşma gibi her bir fert için öncelikli değer ifade eden etkinlikler ve bireyin sosyalleşmesi açısından da çok büyük önem taşır. Kur'ân-ı Kerim, bütün dinlerin ibadet mekânlarını mescid olarak adlandırır (Hac sûresi, 22/40). Çünkü iba-

det, bütün dinler açısından sadece Allah'a has kılınmış bir eylemdir. Aksi durumlar, bir sapma ve asıldan uzaklaşmadır. Hangi dine ait olursa olsun ibadethanelerin her türlü tecavüzdən masun olup korunmaları gerekir. "Allah'ın adının O'nun mescidlerinde anılmasına mani olan ve onları tahrip etmek için çalışan kimseden daha zalim kim olabilir?" (Bakara suresi, 2/114) Resûl-i Ekrem Efendimiz, mescidleri Allah'ın evi olarak adlandırmıştır (Ebû Dâvûd, Vitr, 14). Bu sebeple cami ve mescidlerin kutsal mekânlar olduğuna inanılır, buna göre saygı ve hürmet gösterilir ve câmi âdâbı diye adlandırılan edep kurallarına riayet edilerek oralara girilir. Nitekim mescidlere nasıl girilip çıkılacağını Efendimiz talim buyurmuşlardır (İbn Mâce, Mesâcid, 13). Hz. Peygamber (s.a.s.), cami ve mescidlerde nasıl hareket edileceğini, nelerin yapıp nelerin yapılamayacağını bizzat kendisi öğretmiş, birer ibadet mekânı olarak yapılaş esalarına uygun tarzda kullanılması gerektiğini sıklıkla hatırlatmıştır. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi cami ve mescidlerin ilk ve en önemli işlevi, Allah'a ibadet edilen mekânlar oluşudur.

Cami ve mescidlerin yukarıda anılan bu esas ve birinci vasfının yanında başka işlevselliklerinin olduğu da tarihî bir gerçekliktir. Nitekim hem kaynaklarımızda yer alan, hem bir kısmı Resûl-i Ekrem Efendimizin uygulamasının günümüze kadar devam eden yansımaları kabul edilen bazı etkinlikler, cami ve mescidlerin sadece bir ibadet mahalli olmadığına delilidir. Peygamberimizin Medine "site devleti"nde mescidi, sosyal hayatın tam merkezine oturttuğuna şahit olmaktayız. Kendisinin özellikle çok önem verdiği eği-

tim-öğretim faaliyetinin merkezi Mescidü'n-Nebî'dir. Medine'de okuma yazma öğretiminin ilk başladığı ve aralıksız sürdürüldüğü yer mescid olmuştur. Hz. Peygamber, bazı sahâbîleri mescidde eğitim-öğretim faaliyetlerini icra etmekle görevlendirmiştir. Meşhur sahâbî Ubâde İbn Sâmit'in Peygamber mescidinde hem Kur'an hem okuma yazma öğretmekle görevlendirildiğini görüyoruz. Fakat Mescidü'n-Nebî'nin bir öğretim merkezi oluşunun en büyük delili Ashâb-ı Suffe'dir. Bunların bir kısmı oradan hiç ayrılmayan âdeta yatılı talebelerdiler. Gündüz derslere devam edenlerle birlikte sayıları yüzlerce olarak ifade edilmektedir. Peygamberimiz, haftanın belirli bir gününü sahabenin sorularını cevaplandırmaya ve onların bilgilerini geliştirmeye ayırmıştı. Bunu da mescidde ifa ediyordu. Hatta ashabın hanımları erkeklerin bu hâline imrenerek, Peygamberimizden kendilerini de bu ilmî faaliyetten mahrum bırakmamasını istemişler, bunun üzerine onlara da bir gün ayıran Peygamber Efendimiz, bu öğretimi de mescidde devam ettirmiştir. Demek ki mescid, sadece erkekler için değil kadınlar için de bir öğretim merkezi olma özelliği taşımaktadır. Nitekim peygamber ve sahabe döneminde olduğu gibi daha sonraki asırlarda da Müslüman toplumlar hem erkek hem de kadınlar için camilerin bir öğretim merkezi olma niteliklerini korumuş, bunu Resul-i Ekrem Efendimizden intikal ettiğine inandıkları bir yol, bir sünnet olarak algılamış ve saygı ile devam ettirmişlerdir. Ülkemizden örnek verecek olursak, yaz ayları boyunca tüm yerleşim birimlerindeki camilerde devam eden Kur'an ve dini bilgiler öğretimi

bu geleneği yaşatmanın en yaygın göstergelerinden biridir.

Aralarında meşhur mezhep imamlarının da bulunduğu sayısız âlim, cami ve mescidlerdeki ders halkalarında yetişmiş, kendi talebelerini buralarda yetiştirmişlerdir. İslâm'ın ilk asırlarında Müslümanların yaşadıkları bütün coğrafyalarda cami ve mescidler tüm ilimlerin öğretildiği merkezler olmuştur. Daha sonraki asırlarda da camilerin eğitim-öğretimin merkezi olma özelliği devam etmiş, birçok cami inşa edilirken onların içinde bir bölüm veya bitişiğinde ayrı bir mekân, kütüphane olarak işlev görmüştür. Mescidü'n-Nebî başta olmak üzere İslâm coğrafyasının birçok meşhur şehir merkezinin en önemli camilerinde yapılan dersler bugün bile tarihi vesikalarla tesbit edilebilir durumdadır. Buralarda sadece Kur'an veya dini ilimler öğretimi yapılmamış, o günün şartlarında öğrenilmesi gereken her tür ilim, camilerdeki ilim meclisleri veya ders halkalarında öğretilmiştir. Daha sonra gelişen ve değişen şartlar muvacehesinde camiyi merkez alan ve adına külliye denilen, günümüz üniversitelerinin nüvesini teşkil eden kurumlar oluşturulmuştur. Medrese denilen kurumlar, bu külliyelerin eğitim ve öğretime tahsis edilmiş bölümlerini oluşturur ve her seviyede öğretim buralarda yapılırdı. Ancak her Müslüman ferdin bilip öğrenmesi veya istifade etmesi gereken genel derslerin cami ve mescidlerde yapılmasına devam edildi. Bütün bunların yanında cami ve mescidlerde "meclis" ve "halka" adları altında yapılan dersler günümüze kadar devam edip gelmiştir. Halen İslâm dünyasında ve Müslümanların yaşadığı her coğ-

rafyada camiler bu özelliklerini az veya çok devam ettirmektedir. Cami ve mescidlerde devam eden bu dersler, aynı zamanda İslâmî ilimler geleneğinde önemli bir yere sahip olan "icazet" kurumunun devamını da temin edici önemli bir işlev görmektedir. Birçok İslâmî ilimler dersinin icazeti, Resûl-i Ekrem Efendimize kadar uzanan silsile ihtiva eder ki bundan umulan bereket anılmaya ve takdir edilmeye değer bir kıymettir. Ayrıca cami dersleri, ilmin ve öğrenmenin âdâbını, öğretici ve öğrencinin ahlâkını uygulamalı olarak yaşatması açısından da değerlendirilmesi gereken bir özelliğe sahiptir. Böylelikle İslâm kültürünün de önemli bir unsuru ve devam eden hayatın eskimeyen bir geleneği, bir gerçeği olma kıymetini haizdir.

Asr-ı saadette, Mescidü'n-Nebî'nin önemli işlevlerinden biri de, Hz. Peygamberin başkanlığını yaptığı Medine site devleti yönetiminin ana mekânlarının ilk sırada gelenini teşkil etmesidir. Çünkü İslâm nazarında din ve devlet işlerinin bütünlüğü esası kabul edilmiş ve bu yöndeki uygulama Resûl-i Ekrem'den sonra da devam etmiştir. Yeni kurulan şehirlerde ve fethedilen yerlerde yönetim merkezleri ile cami daima yan yana olmuştur. Hz. Peygamber, devletini yönetirken birtakım kararları mescidde almış ve ashaba duyurularını da mescidde yapmıştır. İslâm devletlerinin yöneticileri de onun bu sünnetine uyarak, yönetimle ilgili aldıkları kararları camilerde ilan ettirmişlerdir. Özellikle büyük camilerin minberleri bu maksatla kullanılmış, halifeler kendilerine biat edildikten sonra yönetimde uygulayacakları temel esasları minberde ilan

etmiş, hac ibadeti yapan halifeler mesajlarını Mekke ve Medine camilerinin minberlerinden İslâm dünyasına ulaştırmışlardır. Camiler, her seviyedeki yönetici için halka ulaşmanın en önemli mekânı olmuştur. Halk da her türlü istek ve şikâyetini yöneticilerine buralarda dile getirmiştir.

Peygamberimiz zamanında toplanan zekâtlar, her türlü vergiler ve devlet gelirlerinin yönetimi ve dağıtımı da camide yapılmakta idi. Yani cami bir nevi beytül-mâl/devlet hazinesi görevini de görmekte idi. Caminin önemli işlevlerinden biri de adalet hizmetlerinin orada verilmesi idi. Aynı zamanda adalet yani hukuk konularının tedrisatı da camide yapılırdı. Peygamber Efendimizin hak, hukuk, adalet, şahitlik, yeminler, kaza hükümleri ve benzeri birçok önemli hukuki konuyu minberde ashaba öğrettiğini ve bu konularla ilgili tavsiyelerini onlara ilettiğini onlarca rivayetten anlıyoruz. Hz. Peygamber, yabancı devlet başkanlarına göndereceği elçileri de mescidde kararlaştırır ve buradan uğurlar, onlara talimatlarını ve güven mektuplarını burada verir, yabancı devletlerin elçilerini de mescidde kabul ederdi. Ne var ki, cami ve mescidler bu siyasî diyebileceğimiz işlevlerini son asırlarda tamamen kaybetmiş, minber de sadece cemaate hutbe irad edilen bir niteliğe bürünmüştür.

Asr-ı saadette Mescidü'n-Nebî'nin bir başka öncelikli işlevini daha hatırlamamız gerekir. Peygamberimizin önemli bir vasfı da devlet başkanlığı ile birlikte ordu komutanlığı görevini deruhte etmesi idi. Nasıl devletin yönetim merkezini mescid teşkil etmekte

ise, askerî karargâh merkezi de Mescidü'n-Nebî idi. Askerî konularla ilgili şûra meclisi orada toplanır, savaş kararları burada alınır, alınan bu kararlar Peygamberimiz tarafından minberden ilan edilir, bir kumandan tayin edecekse onu burada duyurur ve uğurlar, komutanlarının raporlarını mescidde dinler, kendisi orduya kumanda edecekse mescidde iki rekât namaz kıldıktan sonra zırhını giyip dışarı çıkar ve sefere buradan başlardı.

Sefer esnasında ordunun konakladığı yerlerde Efendimizin mescidler inşa ettiği tarihen sabittir. Bu mütevazı mescidlerin yerinde daha sonraları özellikle Osmanlılar döneminde kalıcı mescidler inşa edilmiştir. Bunların birçoğu yakın zamana kadar hizmet vermeye devam etmekte idi.

Mescidü'n-Nebî bazı kere askerî hastane olarak da kullanılmıştır. Nitekim bu örnekten hareketle tarih boyunca ihtiyaç hissedildiği anlarda cami ve mescidlerin askerî hizmet alanları ve hastane olarak kullanıldığı olmuştur.

Peygamberimiz, nikâhların mescidlerde ilan edilmesini istemiş, bundan hareketle daha sonraki zamanlarda birçok meşru merasim için camiler mekân olarak seçilmiştir. Peygamberimiz, mescidi misafirhane olarak da kullanmış, mescidde şairler şiirlerini okumuş, savaş oyunları için mescidin seçildiği olmuştur.

Cami ve mescidlerde icra edilen ve buraya kadar birçoğunu saymaya çalıştığımız, belki bir kısmına da temas edemediğimiz bu hizmetlerin her biri daha

sonra müstakil birer devlet kurumu olarak teşekkül etmiş, cami ve mescidler ise yapılışındaki asıl gaye olan ibadet mahalli olma özelliğini bütün unsurlarıyla koruyup geliştirmiş, İslâm medeniyetinin en önemli mimari yapıları olarak tarih sahnesinde kalıcı yerini almıştır. Bugün İslâm coğrafyasının her yerinde tarihin her dönemine tanıklık eden şaheserler özellikle camilerdir. Bu özellikleriyle dünya var oldukça yenileri onlara eklenerek devam edeceklerdir.

Camilerdeki halkalarda yeterli ve başarılı bir öğretim gören öğrenciye hocası *icâzet* verirdi. Camilerde öğretim görevinde bulunan hocalar arasında bazıları haklı olarak büyük ün kazanmışlardı. Bunlar arasında; Basra'da Hasan el-Basrî, Bağdat'ta İbn Hanbel ve Ebû Hanife, Medine'de Malik b. Enes, Şam'da İbn Teymiye, Kahire'de Şâfiî, Kayravan'da Sahnûn, Kurtuba'da İbn Rüşd'ü zikredebiliriz.

BİR EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMU OLARAK CAMİ

Prof. Dr. Nesimi YAZICI*

İslâm Medeniyeti'nde kurulan ilk müessese yani ilk kurum, mescid yani camidir. Mescid/cami, İslâm'ın tebliğiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar varlığını koruduğu gibi, dünya durdukça da Müslümanların yaşadıkları, en büyük yerleşim biriminden en küçüğüne kadar istisnasız var olacak olan İslâm mabedidir. Kısacası cami, bütün dünyada İslâm ve ona inananların yani Müslümanların alâmeti fârikası mesabesindedir ve buna bağlı olarak da İslâm medeniyetinin aslında bir cami medeniyeti olduğunu ifade etmek mümkündür.

İslâm mabedi olarak caminin iyi bilinen bir tarihi bulunmaktadır. (Özlu tarihî bilgi için bkz. *Johns Pedersen, "Mescid", İA., c. VIII, s. 1-14; Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA., c. VII, 47-49.*) Biz Mescid-i Nebevî'den başlayacak olursak, onun ilk İslâm toplumu açısından başta ibadet olmakla birlikte çok önemli diğer bir kısım işlevleri de üstlenmiş olduğunu görürüz. Bunlar içerisinde bizim bu kısa çalışmamızda üzerinde duracağımız esas

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

konu, caminin eğitim-öğretim yeri olması hususudur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamberin durumu; "Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitâb'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik." (Bakara, 2/151). şeklinde nitelenmiş, yani onun dini tebliğ görevinden ayrılmayan eğitim-öğretim görevine dikkat çekilmiştir. Yine Tevbe suresinin 17, 18 ve 19. ayetlerinde "En ya'murû mesâcidallahi... İnnemâ ya'muru mesâcidallahi... Ve imârete'l-mescidi..." ifadeleri ile "Mescidlerin İmarı"nın altı çizilmiş bulunmaktadır. Son dönemdeki meâl ve tefsir çalışmalarının bir kısmında, "imar" teriminin karşılığı olarak, "şenlendirmek/şeneltmek" kelimesinin kullanılmakta olduğu görülmektedir ki, kanaatimize göre bu isabetli ve dikkate alınması gereken bir tercihtir. (Örnek olarak bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, c. IV, s. 42; Hüseyin Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Ankara 2002, s. 188; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara 2004, s. 188; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1965, c. I, s. 275, d.not. 20.) Çünkü "şenlendirmek", kültür tarihimizde, hem maddî hem de manevî hizmeti içeren, geniş kapsamlı bir terimdir. (Bkz. Nesimi Yazıcı, "Din Hizmetlerinde Cami, Cami Hizmetlerinde Ramazan Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 177 vd.) Bu bakımdan ayetlerde zikri geçen *imar* kavramını ibadet yanında İslâm'ın hayrına olan diğer bir kısım faaliyet ve çabayı da kapsayacak genişlikte anlamamız, İslâm'ın ruhuna uygun anlayıştır. Doğal olarak eğitim-öğretim de bu çerçevede düşünülecek faaliyetler cümlesindedir. Nitekim bu durum bizzat Hz. Peygamberin Mescid-i Nebvî'deki uygulamasıyla da paralellik göstermektedir.

Siyer kitapları okunduğunda Hz. Peygamberin hayatının en önemli bölümlerinin Mescid-i Nebevî çevresinde geçtiği anlaşılır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, 24 Eylül 622 Cuma günü Medine'ye gelmiştir. Bu sırada Mü'minûn suresinin 29. ayetinde bulunan ve Hz. Nuh'a atfedilen; “*Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısıdır.*” duasını tekrarlayarak devesinin serbest bırakılmasını, onun çöktüğü yere en yakın evde misafir edilmesi arzusunu ifade etmiştir. Böylece Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olan Peygamberimiz, Mescid-i Nebevî'yi üzerinde inşa etmek için de Sehl ve Süheyl isimli iki kardeşe ait olan arsanın ücreti ödenerek satın alınmasını sağlamıştır. Eylül 622'de başlayan inşaatta Hz. Peygamber, sahabesi ile birlikte çalışmış ve Nisan 623'te Mescid-i Nebevî'nin yapımı tamamlanmıştır. (Mescid-i Nebevî'yi konu edinen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Biz örnek ve hareket noktası oluşturmak üzere birkaçını veriyoruz: Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Mescid-i Nebevî”, *DİA.*, c. XXIX, s. 281-290; İbrahim Ateş, “Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri”, *VD.*, c. XXIV (Ankara 1994), s. 5-50.)

İlk şekli ile oldukça mütevazı ve sade bir yapı olan Mescid-i Nebevî'de namaz kılınacak mekânın yanında Hz. Peygamberin eşleriyle birlikte kalacağı odalar ve arka tarafta evsiz barksız fakir sahabîler için *Suffe* diye isimlendirilen bir kısım bulunmakta idi. İslâm'ın ilk müessesesi olarak nitelediğimiz Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde çok geniş bir işleve sahiptir. (Mescid-i Nebevî'nin fonksiyonlarıyla ilgili birçok çalışmada yeterli bilgi bulmak mümkün-

dür. Biz örnek olarak birkaçını vermekle yetiniyoruz: *John Pedersen*, "Mescid", s. 2-5, 16-23; Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, c. VII, 47-53; Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1981, s. 55-73; Mustafa Ağırman, *Hz. Muhammed (S.A.V) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, İstanbul 1997, s. 109-182; Ahmet Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, İstanbul 1995, c. IV, s. 155-21; Ahmet Önkal, "Asr-ı Saadet'te Mescid'in Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi*, c. XIX, S. 3 (Ankara 1983), s. 49-55; Ziya Kazıcı, "Tarih Boyunca Cami ve Gördüğü Hizmetler", *Diyanet Dergisi*, c. XXII, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 1986), s. 8-10.) Bunların birkaçını başlıklar olarak hatırlamamız yerinde olacaktır. Mescid-i Nebevî her şeyden önce ibadet mahalli idi. Peygamber Efendimiz, bir başka sebep yoksa, namazını burada kılar ve kıldırır, dua ederdi. Namaz öncesi veya sonrasında sahabesi ile ve diğer insanlarla burada sohbet eder, dinin gereklerini burada öğretir; zikir ve tevbe tavsiye ederdi. İslâm toplumunu ilgilendiren bütün meseleler çoğunlukla burada müzakere edilirdi. Elçiler burada kabul edilir, lüzumu halinde yaralıların tedavisi, mahkemeler, hatta folklor gösterileri diye nitelenebilecek bir kısım faaliyetler de Mescid-i Nebevî'de gerçekleştirilebilirdi. Peygamber Mescidi, kültür merkezi, danışma meclisi, misafirhane, hazine, hapisane olarak da kullanılmıştı. Bununla birlikte oradaki faaliyet içerisinde eğitim-öğretim özel ve öncelikli bir yer tutmakta idi.

Hz. Peygamberin, vahyin tebliğ edilmesi emriyle başlayan ve vefatına kadar devam eden hayat çizgisinin en önemli noktalarını, eğitim ve öğretim faaliyetinden başka bir hususla nitelemek mümkün değildir. Çünkü onunla yeni bir din gönderilmişti. Bu yeni dinin anlatılması ve öğretilmesi gerekiyordu. O

da bunu en güzel bir biçimde yapma çabası içerisindeydi. Bu nedenle de Mescid-i Nebevî'deki eğitim-öğretim çalışmalarında öncelik dinin öğretilmesine ve hayat bulmasına verilmiştir. Böylece cahiliye dönemi insanından yepyeni bir insan ve yepyeni bir toplum çıkarılması hedeflenmiş ve bu başarılmıştır. Burada Müslümanın neleri yapması, nasıl yapması, hedeflerinin neler olması gibi hususlar çoğu defa uygulamalı olarak gösterilmiş ve öğretilmiştir. Aynı şekilde nelerden, niçin, nasıl kaçınılması gerektiği de anlatılmış, belletilmiştir. Böylece Mescid-i Nebevî, İslâm'ın en önemli mâbedi olması yanında öğretmeni Hz. Peygamber, öğrencileri onun en yakınında bulunan sahabesi olmak üzere bir eğitim-öğretim kurumu; İslâm Eğitim-Öğretim Tarihi'nin başlangıcındaki mümtaz bir ilim ve irfan yuvası olmuştur. Bu hâliyle Hz. Peygamberin hayatta bulunduğu sırada ve sonrasında, İslâm'ı yeni ülkelere, farklı milletlere götüren ve öğreten nesillere okul olarak hizmet etmiştir.

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber bir gün Mescid'e girdiğinde cemaatin bir kısmının dua ve zikirle, diğer bir kısmının ise ilimle meşgul olduklarını görmüş, her iki grubun da hayır üzere olduklarını ifade ettikten sonra; *"Ben ancak bir muallim olarak gönderildim"* diyerek ilimle uğraşanların yanında yer almıştı. (İbn Hanbel, c. III, s. 328; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.) Bütün bu nedenlerle de o, İslâm'da ilk muallim olarak kabul edilmiş, Mescid-i Nebevî de Hz. Peygamberin erkek-kadın ayırımı olmaksızın bütün sahabesi için gerçek bir okul görevini yerine getirmiştir.

Hız. Peygamber, Mescid-i Nebevî'de sahabesine imam olarak namaz kıldırır, gerek namaz öncesi ve gerekse namaz sonrasında onlarla sohbet eder, bu arada İslâm'ı anlatır, sorularını cevaplandırırđı. Namazın münferit olarak veya Medine'deki diğer küçük mescidlerde kılınması mümkünse de sahabe Hız. Peygamberle birlikte olmayı tercih eder ve namazını Mescid-i Nebevî'de eda etmeye çalışırđı. Zorunlu nedenlerle Mescid-i Nebevî'ye gelemeyen, dolayısıyla sohbet halkasında bulunamayanlardan bir kısmı, Hız. Ömer ile Ensar'dan bir arkadaşının yaptıkları gibi, münavebe yöntemini kullanır veya bir şekilde mazereti bulunanlar gelemedikleri vakitlerde Hız. Peygamberin neler söylediğini daha sonra öğrenme çabası içerisinde olurlardı.

Hız. Peygamberin Mescid-i Nebevî'de vakit namazları öncesi ve sonrasındaki sohbetleri haricinde Cuma ve Bayram günleri irad ettiği hutbeler vasıtasıyla sahabeyi bilgilendirmesi, bazı defalar da daha uzun süreli olarak sahabeye hitap etmesi söz konusuydu. Nitekim onun sabahtan akşama kadar, yani gün boyu Mescid-i Nebevî'de bu hizmetini sürdürdüğü de olmuştu. Dikkatimizi çekmesi gereken husus, Hız. Peygamberin Mescid-i Nebevî'de çoğu defa sohbetler, sorulan sorulara cevaplar verilmesi tarzında devam eden eğitim-öğretim çalışmalarından erkekler kadar hanımların da faydalanma imkânı bulmalarıydı. Bilindiği gibi Hız. Peygamber döneminde Müslüman hanımlar cemaate iştirak edebilirler, bizzat Peygamberimiz de bu durumu teşvik ederdi. Ayrıca Hız. Peygamber doğrudan hanımların katıldık-

ları sohbetler de düzenler, onların sordukları soruları en uygun biçimde cevaplardı. Böylelikle Müslüman hanımlar dini eksiksiz olarak öğrenme imkânı bulurlardı. (Mescid-i Nebevî'nin eğitim-öğretim açısından neler ifade ettiği çok sayıda çalışmada muhtelif şekillerde işlenmiş bulunmaktadır. Son olarak yapılan iki çalışmayı bu vesile ile hatırlayabiliriz: Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamberin Mescidde Yaptığı Sohbetler", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 372-391; Durak Pusmaz, "Cami Derslerini Verimli Kılmak İçin Bazı Mülâhazalar", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 392-404.)

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî merkezli eğitim-öğretim faaliyetleri söz konusu edildiğinde *Suffe* ve burada kalan *Ashâbü's-Suffe*'nin de özellikle hatırlanmasının gerekeceği açıktır. (Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabi*, İstanbul 1984; Akif Köten, "Asr-ı Saâdet'te Suffa Ashabi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, İstanbul 1995, c. IV, s. 381-416.) Bilindiği gibi Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde oluşturulmuş bulunan gölgelik mekân, bir taraftan evsiz barksız fakir Muhacirlere barınak oluştururken, diğer taraftan da onlar için bir yatılı okul işlevi görüyordu. Ensar'dan arzulayanlar da buranın gündüzlü müdavimleri durumundaydılar. Böylece *Suffe*, *İslâm toplumunun bir okulu*, sayıları şartların gereği zaman içerisinde değişiklik gösteren *Ashabü's-Suffe/Ashâb-ı Suffe* veya *Ehlü's-Suffe/Ehl-i Suffe* de bu okulun öğrencileri olmuşlardı. (Muhammed Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992, s. 56, 67-68; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 2003, s. 18; İbrahim Numan, "Dinî-İçtimaî Müesseselerimizin Doğuşuna ve Mimarî Tekâmülüne Mes'cid-i Nebevî'nin Tesirleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 11, S. 3 (İstanbul Temmuz 1982), s. 37-52.)

Ashabü's-Suffe, zamana ve şartlara bağlı olarak sayıları azalıp çoğalmakla birlikte toplamda 400

civarına erişmekte olup, bu sahabe topluluğu İslâm'ın Medine'deki ilk dönemi ve gelecekteki durumu açısından son derece önemliydi. Nitekim Hz. Peygamberle ilgili çok sayıdaki rivayette kendisi, ya Suffe mensuplarıyla ilgilenirken ya da Mescid'inde, çevresinden hiç ayrılmayan Müslümanlara bir şeyler öğretirken görülmekte/gösterilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki (Bakara, 273.) "*Kendilerini Allah yoluna vakfettiklerinden yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkânı bulamayan yoksullar...*" ifadesiyle kastedilenlerin, zamanlarının tamamını Hz. Peygamberi dinleyerek onun yanında geçirmeleri dolayısıyla geçimlerini sağlamada zorlanan Ashâbü's-Suffe olduğu bildirilmektedir. Nitekim Ebu Hureyre de çok hadis rivayetinin sebebini; "*Muhacirler çarşıda ticaretle, Ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken kendisinin Ashâbü's-Suffe'den biri olarak Resulullah'ın yanından ayrılmamasına, böylelikle de diğer sahabîlerin bulunamadıkları meclislere katılarak onların duymadıkları hadisleri duymasına*" bağlamış bulunmaktadır.

İlerleyen zaman içerisinde İslâmiyet'in farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte ihtiyaç duyulacak öğretmenlerin kaynağının da burası olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Nitekim hicretin 4. yılında (625) Hz. Peygamber tarafından Kur'ân-ı Kerîm okumayı ve İslâmiyet'i anlatmak üzere Benî Âmir b. Sa'saa kabilesine gönderilen ve çok iyi Kur'ân bilmeleri dolayısıyla kurrâ olarak nitelenen 70 kadar sahabe, Ashâbü's-Suffe arasından seçilmişlerdi. (Bildiği gibi bu sahabîler Bi'r-i Maûne mevkiinde pusuya düşürülerek şehit edilmişler ve bu durum Hz. Peygambere hayatının en büyük üzüntüsünü yaşatmıştı (Ahmet Önkal, "Bi'r-i Maûne", DİA, c. VI, s. 195-196; Suffe ve

buradaki eğitim öğretim faaliyetleri için bkz. Mahmut Kaya, "Suffe", *DİA*, c. XXXVII, s. 469-470; Mehmet Dağ-Hıfzurrahman Raşit Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 3; M. Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, İstanbul 1980, s. 141.)

Hız. Peygamberin hayatta bulunduğu sırada Medine'de ve Medine haricinde gereken yerlere mescidler inşa edildiği gibi daha sonraları artan Müslüman sayısı ve genişleyen İslâm ülkeleri ile orantılı olarak da birçok camiler inşa edilmiş veya çeşitli mekânlar mescid/cami olarak değerlendirilmiş ve bunların sayıları büyük yekûnlara ulaşmışlardır. Bu durumu, genişleyen İslâm ülkeleri ve buralarda yaşayan Müslüman nüfusla beraber düşünmenin gerekeceği açıktır. Köyleri çok iyi bilememekle birlikte Müslümanların ellerine geçen veya onlar tarafından kurulan şehirlerin durumu konusunda yeteri kadar bilgimiz bulunmaktadır. Nitekim J. Pedersen'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki *Mescid* maddesinde özlü biçimde ortaya koyduğu bu durumu (John Pedersen, "Mescid", s. 5-6, 8-10.), İslâm'ın ilk üç yüzyılında (H. I-III/M. VII-IX) şehircilikteki gelişmelerle ilgili olarak Yılmaz Can tarafından yapılmış bulunan çalışmadan açık bir biçimde takip edebilmekteyiz. (Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara 1995; Krş. Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 76-105.)

Bilindiği gibi İslâm dünyasındaki şehirlerin bir kısmı daha önceki dönemde kurulmuştur. Bilhas- sa fetihler sonucunda Müslümanların eline geçen ve önceleri azınlık olarak bulunsalar da, Müslümanların yaşadıkları merkezlerdir ki, ilk üç asırda bunların belli başlıları olarak Medâin, Dimaşk (Şam), Halep, Musul, Kudüs, İskenderiye, Kurtuba'yı hatırlama-

mız, bunlara Mekke ve Medine'yi de eklememiz mümkündür. Diğer bir grup şehir ise başlangıcında ordugâh veya ribat niteliğinde, doğrudan idarî gereksinimler gibi bazı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır ki, Basra, Kûfe, Fustat, Kayravan, Vâsit, Sus, Manastır, Rabat, Bağdat, Sâmarra ve ayrıca da Rusâfe, Rakkâde, Asker, Marakeş'i bunlar arasında sayabiliriz. İşte bütün bu şehirlerde ve daha küçük merkezlerde Müslümanların ortak mekânlarını camiler oluşturmuştur. İslâm öncesi dönemlerde var olup daha sonra Müslümanların eline geçen şehirlerde başlangıçta Müslümanların az olmaları ve çoğunlukla şehrin kenardaki belirli bir bölgesinde oturmayı tercih etmelerine bağlı olarak buralarda küçük birer mescide sahip oldukları görülmekte ise de, genelde eski sahipleri Hıristiyanlar olan bu kabil şehirlerin merkezindeki en büyük kilise bir süre için eski sahipleriyle birlikte kullanılabilmişse de nihayetinde ya bunlar merkezî cami konumunu kazanmışlar veyahut da yakınında şehrin en büyük camii inşa edilmiştir. Müslümanlarca kurulan şehirlerde ise asla değişmemek ve şehrin çekirdeği niteliğinde olmak üzere, merkezde valinin oturduğu dâru'l-imâre binası ve bunun hemen yanında veya bitişiğinde cami var olmuştur. Zamanla cami sayısı doğal olarak artsa da bu ilk cami veya şehrin gelişmesine göre bir diğer cami cuma namazları için tercih edilen ve Mescid-i Cuma yanında Mescidü'l-Câmi, Ulu Cami, Büyük Cami şeklinde de isimlendirilen ibadet yeri olmuştur. İşte bütün bu camiler ve özellikle de içlerinden bir kısmı eğitim-öğretim açısından da önemli merkezler olmuşlardır. Nitekim bu camilerde doğrudan dinî

ilimler ve bunların yanı sıra diğer ilim dallarının öğretimi söz konusu olmuştur.

Mescidlerde öğretim, hocanın çevresinde *halka* (*ders halkası*) teşkil edilerek yapılırdı. Her halkayı bir sınıf gibi düşünmemiz mümkündür. Çünkü o kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Bununla birlikte mescidlerde muhtelif ilimlerin farklı seviyelerde tedris edildiği farklı sayılarda ilim halkaları bulunabilir, öğrenciler bunlardan kendilerine uygun olanlarını seçer ve devam ederlerdi. Nitekim günümüze çok azı intikal edebilmiş olan önemli eserlerin sahibi Câhız da Basra Camii'nde kurulan ilmî ve edebî meclislerin dikkate değer müdavimlerinden biri idi. (Ramazan Şeşen, "Câhız", *DİA.*, c. VII, s. 20.)

Camilerdeki halkalarda önce ders metni, çoğu defa hocanın başarılı bir öğrencisi tarafından yazdırılır, daha sonra gereken düzeltmeler yapılırdı. Hoca bu metin üzerinde açıklamalarını yapar, öğrenciler de anlayamadıkları yerleri sorarlardı.

Ders halkasında öğrencilerin çokluğu dolayısıyla sesinin hepsine ulaşmasında sıkıntı olursa, hocanın söyledikleri uygun yerde duran biri tarafından yüksek sesle tekrar edilirdi ki, buna *mustemlî* denilirdi. Halkada öğrencilerin devam durumları *kâtibü'l-gaybe* tarafından takip ve tespit edilirdi. (Kadri Yıldırım, "İslâm Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlimi Dergi*, c. XLIV, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 2008), s. 7-28.)

Cami halkalarında öğrencilerin ellerinde devamlı müracaat ettikleri birer el kitabı bulunabilirdi. Bu kitaplar içinde Kuzey Afrika'da en çok kullanılmış

olanlar arasında Hadis'te İmam Mâlik'in *Muvatta'*, Buhârî'nin *Sahih'i*; Akâid'de Lakânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd* ve Sunusî'nin *Akâide'si*; Gramer'de İbn Mâlik'in *Elfiye'si*; Hukuk'ta Halil'in *Muhtasar'ı* ve İbn Ebi Zeyd'in *Risâle'si*; Edebiyat'ta Müberred'in *Kâmil'i*; Tıp'da Razi'nin *Havî* ve İbn Sinâ'nın *Kanûn'unu* hatırlamak mümkündür. Mamafih bu kitapların zaman ve bölgelere göre kısmen değişmiş olabileceklerini de kabul etmek gerekir. (Chikh Boumrane, *İslâm Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları, Panorama de la Pensée Islamique*, Paris, 1984, s. 219-226'dan çeviren Nesimi Yazıcı, AÜİFD., c. XXX (Ankara 1988), s. 279-285.)

Camilerdeki ders halkalarında ders verecek öğrenciler, başıboş bırakılmış değillerdi. Yani her isteyen bir camiye giderek çevresine topladığı öğrencilere ders veremezdi. Zaten başarılı olamayan hocaların zaman içerisinde halkasındaki öğrencilerin dağılması gibi bir otokontrol her zaman geçerliliğini koruduyorsa da, camide ders verecek öğreticinin, öncelikle bir sınavı başarması gerekmektedir. Bu işlem *nakîb* ismi verilen bir görevlinin nezaretinde yapılırdı. Bu sınavda öğrenciler de hazır bulunabilirlerdi.

Camilerdeki halkalarda yeterli ve başarılı bir öğretim gören öğrenciye hocası *icâzet* verirdi. Camilerde öğretim görevinde bulunan hocalar arasında bazıları haklı olarak büyük ün kazanmışlardı. Bunlar arasında; Basra'da Hasan el-Basrî, Bağdat'ta İbn Hanbel ve Ebû Hanife, Medine'de Malik b. Enes, Şam'da İbn Teymiye, Kahire'de Şâfî, Kayravan'da Sahnûn, Kurtuba'da İbn Rüşd'ü zikredebiliriz.

Camilerdeki hocalar başlangıçta maaşlı değillerse de H. V/M. XI. yüzyıldan itibaren, kendilerini tamamiyle görevlerine verebilmelerini sağlamak için düzenli ücret ödenmesi usulü benimsenmişti. Bunu bizzat devlet veya vakıflar üstlenmekteydi.

Camilerin eğitim öğretime katkısı söz konusu edildiğinde, unutulmaması gereken bir husus da müellifleri veya arzu eden diğer hayır sahipleri tarafından camilere kitaplar bağışlanması ve bunların sayısının bazı kereler bir kütüphane oluşturacak çokluklara ulaşmış bulunmasıdır. *Hizâne* denilen dolaplarda muhafaza edilen bu kitaplardan cemaatin yanı sıra arzu eden ilim talipleri de faydalanabilmekteydi. Nitekim Horasan'ın en büyük şehri olan Merv'in on kütüphanesinden ikisi camilerde bulunuyordu. (Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", s. 50-51.)

Bilindiği gibi Hz. Peygamberin vefatı sonrasında ilk halife olarak İslâm toplumunu yöneten Hz. Ebûbekir (632-634)'in iki yıllık hilâfetine hemen ikinci yılında başlayan İslâm fetihleri, özellikle de kendisini takip eden Hz. Ömer (634-644)'in yaklaşık on senelik halifeliği devresinde büyük bir hızla artarak gelişmiş, bunun sonunda ise 634'te başta Suriye ve müteakiben de Mısır, Filistin, Irak'la bunlara eklenebilecek çok geniş bölgeler İslâm Devleti'nin sınırları içine dâhil edilmiştir. Kısmen fetih hareketiyle birlikte kısmen onu takiben, söz konusu bölgelerde İslâm'ın yayılması çalışmalarına başlanmış, bu faaliyetin merkezleri olarak da hızla kurulan camiler/mescidler, hareket ve faaliyet merkezleri olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevedeki çalışmalarda diğerleri yanında

bilhassa da bir kısım sahabenin etkin ve semereli bir çalışma yürüttükleri müşahede edilmektedir ki, bunlar arasında Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit'in Suriye bölgesinde, sırasıyla Filistin, Dımaşk ve Humus'taki çalışmalarıyla en başta yer aldıkları şüphesizdir. Kaynaklar onların cami merkezli çalışmalarıyla ilgili geniş ve zengin bilgiler içermektedirler. Bu sayede kendilerini takip eden tabîler devresinde başta Kur'ân, Hadis ve Fıkıh olmak üzere İslâm ilimlerinde çok sayıda mütehasısın yetişmesi mümkün olmuştur. (Bu konu geniş bilgi için bkz. Mehmet Akbaş, "Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesine Yerleşen Sahâbîlerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, S. 1 (Diyarbakır 2008), s. 176-191.) Camilerde eğitim-öğretim faaliyetleri doğal olarak Emevîler döneminde de devam ettirilmiştir. Bu devrede cami derslerinde şöhret bulmuş isimler arasında Kümeyt b. Zeyt el-Esedî, Dahhâk b. Müzâhim, Atâ b. Ebi Rabâh, Abdülhamid b. Yahya ve Haccâc b. Yûsuf özellikle bilinmektedir. (İbrahim Sarıçam, "Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyâtı-I", *AÜİFD*, S. XXXVI (Ankara 1997), s. 272-273; Ayr. bkz. Ramazan Altınay, A.g.e., s. 134, 136.) Benzer durum Abbasîlerle onları takip eden devirlerde ve farklı İslâm coğrafyalarında da aralıksız bir biçimde devam ettirilmiştir.

Camilerden bazılarının eğitim-öğretim faaliyetleri açısından bütün İslâm dünyasında yaygın bir ün kazanmış olduklarını belirtmemiz yerinde olacaktır. Bunlardan birkaçını örnek olması dileğiyle ve en kısa çizgileriyle gösterebiliriz. (Genel olarak camilerde ve özelde burada örnek olarak verilecek üç camideki eğitim-öğretim faaliyetleri için bkz. Ahmed Çelebi, *İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev. Ali Yardım, İstanbul 1976, s. 95-107; *Johs Pedersen, "Mescid"*, s. 47-49.)

Şam Emeviyye/Ümeyye Camii, Ortaçağların dört harikasından biri sayılıyordu. Velîd b. Abdülmelik (705-715) bu caminin inşaatına ülkenin yedi senelik harac gelirini tahsis etmişti. Rivayete göre harcamaya faturaları Velîd'e 18 deve ile taşınabilmişti. İbn Cübeyr, bu caminin kuruluşundan itibaren bir eğitim öğretim yeri olduğunu ifade eder. Orada çok sayıda öğretim halkası bulunurdu ve birçok hücre dershane olarak kullanılmaktaydı. Öğretmen ve öğrenciler için çeşitli imkânlar hazırlanmıştı. Nitekim Mağribli öğrenciler için caminin batı tarafında bir Malikî zaviyesi bulunuyordu. Camide Hanefî ve Şafililer için de ayrı ayrı kısımlar tahsis edilmişti. Hatîb el-Bağdadî (ö. 1071)'nin 1064'te Emeviyye Camii'nde büyük bir ders halkası bulunmaktaydı.

Emeviyye Camii'ndeki eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde dikkat çeken bir husus olarak sabah namazlarından sonra Hz. Yahyâ Türbesi'nin karşısında Kur'ân-ı Kerîm'in yedide birinin okunduğunu, *Sub'* adı verilen bu kıraatle haftada bir hatim indirildiğini ifade edebiliriz. Fakat daha da önemlisi ikindi namazlarından sonra ise Kevser suresinden Kur'ân'ın sonuna kadar okunmakta olması *Kevseriyye* diye isimlendirilen bu kıraat halkasına ezberi iyi olmayan çocukların katılmakta olduklarıdır. Camideki mevcut diğer muhtelif ilim halkaları yanında bu iki kıraat halkasına katılanlara vakıflar vasıtasıyla maddî imkânlar hazırlanmıştır. Nitekim İbn Cübeyr *sub'* meclisinden sonra buna katılan kişilerin her birinin bir çocuğa Kur'ân öğrettiğini ve bu çocuklara da vakıflardan tahsisat ayrıldığını ifade etmektedir. İbn Battuta Şam'ı ziyaret ettiğinde

bu kıraat meclislerine katılanların 600 kadar olduğunu ve meclise devamlarının yapılan yoklamalarla takip edildiğini, camide bulunan muhtelif ilim kollarındaki *halakâtü't-tedrîs*den bahsetmektedir. Eyyûbîler ve Memlûkler dönemi tarihçisi İzzeddin İbn Şeddâd (ö. 1285) ise kendi döneminde Emeviyye Camii bünyesinde isimlerini verdiği altı medresenin bulunduğunu, ayrıca on bir ilim halkası, beş Hadis halkası, 120 Kur'ân okutma ve talim halkası, en büyüklerinde 300-400 kişinin bulunduğu 24 ayrı sub' meclisi bulunduğunu belirtir.

Emeviyye Camii'ndeki ilim halkalarından en önemli ve yüksek seviyede bulunanı ise Kubbetü'n-Nesr'in altındakiydi. XVII. yüzyılda burayı ziyaret eden İbrahim b. Abdurrahman el-Hıyârî, buraya büyük rağbet gösterildiğini ve hocalarının Müderrisü'l-Kubbe olarak anıldığını ifade etmektedir. Şüphesiz Emeviyye Camii'nin eğitim-öğretim faaliyetleri bunlardan ibaret değildi. Caminin muhtelif bölümlerinde ilmî sohbetler yapılır, İslâm ülkelerinden bu büyük merkezi ziyarete gelenler sohbetlere katılır, görüşlerini ortaya koyarlardı. Bu durum Osmanlı'nın sonlarına kadar da canlılığını korumuştur. (Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *DİA*, c. XI, s. 110; Casim Avcı, "İzzeddin eş-Şeddâd", *DİA*, c. XX, s. 374-376.)

El-Mansur Camii, Halife Mansur (754-775), İslâm âlemine yeni bir şehir kazandırmak istediğinde, yaptığı araştırma ve hazırlıklardan sonra 762'de Bağdat'ı kurup burayı Kasru'z-Zeheb ve kendi ismiyle anılan Mansur Camii ile güzelleştirdi. Bunlar için

18.000.000 dinar sarf etmişti. Cami, Harun Reşid (786-809) zamanında tamir edildi.

Bağdat'taki Mansur Camii, kuruluşundan itibaren, gerek ulema ve gerekse ilim taliplerinin büyük rağbetine mazhar oldu. Hatîb el-Bağdadî burada dersler verdi. Rivayete göre Hatîb el-Bağdadî Mansur Camii'nde ders halkası hocası olmak istediğinde, dönemin halifesi Kâim-Biemrillah (991-1031)'a müracaat etmiş, o da kendisini ilgili nakîbe göndermişti. Tefsir ve Hadis halkalarıyla ünlenmiş olan bu camide El-Kisaî de lisan dersleri okutmuştu ki, el-Ferrâ, el-Ahmer ve İbnü's-Sa'dân onun öğrencileri arasında yer almışlardı. Ebu'l-Atahiye de şiirlerini bu camide imlâ ettirirdi. Ebû Ömer ez-Zâhid (ö. 956) bu camide *el-Yâkût* adlı eseri yazdırmıştı. İbn Battuta'nın ziyareti sırasında bile Hadis derslerinin verilmekte olduğu bu cami her dönemde en meşhur âlimlerin ders vermeyi arzu ettikleri bir yerdi. (Bkz. Semavi Eyice, "Cami (II. Mimari Tarihi)", *DİA*, c. VII, s. 61.)

Kahire (Fustat)'de bulunan Amr Camii, 642'de burayı İslâm adına fetheden Amr b. Âs tarafından inşa ettirilmiş, zaman içerisinde birçok defa tamir ve ilaveler geçirmiştir. Daha 658 yılında Süleyman b. İtr el-Tüçbî, burada vaazlar veriyor, kadılık yapıyordu. Cami o tarihten itibaren bir kültür merkezi olarak da değerlendirilmiştir. İmam Şâfiî (ö. 854) burada her sabah cemaate değişik konularda vaazlar vermişti. Ondan sonra Fıkıh tedrisatı büyük önem kazanmıştı. 938'de Amr Camii'nde Şafiiler ve Malikilerin on beşer, Hanefîlerin ise üç halkası vardı. Malikî Muhammed el-Nâalî (ö. 990)'nin o kadar çok dinleyicisi

bulunmaktaydı ki, halkaları on yedi sütunu içine alıyordu. Makdisî, X. yüzyılda Amr Camii'nde fukahâ, kurâ, ehlü'l-âdâb ve'l-hikme halkalarının bulunduğundan bahsetmektedir. Makrizî, 1348'de bir veba salgınından önce Amr Camii'nde 40'dan fazla ilim halkası bulunduğunu ifade eder. Yine Makrizî, bu caminin mülhakâtından olup çeşitli ilimlerin tedris edildiği sekiz zâviyeden bahseder. Bunlar İmam Şâfî'nin Zâviyesi, Mecdiyye Zâviyesi, Sâhibiyye Zâviyesi ve diğerleridir.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 822), burada bir ilim halkası meydana getirmiş ve Tırimmâh'ın şiirlerini yazdırmıştır. Amr Camii'ndeki bu çalışmalar asırlarca devam etmiştir.

Şüphesiz İslâm ülkelerinde camilerdeki eğitim öğretim yukarıda verilen örneklerle sınırlı değildi. Bu faaliyeti İslâm coğrafyasının bütününe, hatta yalnızca merkezî camilere değil daha küçük mescidlere kadar genişletmek mümkündür. Nitekim Bağdat'ta **Kisâî** kendi adını verdiği camide sabah namazlarından sonra ders veriyordu. Mısır'da Müslüman Türkler tarafından kurulan ilk hanedan olan Tolunoğullarının (868-905) kurucusu Ahmed b. Tolun tarafından tesis edilmiş olan **Tolunoğlu Camii**'nde de aynı tarz bir faaliyet devam ediyordu. Bir diğer önemli cami ise Fâtımîlerin 1125'te yaptırdıkları **el-Akmer Camii**'dir. Osmanlı Devleti kurulup, belirli bir gelişme düzeyine ulaştığında, başta İstanbul olmak üzere, ülke genelindeki hemen bütün camiler birer okul gibi ders halkalarıyla bezenmişti.

Bu konuyu bitirirken camilerde din ilimleri dışında yapılan çalışmalara biraz daha dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. Şüphesiz mescidler Kur'ân, Hadis gibi dinî ilimlerin dışındaki bilgilerin de öğretildikleri yerler olmuşlardır. Nitekim dil ve edebiyat öğretimi çoğunlukla mescidlerde yapılmıştır. Ömer ez-Zâhid, Ebu'l-Atahiye, Neftaveyh (ö. 937), el-Mekkâr'nin meclisleri bu kabildendir.

El-Kümeýt b. Zeyd ve Hammâd er-Râviye **Kûfe Mescidi'**nde buluşurlar, Arap şiirini ve meşhur Arap günlerini müzakere ederlerdi. Müslim b. el-Velîd (ö. 823) kendi şiirlerini yazdırmak için **Basra Camii'**nde otururdu.

Mescidlerde Tıp ve Astronomi de öğretilirdi. Suyûtî (ö. 1505), yukarıda adı geçen Tolunoğlu Camii'nde Tefsir, Hadis, dört mezhep üzerine Fıkıh, Kıraatler, Tıp ve Astronomi ilimleri okutmuştu. Abdülatif el-Bağdadî (ö. 1231) ise el-Ezher'de her gün öğleyin Tıp dersleri verdiğini belirtir.

Görüldüğü gibi mescidler ya da camiler baştan itibaren birer eğitim-öğretim merkezi olarak ortaya çıkmış ve bu durumlarını uzun yüzyıllar boyunca devam ettirmişlerdir. Zamanla camilerdeki halkalar gelişerek genişlemiş, yüksek derecelerde eğitim veren kurumlar olarak görev yapabilmişlerdir. Buralarda din bilimlerinin dışında edebî bilimler, Astronomi hatta Tıp dahi okutulmuştur. Mescidlerdeki eğitim-öğretim, medreselerin açılışından sonra da yüz yıllarca ve yer yer onları destekleyen bir unsur olarak devam etmiş, hatta günümüze kadar da uzanmış bulunmaktadır.

İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde başlangıcından medreselerin kuruluşuna kadarki devre için ancak genel hatlarıyla ve özlü biçimde değerlendirmeye çalıştığımız bu eğitim öğretim faaliyetinin gerçekte ne anlam ifade ettiğini yeterli ölçüde anlayabilmek açısından aynı dönemin Hıristiyan dünyası veya Yahudi toplumlarını bilmek ve aralarında sathî de olsa bir mukayese yapmak yararlı olacaktır. Bu kıyaslama, İslâm toplumlarında eğitim-öğretimin diğerlerine nispetle gerçekten büyük bir ilerlemeye işaret ettiğini göstermektedir. Nitekim İtalyan filozof ve tarihçisi G. B. Vico'nun Ortaçağ Avrupasının Hıristiyan dünyası ile ilgili şu değerlendirmesi bu bakımdan dikkat çekicidir: **“Hıristiyanlıkta öğretim o kadar zayıftı ki bizzat Bişoflar, ruhanî reisler bile imza yerine salip işaretini kullanmakta idiler. Çünkü bunlar kendi adlarını yazmasını bilmiyorlardı.”** (H. R. Öymen, “İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I”, *AÜİFD.*, c. XI (Ankara 1963), s.65-67, 73, 75.)

Camilerde yapılan öğretim-öğretim faaliyetleri açısından 1067 tarihi, yani Bağdat Nizamiyesi'nin açılışı ve böylece Medreseler döneminin başlaması, İslâm eğitim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Gerçekten de bundan sonraki dönemde medreseler hızla İslâm dünyası genelinde yayılmış ve eğitim-öğretimde büyük görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte bu durumu, camilerin birden bire ve bütünüyle bu alandan çekildikleri tarzında değerlendirmemek gerekmektedir. Medreselerin kuruluşundan sonra bunların yayılmadığı bölgelerde olduğu gibi, medreselerin en yoğun olduğu merkezlerde de bir kısım camiler eğitim-öğretim faaliyetlerine,

bazen şekil değiştirerek, bazen medreselerle bir iş birliği ve görev bölümü yaparak devam etmişlerdir. Bu durum İslâm dünyasının muhtelif yöreleri için geçerli olduğu gibi, Osmanlı ülkesi için sonuna kadar aynen devam etmiştir. Yani Osmanlı ülkesi ve bilhassa da başkent İstanbul'daki büyük camilerde eğitim-öğretim büyük bir düzen içerisinde devam etmiştir. Bu vesile ile medreseler yanında camilerde de ders veren ve Dersiâm (Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, c. IX, s. 185-186.) olarak isimlendirilen zincirin son halkalarının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiş olduklarını ve sahip oldukları konumu vefatlarına kadar korumuş olduklarını hatırlamamız yerinde olacaktır.

Osmanlı ülkesinde camiler bu devletin yıkılışına kadar, belki bazı yer ve zamanlarda yetersiz olmakla birlikte, başta namaz olmak üzere birer ibadet mahalli olma yanında, birer kültür merkezi olma niteliğini de devam ettirmişlerdir. Bu durumu Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili iki alıntıyla belgeleyebiliriz.

13 Ocak-11 Şubat arasında geçen 1316/1899 Ramazan'ında İstanbul'un bazı camilerinin durumu *Sabah* gazetesi sütunlarına şu satırlarla aksettirilmiş bulunmaktadır: (Işıl Yazıcı, *İstanbul'da Ramazan Hayatı* (Sabah 1316 H/1899 M.), Ankara 2002, AÜİF. Yayınlanmamış Lisans Tezi, s. 37-40.) "*Ramazan bi'l-cümle müslimîn ve müslimâta vesîle-i iktisâb-ı ecr-u savâb ve sebab-i mağfiret ve necâttır ... Cevâmi-i şerîfede bâ-husus Fâtih, Bâyezid, Ayasofya Camilerinde binlerce müslimîn edâ-yı salât, huffâz-ı hoş-elhânı ve ulemâ-yı be-nâmn va'z-u nasâyihini huzû-kârâne istimâ eden ehl-i din kesretle görülmekte idi. Ayasofya Cami-i Şerîfi'nde dün vaiz*

efendilerin nasâyih-i mürşidânesi birçok mü'min tarafından can kulağıyla dinlenmişti. Ulemâ-yı zevî'l-ihtirâmın telkinât-ı diniyesi kulûb-ı mü'minîni pür-nur ediyordu. ... Cevâmi-i şerîfe derûn ve bîrûnu yüzlerce, binlerce erbâb-ı ziyaret ve ashâb-ı zühd ve takva ile mâlî idi. Her camide vaiz efendiler halka savm ve salâtın fezâil-i maddî ve maneviyesine mâh-ı gufrân-nişanın ulviyyetine ve zekât ve sadaka-i fıtraya dair nice nice âyât-ı celîle ve ahâdîs-i mübâreke-i nebeviyyeyi bir lisân-ı belîğ ile vaaz ve telkin ediyorlar ve envâr-ı İslâmiyyeyi lemeân eden beşûş simâlarda işbu vaaz ve telkinâtın netâic-i hasene ve müessiresini görüyor idiler."

Abdülhamid (1876-1909) ve takip eden dönemi anlatan Ragıp Akyavaş da (Âsitâne, Ankara 2000, c. I, s. 94, c. II, s. 259-260.) İstanbul'da Ramazan ayı ve bu ayda **Bayezid Cami**'nin durumunu şu ifadelerle aktarmaktadır: "Ramazan aylarında İstanbul'un belli başlı üç hususiyeti vardı: Bâyezid Camii ve sergisi, mahyalar, Hırka-i Saâdet Ziyareti ... Bâyezid Camii en şa'saalı günlerini Ramazanlarda yaşar, ikindiden sonra lâhûtî bir âleme gömülürdü. Bir tarafta hünkâr mukâbelecisi dedikleri usûl âşinâ, halâvetli sadâya mâlik hafızlar gürül gürül Kur'ân okurlar, Türk mûsikîsinde bedîalar yaratırlar, dinleyicileri gaşyederlerdi. Bir tarafta zamanın seçkin ulemâsı ahlâkî ve ictimâî vaazlarıyla halkı irşad ederlerdi. Maksûrelerde vaktin vükelâsı, fudalâsı, şöhetli sîmâları halka halka toplanıp Buhârî-i Şerîfler, Hz. Peygamberin menkıbelerinden faydalı bahisler açarlardı. Elhâsıl boş gelenler dolu çıkarlardı..."

Kanaatimce bütün bunlardan sonra günümüz Müslümanlarına düşen görev, geçmişin güzelliklerini günümüz şartlarında yeni şekiller altında, ama mutlaka geliştirerek yaşatmak olmalıdır. Bu yolda önderlik ve hedef göstericiliğin ise Diyanet İşleri Başkanlığımızın uhdesinde bulunduğu şüphesizdir. Bu yolda Başkanlığı desteklemek ve yardımcı olmak ise bütün Müslümanların severek yapmaları gereken en önemli görevleri arasında bulunmaktadır.

İslam şehri de mescid/cami ile kendisini ispat etmiştir. Bu sebeple *“İslâm şehrinde ve medeniyetinde ne olmazsa olmaz?”* diye bir soru sorulacak olsa, herhalde verilecek cevap *mescid/cami* olacaktır.

CAMİ VE MEDENİYET

Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN*

Din-Medeniyet İlişkisi

Medeniyet ve kültür tarihinde yapacağımız kısa bir gezinti, bizi insanlık tarihinin kaydettiği gelişmelerin, gerçekte hep peygamberler önderliğinde gerçekleştiği sonucuna götürecektir. Medenî terakkiler peygamberlerin, *tevhid'e endeksli inanç öncelikli bir söylem ve eylem uyumu* içindeki eğitimiyle yetişmiş inanan insanlarca benimsenen dünya görüşü ve bu görüşün sonucu olarak yaşanan hayatın ve ortaya konulan gayretlerin ürünüdür.

Daha açık söyleyecek olursak, peygamberler birer medeniyet önderi; dinler, birer medeniyet kaynağıdır. Söz konusu medeniyetin inşası ve geliştirilmesi, o dini getirip kuran peygamberin yaşam biçimiyle doğrudan ilgilidir. Nitekim bütün peygamberler “medenî” insanlardan seçilmiştir. Bizim medeniyetimizde de Kitap, Sünnet ve Hz. Peygamberin kişiliği kurucu, belirleyici ve koruyucu öğelerdir. Gerek Hz. Peygamberin kişiliği gerekse yaşam biçimi demek

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

olan siyret ve sünnet, medeniyet pratiği olarak birinci derecede önem arz eder. Zira ilkeler, uygulama ile hayatîyet kazanır. Uygulama, hem bireysel hem de toplumsal anlamda örnek ve önderlik demektir. Bunun “evrensel çapta” olması ise bütün medeniyetlere yönelik bir örnekliliktir. İşte bu son nokta bizim dinimizin, peygamberimizin ve sünnet-i seniyyenin en belirgin ve benzeri olmayan niteliğidir.

Medeniyet’in birçok farklı tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları kültürü de medeniyet kavramı içinde ele alır. Ancak kültür, bir milletin yaşamasını kolaylaştıracak olan bilgi birikimi; medeniyet de, bu kültürün maddî alanda ortaya çıkışıdır. Yani medeniyet, bir anlamda maddî kültürdür. Toplumların, gayelerine ulaşmak için birer vasıta olarak kullandıkları sosyal, hukuki ve ticarî kurallar da medeniyetin bir parçasıdır. Medeniyet, günlük yaşantıda kullanılan maddî kalıp, alet ve vesilelerin tümüdür. Medeniyet için böyle bir tanımla yeterli görürsek, şöyle bir yargıya da hak vermemiz gerekecektir: Tarih boyunca yeryüzünde varlık göstermiş birçok medeniyet mevcuttur. Bu medeniyetleri aslında iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birisi, hayatlarını vahyin ışığında düzenleyen toplumların vücuda getirdiği medeniyet; diğeri de, müşrik ve putperest toplumların medeniyeti.

İslâm Medeniyeti

İslâmiyet, amacı insan hayatını yücelterek onu her türlü ilkelik ve barbarlıktan uygarlığa çıkarmak olan bir medeniyet dinidir. İslâm’ın geliştirmeye çalıştığı medeniyet, hayatın sadece maddî tarafını, in-

sanın da sadece fizikî yönünü ve dünyanın birtakım geçici zevklerini önemseyen diğer medeniyetler gibi değildir. Onlar dünya hayatını düzene koyup dünyaya ait bilim ve teknikte ulaşabilecekleri en üst noktayı elde etmeyi arzular. İslâm medeniyeti ise, “sizi orta bir ümmet kıldık” (Bakara, 2/143.) buyrulduğu gibi insan ve eşyayı kapsayan bir kemal, bir orta yol (itidal) ve adalet medeniyetidir. Bu medeniyette Allah’ın emirlerine saygı (et-ta’zîm li emrillah) ve Allah’ın yaratıklarına şefkat (ve’s-şefekatü alâ halkillah) diye ifade edilen hayat/ahlak anlayışına ilaveten âhiret inancı ve hesap verme kaygısı fevkalâde etkin iki ilkesel boyutu oluşturur. Netice itibarıyla İslam medeniyeti, bütün özgün formlarıyla ilkelerini İslâm vahyinden almış ve Hz. Peygamber öncülüğünde gerçekleştirilmiş tarihi bir gerçekliktir.

Taşköprüzâde, erdemli bir toplum ve uygarlık oluşturmanın temeddün (medenî hayat) ile tedeyyün (dinî hayat) arasında sıkı bir irtibat kurmaktan geçtiğine vurgu yapar. (Miftahü’s-sa’ade, I, 26-27.)

İbn Sina da medeni bir hayat için herkese yönelik tam bir adalet duygu ve uygulamasının gereğine işaret eder ve bunun kurallarını koyacak kişinin vahiyy alan bir nebî olması gerektiğini belirtir. (DİA, 28, 297.)

Medeniyet, özünde insana bağlı bir olgudur. Peygamber yaşayışı ve önderliği demek olan Sünnet ise bu olgunun uygulama/gerçekleşme sürecini ve biçimini anlatır. Bu sebeple İslâm medeniyeti, ilkesel bazda vahyin, uygulama ve pratik anlamda Sünnet’in ürünüdür. Çünkü Kitap, İslâm’ın ilkesel/teorik; Sünnet ise davranışsal/pratik kaynağı ve sunumudur. Bu açıdan bireysel ve toplumsal kimlik ve gelişim, pratik

sunuma uyumla ortaya çıkar. Bu da Sünnet'in inşa / oluşturma, geliştirme işlevinin, rehberliğinin, olmazsa olmaz bir nitelik ve konuma sahip olduğunu gösterir.

Kur'ân-ı Kerim'in ve dolayısıyla İslâm'ın 23 yıla yakın bir süreçte tamamlanmış olması, beşerî imkân ve şartların, bir başka ifadeyle, beşerî tecrübenin dikkate alındığı gerçeğini yansıtmaktadır. Beşerî tecrübe, beşer öncüler olmadan oluşmayacağına göre, onun zaman içinde nasıl değerlendirileceği de beşer öncü / elçi kılavuzluğu ile ancak mümkün olabilir.

Öte yandan bilinen bir gerçektir ki, medeniyet de bedeviyet de insan için geçerli kavramlar ve yaşam türleridir. Pek tabii olarak her medeniyet kendi insan tipini oluşturur. Oluşan insan tipi, ait olduğu medeniyeti yaşatır ve geliştirir. İnsan, düşünce-duygu-davranış düzeyi ve uyumu noktasında yara aldı mı, doğal olarak insan ürünü olan medeniyet de yaranmış olur.

İnsanlığın geleceğine talip olan her düşünce ve inanç sistemi ise kendisini o günlere taşıyacak yeni nesillere kendi istikbali olarak bakar, ona göre değerlendirme, eğitim-öğretim yapar ve bu alanda sürekli gelişim projeleri hazırlar ve uygular.

Medeniyetin, anlayış, ahlak/yaşayış ve inşa/gerçekleştirme gibi üç temel kavram ve uygulama ile alakası köklü ve açıktır. İslâm dini bu tespitlere bir de "iki dünyanın mutluluğu" hedef ve boyutunu ilave etmiş, güne ve geleceğe yönelik düşünce, tasavvur, tahayyül ve uygulamaları uhrevî mutluluk veya mutsuzlukla ilişkilendirerek konuya daha bir derinlik kazandırmış, onu daha anlamlı kılmıştır. Bu gerçek dinimizde

“âhireti aramak, dünyadan da nasibini unutmamak” (Kasas, 28/77.) diye formüle edilmiştir. “Ey Rabbimiz, bize bu dünyada da iyilik, âhirette de iyilik ver” âyeti (Bakara, 2/201.) ve duâsı da Müslümanların dünya görüşünü ve medeniyet anlayışını özetler niteliktedir. (Üç dine ait dünya görüşü hakkında bilgi için bkz. İ. L. Çakan, Müslümanca Yaşamak, s. 19-43, İstanbul, 2003.)

“Medeniyetin temel kaynağı, hayat” olduğuna göre, hayata ve dünyaya yönelik düşünce ve telakkiler hayatın ve medeniyetin sınırlarını da doğal olarak belirler. Özetle İslâmiyet’in, iki büyük din olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan çok farklı boyutlarda hayatı kucakladığını, farklı bir dünya görüşüne sahip olduğunu anlamakta güçlük çekilmez. Bu farkı şöylece ifade etmek mümkündür: “İslâm, ne Hıristiyanlık gibi hayata siyah bir gözlükle bakar ne de Yahudilik ve materyalistler gibi –obur birinin yemeğe olan aşırı hırs ve iştihasına eş- taşkın bir önem verir. İslâm dünyaya tapmaz, onu ‘daha yüksek ve sonsuz bir hayat için aşılması zorunlu bir aşama’ olarak görür ve saygı duyar.”

Sevgili Peygamberimiz, Tâif yolculuğu dönüşünde, kendisine Mekke’de âdeta nefes aldırmayan zalim Mekke müşriklerine nasıl bir ceza verilmesini istiyorsa bildirmesini, şayet isterse Ebû Kubeys ve Kayakan adındaki iki dağın Mekkelilerin tepesine geçirilivereceği ve onların toptan helak edilecekleri Cebrâil aleyhisselam tarafından bildirilince şöyle cevap vermiştir: “Hayır ben, onların toptan helak edilmelerini değil, Allah’tan, bunların soyundan yalnızca Allah’a kulluk edecek muvahhid bir nesil getirmesini diliyorum.” (Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7; Müslim, Cihad, 11.)

Peygamber (s.a.s), bu cevabıyla İslâm medeniyetinin Allah'ın birliğine inanıp sadece Allah'a kulluk edecek (muvaahhid) nesiller üzerine bina edileceğini açıklamış ve İslâm'da medeniyet projesinin özünü "tevhid" inancının oluşturduğunu, bu ilkeye uygun olarak yetiştirilecek nesillerin medeniyet kuran iradeyi temsil edeceğini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü medeniyetin ruhsal temeli inançtır; beşeri temeli ise o inancı ve o inançtan kaynaklanan değerleri paylaşan toplumdur. Nitekim medeniyetin çekirdeğini "bir arada yaşamak" yani toplum teşkil etmektir. Toplumun olmadığı yerde medeniyetten söz etmek mümkün değildir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (1176/1762) tespitiyle söyleyecek olursak, peygamberlerin ortak meşgale alanları ikidir:

- a. Nefsin terbiyesi
- b. Toplumun yönetimi

Bütün peygamberler diğer konularla, bu iki nokta ile ilgileri ölçüsünde meşgul olmuşlardır. (Hüccetullahi'l-bâliğa, I, 253 (Tercümesi, I, 322-323, İstanbul 1994).)

Öyle görünüyor ki Şah Veliyyullah'ın bu tespiti, medeniyet kavramının içeriğini açıklayıcı niteliktedir. Zira nefsin terbiyesi, bireysel gelişmeyi; toplumun yönetimi de toplumsal gelişmeyi ikisi birden medeniyeti ifade etmektedir.

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de bir yandan "göz aydınlığı olacak nesiller" (Furkan, 25/74.) istenmesi tavsiye edilirken, öte yandan, "müttakiler toplumu" ve böylesi bir toplumun önderliğinin temenni edil-

mesine dikkat çekilmektedir. Burada söz konusu olan “müttakîler”, bize göre gerçek anlamda eğitilmiş, belli bir düzeye erişmiş “medenî kişiler” manasındadır. Bu da İslâm’ın yetiştirmek istediği insan tipini ifade eder. Zaten “Allah katında en değerli olanlar da en müttakî, Allah’a saygısı en yüksek olan kimselerdir.” (Hucurât, 49/13.)

Cami/Mescid-Medeniyet

Mekke döneminde Tevhid (Allah’ın birliği) inancını gönüllere yerleştirmeye öncelik ve ağırlık veren Hz. Peygamber, Medine’ye hicretini takip eden ilk günlerden itibaren İslâm medinesini ve medeniyetini kurarken; kurumsal alanda mescid inşası, toplumsal bazda Muhacirler ile Ensar arasında muâhât/kardeşlik antlaşması, ekonomik sahada müslümanlara mahsus pazar yeri tespiti, sosyal güvenlik alanında da Medine vesikası diye bilinen diğer din mensuplarıyla yaptığı yazılı antlaşma ile işe başlamıştır. Buradan hareketle mescid/cami inşa etmek, Hz. Peygamberin kurumsal bazda öncelikli sünnetidir, denilebilir.

Medine günlerinde Cami (mescidü’n-nebî), medeni hayatın tüm kurumlarını temsil eden bütün fonksiyonları üstlenmiş olarak günlük yaşantının merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla İslam medeniyeti, mâbed (mescid/cami) merkezli bir medeniyettir tespitini yapmak, tarihi bir gerçeği ortaya koymak anlamı taşır. Zira Medine döneminde gelen vahiylerle şekillenen ve bütünlünen İslâm, kendine has özgünlüğü içinde Peygamber Efendimiz tarafından hayata yansıtılmış ve on senelik bir süreçte her alandaki kural ve kurumlarıyla İslâm medinesi ve medeniyeti iyice

belirgin hale gelmiştir. Bir başka anlatımla Yesrib'in "Medine"leşmesi, İslam medinesinin ve medeniyetinin kuruluşu, Mescid-i Nebvî'nin inşası ile başlamıştır. İslam şehri de mescid/cami ile kendisini ispat etmiştir. Bu sebeple "İslâm şehrinde ve medeniyetinde ne olmazsa olmaz?" diye bir soru sorulacak olsa, herhalde verilecek cevap mescid /cami olacaktır. Zira insanın dünyasını inançları kurar, imkânları şekillenir. Çevredeki yapılanmanın farklılaşması, temelde inanç farklılığından kaynaklanır.

Şehir karaltıları, medeniyetin maddi kalıpları olarak, orada yaşayanların inanç dünyalarını ve dünya görüşlerini yansıtır. Bunun içindir ki insanoğlu, gittiği her yere kendi değer ölçülerini götürmeye ve onları yaşayabileceği bir yapılanmayı ilk iş olarak gerçekleştirmeye çalışır.

Bizim medeniyetimizde ve tarihimizde cami, İslam beldesinin kimlik kurumu olarak muamele görmüştür. O başlangıçtan beri, toplu ibadet mahalli olma temel görevinin yanında, ilim, zikir, idari-siyasi-askeri işlerin görüldüğü yer, mahkeme, hastane, misafirhane gibi her türlü sosyal ve medeni fonksiyonların yerine getirildiği merkez kurum, temel müessese olarak dikkat çekmiştir. Özellikle mâbed ve mekteb fonksiyonları, medeni hayatın ve medeniyet kurumlarının vazgeçilmez, eğitilmiş, mütebedeyyin ve mütemeddin ya da uygar insan unsurunun, İslâm kuralları çerçevesinde yetişmesini ve yaşamasını sağlamıştır.

Eğitim tarihimizde açıkça görüldüğü gibi başlangıçta mektep mâbed içinde idi. Suffe ashâbı bu mâbed içi mektepte yetişmiş İslâm mürsitleri ve medeniyet elçileri idi. Mektepler gelişip mâbed içine sığ-

maz hâle gelince bu kez mâbed mektep içine taşınmıştır. Ayrıca mâbed içindeki vaaz ve hutbe eğitimine ilave olarak cami dersleri de uygulamadaki yerini korumuş, İslâm medeniyetine -eğitilmiş insan bazında- kaynaklık etmeye devam etmiştir.

Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle İslâm ümmeti, bütün yeryüzü kendisine mescid kılınmış bir ümmettir. Yani o, kulluğunu yeryüzünün her tarafında yerine getirebilir. Ayrıca ve özel olarak ibadet mahalli aramakla yükümlü değildir. (Buhârî, Teyemmüm I, Salât 56; Müslim, Mesâcid, 3,4,5; Ebû Davud, Salât, 24; Tirmizî, Mevâkît, I 19, Siyer, 5; Nesâî, Gûsul, 26; İbn Mâce, Tahâre, 90; Dârimî, Salât I 11, Siyer 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I,250,30I,II,222, III,304.) Nitekim Peygamber Efendimiz, mescid yapılmadan önce koyun ağıllarında namaz kılar ve kıldırırdı. (Buhârî, Vudu' 66, Salât 49; Müslim, Mesâcid, 10; İbn Mâce, Mesâcid, 12.) Bu temel özelliğe ve kolaylığa rağmen mescid yapımının son derece ısrarla teşvik edilmiş olması elbette sebepsiz değildir. İslâm'ın dünya görüşünün ve bunun uygulamasının tecelli ve tezahür odağı mesciddir. Mescidler bir anlamda *tevhid merkezleridir*. "*Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye kulluk etmeyin.*" (Cin,72/18.) Bu sebeple mescidlerin bakım ve imarı imanla ilişkilendirilmiştir: "*Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.*" (Tevbe, 9/18.) Mescid düşmanlığı da en büyük zulüm olarak ilan edilmiştir: "*Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harab olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?*" (Bakara, 2/114.)

İslâm tarihinde şehirleşme mescid / cami ile başlar. Çünkü İslâm'da iyinin ve güzelin ödüllendirilmesi, kötünün, çirkinin ve zararlının önlenmesi esastır. Bu da mescidlerin tam anlamıyla ve bütün fonksiyonlarıyla çalıştırılmasına bağlıdır. Mescid inşası, toplumun İslâm ile irşadı ve ihyâsı demektir. En azından buna zemin hazırlamaktır. Zaten müslümanların varlığı da böylesi bir zeminde ifadesini bulur: *“O mü'minler ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılarlar, zekâtı verirler. İyiliği emreder ve kötülükten nehyederler.”* (Hacc, 22/41.)

Öte yandan İslâm toplumunda hayat, bir anlamda, mescidde başlar ve mescidde biter. Bu sebeple şehirlerin mescidden yoksun olması, “mâbedsiz şehir” hâline dönüşmesi düşünülemez, düşünülmelidir. İslâm şehri ve medeniyetinde bütün yollar mescide çıkar. Fethedilen beldelerin yeni kimliği de o beldenin merkezinde bir cami edinilmesi veya inşasıyla gerçekleştirilir.

Şehirlerde ve büyük yerleşim birimlerinde sivil hayat için en rahat ve yeşil alanlar sadece mescid ve ma'bed çevreleridir. Şehirler için söz konusu olan “sağlıksız büyüme ve şehirleşme” esasen, *mescidsiz yerleşim* demektir. Mescid'i düşünmeyen bir yerleşim, insanların kulluk görevlerini kolaylaştırmayı dikkate almayan bir anlayış ve uygulama, hangi çağda ve yörede olursa olsun, geri/filkel bir anlayış ve uygulamadır. Zira insana saygının kaynağı Allah'a duyulan saygıdır. Allah saygısının mekân planında ifade olarak tecellisi de mesciddir. Her şeyi katı ve koyu bir maddi çıkar veya ekonomik değer olarak gören çağdaş in-

san, maalesef her şey gibi şehirleri de daha kurarken hoyratça tüketebilmektedir.

Unutulmamalıdır ki, sevgili Peygamberimiz, yerleşim birimlerinin ve şehirlerin en faziletli yerlerinin mescidler olduğunu bildirmiştir. (Müslim, Mesâcid, 288.) Mescidi olmayan yerleşim birimleri, yozlaşmış hayır ve bereketten uzaklaşmış, kimlik kaybına uğramış, fiziki olarak medeniyet unsurlarına sahip gözükse de medeniyetin manevi köken ve değerlerinden yoksun yerler ve yöreler hâline gelmiş demektir. Bunun anlamı da herhalde medenileşmek değil, bedevîleşmektir.

Burada şu noktaya da işaret etmek yerinde olacaktır. “Mabedsiz şehir ya da yerleşim birimleri” inşa etmek, daha baştan temel medeniyet unsurundan/kurumundan mahrumiyet demekse; cami ve mescidlerin manevi havasının farkında olmadan ya da o havanın farkına varamadan oralara girip çıkmak da bir başka mahrumiyet ve nasipsizliktir. İşte tam da bu noktada cami görevlilerinin kimlik ve kişilikleri, meslekî açıdan yetişmişlikleri, devlet memuriyetinin ötesinde din hizmetlisi olarak kendilerini konumlandırmaları fevkalâde önem arz etmektedir. Camilerin fonksiyonel açıdan medeniyete katkıda bulunmaları yapısal görkemlerinden çok, işlevsel etkinlikleriyle mümkün olacak ve sürdürülebilecektir.

Müslüman olsun olmasın veya camiye gitsin gitmesin, o semtte ikamet eden herkes, camiiin nasıl bir huzur iklimi olduğunu; toplumun birlik, beraberlik ve kardeşliğini nasıl ayakta tuttuğunu ve herkesi rahmetiyle nasıl kuşattığını hissetmelidir.

CAMİLERİN MANEVİ MİMARLARI

Dr. Ekrem KELEŞ*

“Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”

(Tevbe, 9/18)

En kutlu görev, kalplere şifa taşımaktır.

“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) geldi.” (Yunus, 10/57)

Mealini sunduğumuz bu ayeti kerimede ifade edilen rahmet ve şifayı insanlara taşıyacak olanlar, en başta din görevlileridir.

Manevi ve ahlaki hastalıkların tedavisi hususunda hikmetle ve güzel öğütlerle nasihat eden bir din görevlisinin sözleri, bulutlardan ince ince dökülen rahmet damlaları gibidir. Bununla yeryüzü nasıl canlanır, rengârenk çiçeklerle, bin bir çeşit bitki ile bezenirse,

* DİB. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

ihlaslı bir din görevlisinin sözleri de insanların manevi dünyalarını harekete geçirir, canlandırır.

Din görevlileri, İslam'ın güzelliklerini insanlara ulaştırmak için elbette camilerin dışında da gayret gösterirler. Ama hizmetlerinin esas merkezi camilerdir. Bu anlamda camilerin manen imar edilmesi, Peygamber Efendimizin Mescidinin Medine-i Münevvere'deki durumuna benzer bir hale getirilmesi ile mümkündür.

Camilerin imarı ile ilgili olarak yazının başına mealini aldığımız ayeti kerimede söz konusu edilen imar, elbette camilerin maddi imarını da kapsamaktadır. Ancak burada esas söz konusu olan, camilerin manevi imarıdır. Buna göre camiin, işlevini yerine getirebilmesi için yapılacak çalışmalar, manevi imar kapsamına girmektedir. İşlevlerinden mahrum bırakılan camiler ise, imardan uzak kalmış, harap olmaya yüz tutmuş demektir.

Camilerin maddi mimarları, mühendislerdir, mimarlardır. Manevi mimarları ise başta imam-hatipler, müezzinler ve vaizler olmak üzere camiye işlevsel kılmada görev üstlenmiş bulunan herkeştir.

Manevi mimarlık, maddi mimarlıktan daha zordur. Çünkü maddi mimarlığın işleyeceği malzeme, taş, demir, ahşap ve çimento gibi maddi yapı malzemesidir. Manevi mimarın konusu ise insandır.

Manevi imarda esas yapı unsuru gönüller, akıllar, duygulardır. Bu sebeple manevi imar, çok daha zor ve karmaşıktır. O yüzden manevi mimarlık daha bir özen ister. Manevi mimarların yetiştirilmesine de aynı

ihdimanın gösterilmesi gerekir. Bu özen, insanın kadr ü kıymeti ve değeri ile orantılı olmalıdır.

Maddi mimaride kırılan veya işe yaramaz hale gelen bir parçanın yerine bir başkasını koymak mümkündür. Ama manevi mimaride böyle bir telafi imkânı yoktur. Bir kristalin tuz buz olması gibi kırılan bir gönlün onarılması mümkün değildir. Bu yüzden maddi mimarlık için yapılan tahsilden daha fazla manevi mimarlık için tahsil yapmak gerekir.

Manevi mimarlıkta cami merkezli olarak insan, ruhuyla ve bedeniyle bir bütün olarak ele alınıp ona en güzel ahlaki ve insani vasıflar kazandırılacaktır. Nasıl ki muhteşem bir iç mimarı ve dekorasyon için çok özenli ve ince çalışmalara ihtiyaç var ise, insanın ruhen ve manen mamur hale gelmesi için de aynı özen ve duyarlılığa ihtiyaç vardır. Yine nasıl ki göz alıcı bir iç mimari, bu alanda iyi yetişmiş mimarlar gerektiriyorsa aynı şekilde insanın manen imarı için de her bakımdan iyi yetişmiş ve bu alanda yeterlilik kazanmış manevi mimarlar aranır.

Bir çocuğun veya bir gencin gönlünü camiye bağlamak, onlara camiye sevdirmek ve camiye bir çekim alanı haline getirmek, manevi mimarlık işidir. İşte bu alanda maddi mimarlıktaki kimi dehalar gibi dehalara ihtiyaç vardır.

Mescid-i Nebevi, ilk başta maddi bakımdan kerpiçten yapılmış üzeri hurma dallarıyla kapatılmış bir yapı idi. Tabanında herhangi bir sergi yoktu. Yağmur yağdığı zaman kumlar ıslanır, kumlar üzerine secde eden Sahabei kiramın alınlarına kumlar yapışırdı.

Maddi imar bakımından böyle olmasına karşın manevi bakımdan gelmiş geçmiş en mamur mescit olmuştur. Çünkü imamı Rasuli Ekrem, müezzini Bilali Habeşi, cemaati ise Sahabe-i kiramdı. Ehl-i Suffe orada kalırdı. İslam'ın nurunu cihana ulaştıran nesil burada yetişmişti.

'...İlk günden temeli takva üzerine kurulan mescit/Kuba mescidi...'nin manevi imarını bir düşünün... Kur'an-ı Kerim, 'Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah tertemiz olanları sever.' (Tevbe suresi, 9/108) buyurarak manevi imara vurgu yapmaktadır... Demek ki mescitlerin manevi imarının temel hedefi, her bakımdan, tertemiz olan ve madden/manen tertemiz olmayı seven insanlar yetiştirmektir.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Kufe'de ders verdiği mescidin manevi imarının göz alıcılığını bir düşünelim...

Tarihimizde maddi mimarlıkta Sinan var idiyse, manevi mimarlık alanında da Yusuf Hemedânîler, Ahmet Yeseviler, Mevlanalar, Molla Güraniler, Molla Hüsrevler, Yunuslar, Hacı Bayram-ı Veliler vardı.

Camilere nispetle maddi imar ile manevi imar, ruh ile ceset gibidir. Ne ruh cesetsiz olur ne de ceset ruhsuz. Maddi imarın konusu zarftır. Manevi imarınki ise zarfın içindekidir, mazruftur, içeriktir.

Camiler, hem maddi hem de manevi imar ile çeki hale getirilmelidir. Beytullah olmaya, huzur iklimi olmaya elverişli kılınmalıdır. Mimari estetiğinden çevre düzenine ve sosyal işlevlerine kadar hem maddi imarıyla; iyi yetişmiş sempatik (elûf-me'lûf) görevlile-

rinden, içinde sunulan din hizmetlerinin kalitesine kadar hem de manevi imarıyla her bakımdan, Beytullah olmaya layık hale getirilmelidir.

“Camiler bir emme-basma tulumba gibi halkın içinden müminleri toplar, onlara maneviyat ve huzur ikliminde maneviyat aşısı yaparak yine toplumun içine dağıtır.” (Sezai Karakoç) Camiden bu maneviyat aşısını olmadan dönüyorsa cemaat, o takdirde o caminin manevi imarında öncülük yapma konumunda olan imamın, başını ellerinin arasına alıp düşünmesi gerekir.

Müminler, aynı safa durup namaz kıldıkları halde Allah'ın evinden küs olarak veya kalpleri arasında bir rabita kurulmadan ayrılıyor ise o camide manevi imar bakımından eksiklik var demektir.

Günümüzde camilerin manevi bakımdan imarını gerçekleştirecek olanlar, en başta imam-hatipler olmak üzere müftüler, vaizler, Kur'an kursu hocaları ve müezzinlerdir.

İmam/Önder

“İmam” kelimesi, Arapçada başkan olsun veya olmasın kendisine tabi olunan kişi demektir. Namaz kıldıran kişiye bundan dolayı imam denir. Devlet başkanına imam denmesi de bundandır. Müslümanların imamı, onların halifesi demektir. Yani imam demek, önder demektir. Kur'an-ı Kerim'de “Eimmetü'l-küfr” ifadesi, küfrün önderleri anlamında kullanılmıştır. *“Bütün insanları kendi imamlarıyla/önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla...”* (İsra, 17/71) Ayeti kerime-

sinde imam kelimesi, sözlük anlamı doğrultusunda önder, tabi olunan lider manası ile yer almıştır. Bundan dolayı ordu komutanına da imam denir. Demek ki imam, öne geçirilen ve kendisine tabi olunan kişidir. İmamın namazda Müslümanların önüne geçip namaz kıldırması bunun simgesidir.

Kelimenin, asıl sözlük anlamından yansıyan ve pratik hayatta yaygınlık kazanan önder, örnek, lider, kılavuz, yol gösterici, insanların kendisini örnek alıp uyduğu kişi/ mukteda bih, halife, komutan, başbuğ, apaçık ve geniş yol /tarik-ı vazih, delil, metot gibi pek çok anlamı vardır. Fakat “İmam” kelimesinin sözlük anlamları içinde en dikkat çekici manalarından biri, Mütercim Asım Efendi’nin Kamus Tercümesindeki ifadesiyle şöyledir: “*Mimarların çırpı ipi dedikleri ipe denir ki binayı onunla tesviye ederler.*” Arapçada kelimenin esas kök anlamlarından biri budur. Mimarın veya yapı ustasının duvarın düzgün ve muntazam olması, eğri olmaması için kullandığı ip.

Bu ipe “İmam” denmesi, toplumsal yapının eğrilik üzerine kurulmaması ve ıslahı noktasında imamların görevini mecazi olarak anlatan çok anlamlı bir ifadedir. Bu anlam, Müslüman toplumların en merkezi toplanma yeri olan camilerin manevi açıdan imarında imamların rolüne işaret etmektedir.

Peygamber Makamı

Başta imam hatipler olmak üzere günümüzde kullanılan genel ifade ile söylersek din görevlileri, peygamber makamında bulunmaktadır. Onlar, kendilerine Hz. Peygamberin mihrabında, minberinde,

kürsüsünde görev yapmak nasip olmuş bahtiyar kişilerdir. Dolayısıyla çok yüce ve şerefli bir makamı temsil etmektedirler.

Din hizmeti, çok şerefli bir hizmettir. İhlaslı bir şekilde din hizmeti veren bir kişinin Allah yanındaki değerine ilişkin olarak Ataullah İskenderi'nin şu meşhur sözünü hatırlamak yerinde olacaktır: *"Allah yanındaki değerini anlamak istiyorsan, seni nerede istihdam ettiğine bak."*

Buna göre kendisine din hizmeti görmek nasip olan kişiler, en hayırlı işte istihdam edilmiş olmaktadır. Çünkü din hizmeti, en başta Kur'ân-ı Kerim'in okunması, okutulması, öğretilmesi olmak üzere imamlık, hatiplik, vaizlik ve müftülük gibi, Hz. Peygamberin makamında yerine getirilen görevlerdir. Dolayısıyla bu vazifeleri yapanlar, çok yüce bir makamda bulunmaktadırlar. Fakat temsil ettikleri makamın yüceliği nispetinde bir sorumluluk da taşımaktadırlar. Çünkü Peygamber Makamında göreve talip olarak/imam hatipliği seçerek söz gelimi, bu makamın vakarını korumak, gereklerini yerine getirmek ve sorumluluklarını üstlenmek üzere ahit vermiş olmaktadırlar. Ahitlere riayet/verilen sözlerin yerine getirilmesi, üstlenilen emanetlerin hakkıyla eda edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in üzerinde çok büyük bir hassasiyetle durduğu hususlardandır. *"O müminler ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler."* (Mü'minun, 23/8); *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur."* (İsra, 17/34)

İslam âlimleri, *"Bir zaman Rabbi İbrahim"*i birtakım kelimelerle/emirlerle, talimatlarla sınınamış, İbrahim

onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: ‘Ben seni insanlara imam/önder yapacağım.’ İbrahim de, ‘Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)’ demişti. Bunun üzerine Rabbi, ‘Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz’ demişti.” (Bakara, 2/124) mealindeki ayeti kerimeden imamlığın nasıl yüce bir merteye olduğu ve imamlığın nasıl İbrahimî vasıflar gerektirdiği şeklinde çok dikkat çekici bir anlam çıkarmışlardır. Demek ki insanlara imam/önder olmak öyle kolay ve basit bir şey değildir. İmamlık/müminlere önderlik, her şeyden önce birtakım ilahi sınavları başarıyla geçmeyi ve İbrahimî vasıflar kazanmayı gerektiren bir süreçtir. Bu süreci başarıyla geçmiş olanlar için de insanlara imam olmak ilahi bir lütuftur. Hakkını verebilen, anlayabilen ve kavrayabilenler için çok büyük bir lütuftur.. Çünkü bu manevi mimarlıktır.

“İbrahim, Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi. Allah’a ortak koşanlardan değildi.” (Nahl, 120) ayet-i celilesinde geçen Hz. İbrahim’in bir ümmet olduğu ifadesi, onun kendisinde beşeri ve ahlaki tüm kemal sıfatları topladığı ve böylece toplumun önderi olduğu anlamına gelir. Buradan hareketle toplumun önderi olacak imamın bu şekilde kendisinde ahlaki güzellikleri toplamış olmasına işaret edildiği söylenebilir.

Kur’an-ı Kerim’de ümmet kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlardan biri de “hayırda kendisine tabi olunan önder”dir. Buna göre sanki imam, bir ümmetin, bir topluluğun yerini tutmaktadır. Çünkü böylesi bir öndere uyan, sanki istikamet üzere giden bir ümmetle yürümüş gibi olur.

İmam, kendisinde İslam'ın ortaya koyduğu tüm güzel vasıfları ve hayırları toplamış olan önderdir. İnsanların kendisini örnek aldığı kişidir. O, sözleri, onayları ve fiilleri örnek alınıp benimsenen ve yolu izlenen bir önderdir. Hz. Peygamber, Müslümanlar için imamdır. Çünkü sözleri, fiilleri, takrirleri müminler tarafından örnek alınmaktadır. Kur'an, imamdır. Çünkü Müslümanlar Kur'an'ı örnek almakta ve hayatlarında rehber edinmektedir. Bundan dolayı "Müttakîlerin imamlığı/önderliği, bir mümin için Cenab-ı Hak'tan istenebilecek en ileri istek olarak dua şeklinde bize öğretilmektedir: *"Onlar, 'Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi müttakilere imam/önder eyle' diyenlerdir."* (Furkan, 74)

Emanet'in Büyüklüğü

Mihrap, minber, kürsü, Kur'an öğretimi... Bütün bunlar büyük emanetlerdir. Emanet ise ehliyet ister. "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) ayeti kerimesinde ifade buyrulmuş kadar büyük bir emanet...

İnsanlığın, İslam'ın hayat veren ilkelerine ve güzelliklerine çok ihtiyacı bulunmaktadır. Bu hayat veren ilkeleri peygamber makamında bulunanlar insanlara en güzel bir şekilde ulaştıracaklar ve anlatacaklardır. Birer şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak...

İslam konusunda bilgilenme talebinin karşılanması, Müslüman kuşakların İslam'a mensubiyetinin korunması, İslam hakkındaki yaygın cehaletin önlen-

mesi, Müslüman olmayan çevrelerde oluşturulan İslam korkusunun/İslamofobyanın giderilmesi ve Müslümanların “Dini Mübini İslam”ın güzellikleri ile bezenmelerinin sağlanması gibi önemli ve ertelenmesi mümkün olmayan büyük görevleri, yukarıda anlatmaya çalıştığımız nitelikteki imamlar/önderler/manevi mimarlar üstleneceklerdir.

Basit teşebbüslerle Allah’ın kelamını ve dinini öğrenebilecekken gerekli gayret ve girişimlerde bulunmadığı için herhangi bir yerde bunlardan mahrum olarak yetişen veya yolunu şaşırarak yanlışlara saplanan insanlarla ilgili olarak herhangi bir vebalimizin olmadığı söylenebilir mi?

İşte bütün bu kutlu görevler Peygamber makamının temsilcileri olan manevi mimarların omuzlarındadır.

Emanet Ehliyet İster

Üstlenilmiş bulunan bu büyük emanetin hakkıyla edası için başlıca iki türlü donanıma ihtiyaç vardır. Bunlardan biri ahlaki donanım, diğeri de bilgi donanımadır.

Manevi mimarlık, bilgi ve birikim olarak her daim kendini yenilemeyi gerektirir. Bunun için araştırma, okuma ve incelemeden asla uzak kalmamak gerekir. İlk emri “oku” olan bir dinin mensubu olarak manevi mimar, bilgi donanımını hep güçlendirmek ve güncellemek ihtiyacındadır.

Günümüzde özellikle şehir hayatında cemaat tipi geçmişe oranla oldukça değişmiştir. Cemaatin öğre-

nim düzeyi gün geçtikçe yükselmektedir. Bu durumu da dikkate alarak manevi mimarların, kendi alanları ile ilgili bilgi ve birikimlerini her gün yenileme ve geliştirme mecburiyetleri vardır.

Diğer taraftan iyi bilmediği konulara girmemenin, bilgi sahibi olmadığı konuların üzerinde durmamanın, Kur'anî bir ilke olduğunu unutmamak gerekir.

Ahlaki donanımla ilgili olarak ise kısaca şunu söyleyebiliriz: Bir imam için en güzel örnek, imamların önderi Hz. Peygamberdir. Ahlaki donanım olarak bir imamın çok yüce bir ahlak üzere yaratılmış bulunan ve bizlere ahlaki güzellikleri yaşayarak öğreten ve gösteren Hz. Peygamberin güzel ahlakını iyi öğrenip kavrayıp bunu elinden geldiğince hayata geçirmeye çalışması gerekir. Bunun için de en başta Kur'an-ı Kerim'deki güzel ahlak ilkelerini yaşamak gerekmektedir.

Bu doğrultuda din görevlisinin, İslam'ın güzelliklerini insanlara ulaştırırken ve anlatırken sevdirmesi, nefret ettirmemesi, kolaylaştırması, zorlaştırmaması, insanlarla ilişkilerinde yumuşak davranması, kırıcı olmaması büyük öneme sahiptir. İnsanlarla ilişkilerimizde *“Ey peygamber, eğer onlara karşı kırıcı, katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.”* (Âl-i İmran, 3/159) mealindeki ayeti kerimeyi devamlı göz önünde bulundurmamız gerekir.

İlkeler, Üslup ve Yöntem

Yalnızca Allah'ın rızasını ölçü almak, daima hayra ve iyiliğe kulak vermek, hep hakkın ve haklının yanında olmak, hakkı söylemek, samimiyeti kuşanmak,

hiçbir şekilde doğruluk ve dürüstlükten ödün vermemek; kendinin, eşinin, dostunun ve akrabalarının aleyhine de olsa haktan ve adaletten ayrılmamak manevi mimarların en önemli ilkeleridir.

İnsanlardan maddi beklentiler içinde olmamak, hizmetin etkisi açısından son derece önemlidir. Bu bakımdan kitaplarımızda “*el-istiğnâü bimâ fî eydi'n-nâs*/İnsanların elindeki maddi *imkân*lara karşı *müstağni olmak*” ilkesi çerçevesinde yapılan hizmetlerin hiçbir şekilde dünyevi kazançlara tahvil edilmemesi, hizmetin verimliliği açısından vazgeçilmez bir ön şarttır.

İhlas ve samimiyet, din hizmetinin en önemli ilkesidir. Burada ihlas ile ilgili bir iki tanımı hatırlamak yerinde olacaktır: “İhlas, yaptığın işe Yüce Allah'tan başka tanık aramamandır.” (Seyyit Şerif Cürcani) “İhlâs, düşünceleri, yaratılmışların değerlendirmesinden arındırmaktır.” (İmam Nevevi)

Din hizmeti, ancak samimiyetle yürütülebilecek bir hizmettir. Dolayısıyla manevi mimarların en önemli donanımlarından biri, ihlâstır. Bu şekilde ihlâsı kuşanabilen kişiler, bencillikten, ben merkezli hareket etmekten ve tahakküm anlayışından tamamen sıyrılır ve hayrın, kardeşlerinin elinde tahakkuk etmesinden sevinç duyar hale gelirler.

Manevi mimarların en önemli vasıflarından biri de eylem söylem uyumudur. “*Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*” (Sâf, 61/2); “*Siz Kitabı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığının çirkinliğini) anlamıyor musunuz?*” (Bakara, 2/44) mealinde-

ki ayeti kerimeleri asla hatırdan çıkarmamak gerekir. “Tabîbün yüdâvi’n-nâse ve hüve merîdun: İnsanları tedavi etmeye çalışan fakat kendisi hasta doktor” konumunda olmamalıdır. Bunun için din görevlisi ilk önce kendi eksikliklerini ve kusurlarını düzeltmelidir. Bu hususta “*Kendi eksikliklerini ve kusurlarını düzeltmek için uğraşmaktan başkalarının eksiklik ve kusurlarıyla uğraşmaya vakit bulamayan kişiye ne mutlu!*” rivayetini unutmamalıdır.

İnsanların elbette birtakım kusurları ve eksiklikleri olacaktır. Önemli olan, ihlasla ve samimiyetle eksikliklerin ve kusurların giderilmesi için çaba sarf etmektir. Bu hususta,

*“Fariğ ol aybın gözetme kimsenin
Ta ki Hak setreyleye aybın senin”*

beytini hatırlamak yerinde olacaktır.

Diğer taraftan hizmet sunulan insanlar hakkında hüsnü zan sahibi olmak, önyargılar taşımamak, önemli bir hizmet ilkesidir. Din görevlisi, cemaat hakkında her bakımdan iyilik düşünen biri olmalıdır. Her türlü bozuk ve fasit maksatlardan arınmış olarak yalnızca cemaatin yararını, aydınlatılmasını hedeflemelidir.

Yapacağımız hayırlı işlerde “şu ne der, bu nasıl anlar, falanın tepkisi ne olur?” gibi birçok etken ile hayırlı işlerden vazgeçmemek, hizmet ederken etrafımıza duvarlar örerek hizmetlerimizi sınırlandırmamak gerekir

“Mümin ülfet sahibidir. Ülfet etmeyen (kaynaşmayan) ve ülfet edilemeyen (kendisiyle kaynaşlamayan) kişide hayır yoktur.” (Ahmed b. Hanbel, II/400) mealindeki hadisi şerif doğrultusunda kim olursa olsun insanlarla güzel bir iletişim içerisinde olmak, verimli bir din hizmetinin olmazsa olmaz şartıdır.

“Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın.” hadisi şerifinin bir gereği olarak da kolaylaştırıcı, zorlaştırmayıcı, sevdirci, nefret ettirmeyici bir yol izlemek gerekmektedir.

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğüt ile davet et...” (Nahl, 16/125) mealindeki ayeti kerimenin bir gereği olarak İslam’ın güzelliklerini insanlara anlatırken güzel bir dil kullanmak gerekir. Güzellikler, güzel bir dil ve üslup ile anlatılmalıdır. Bunun için manevi mirarın kesinlikle nezahet-i lisan ve hüsn-i beyan sahibi olması gerekir.

Muhatapları suçlayıcı mahiyetteki konuşmaların pek yararı olmaz. Bunun yerine eleştirilmesi gereken bir husus var ise kendisini de dâhil edip “biz” diyerek eleştiride bulunmalıdır.

Kişisel konuşmalar yapmamak; siyasi, hizbi konuşmaları kürsüye asla taşımamak, basit çıkar hedeflerinden uzak durmak, mücerret fazilet ve dirayet gösterme gayretlerine girmemek önemli hizmet prensipleridir.

Bilhassa cami içi irşat hizmetlerinde hazırlığa önem verilmesi; söyleneceklerin önceden düzenlenmesi ve planlanması gerekir. Hazırlıksız olarak kürsüye çıkılmamalıdır. Açık ve anlaşılır şekilde konuşmak,

irşadın etkili ve verimli olması açısından önemlidir. Âişe *radiyallahu anhâ* şöyle demiştir: “Resûlullah *sal-lallahu aleyhi ve sellem*’in konuşması, herkesin anlayacağı şekilde açık seçikti.” (Ebû Dâvûd, Edeb, 18)

Kırcı konuşmama ve kalp kırmamanın en önemli nebevî vasıflardan olduğu unutulmamalıdır. “*Ey peygamber, eğer onlara karşı kırcı, katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.*” (Âl-i İmran, 3/159)

Kalbinin safiyetiyle, ahlâkının nezahetiyle, nümûne-i imtisal tavırlarıyla manevi mimar öyle olmalı ki insanlar onu gördükleri zaman Allah’ı; başka bir ifadeyle mehasin-i ahlâkı hatırlamalıdır.

İmam, başta çocuklar ve gençler olmak üzere insanlar nezdinde hep güzel intibalar bırakan kişi olmalıdır. Bunun için din görevlisi İslam’ın güler yüzüdür. Birçok insanın bazı İslami değerlerle karşılaşmasının, belki de ilk defa bir imam-hatip vasıtasıyla olacağı unutulmamalıdır. Bu karşılaşmanın, o insanların zihninde din, Kur’an-ı Kerim, din görevlisi hakkında olumlu bir imaj bırakması büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan derdi olanların, istişare edebilmek için ilk akıllarına gelen kişi mahallenin din görevlisi (imam-hatip, müezzin, Kur’an kursu öğreticisi)’dir.

Bir din görevlisinin belki de en çok dikkat etmesi gereken hususlardan biri, hareket ve tavırlarının, insanlarla ilişkilerinin, Dini mübini İslam’ın aleyhine propaganda malzemesi yapılmasına alet olmamaktır. Bu hususta büyük bir titizlik gerekir. Başka bir hizmet yapma imkânı yoksa bile, en azından din hizmetine

zararı olmaması, din görevlisinin asgari dikkat etmesi gereken bir husustur.

İbadet Eder gibi Hizmet Anlayışı

Din görevlisi, hizmetlerini yürütürken yaptığı işin manevi boyutunu hatırdan çıkarmamalıdır. Kur'an hizmeti ve Din-i Mübin-i İslam'a hizmet, ihlasla ve samimiyetle, ecri ve mükâfatı yalnızca Cenab-ı Hak'tan beklenerek yapılırsa bu işte harcanan zaman ve emeğin her aşamasının ve her çabasının manevi bakımdan bir ibadet olacağı muhakkaktır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'in peygamberlerin dilinden bize "İn ecriye illa ala'llah, Benim mükâfatım yalnızca Allah'a aittir." ilkesini öğretir.

Din, nasihattir. Nasihatte "Samimiyet" esastır. Din görevlisi de nasihtir/samimidir. Nasihat, oldukça kapsamlı bir kelimedir. Esasen nasihat, hulûs, safiyet, nezahet gibi anlamlara gelir. Nasih, tertemiz niyetli hulûsu kalp sahibi, insanlar için hayırdan başka bir şey düşünmeyen kişidir. Bu bakımdan ne kadar güzel söylenirse söylensin, samimiyet dolu olmayan sözlerin arzu edilen güzel sonuçları ortaya koyması mümkün değildir.

Din hizmeti kutludur. Bu kutlu hizmet, mesai sınırlarının içine sığacak bir hizmet değildir. Kendine özgü manevi boyutu vardır. Tam bir mümin duyarlılığı, adanmışlık, fedakârlık ve özveri gerektirir.

Hizmetin Uygulama Alanı ve Boyutları

Din görevlilerinin sunacağı hizmetin hacmi çok büyüktür. Günümüzde bu hizmetin kapsamı çok ge-

nişlemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının öncülüğünde yürütülen din hizmetleri, yalnızca Türkiye’de değil, adeta bütün kıtalara kadar uzanmıştır.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı ifsad ve yıkımlar karşısında manevi mimarlara daha fazla ihtiyaç vardır. “O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı” (Hud, 11/61) mealindeki ayeti kerimede belirtilen imar görevini en başta insanların zihnen, fikren ve ahlaken imarı ve kalplerinin ıslahı olarak anlamak ve algılamak gerekir. Dünyayı birkaç defa yok edebilecek silahlar üreten anlayışlardan insanlığın manevi imarı beklenebilir mi? Demek ki gerçek bir imar için önce kalb-i selim sahibi olmak lazımdır. “Umran Medeniyeti”ni ancak kalb-i selim sahibi insanlar kurabilir. İşte bunun için İslam’ın hayat veren nurunun insanlığa sağlıklı bir şekilde ulaştırılması zaruridir. Bunu yapması gerekenler de manevi mimarlardır.

İnsanlığın kan, terör ve savaşların pençesinde inlemekten kurtulabilmesi; kin, nefret ve intikamın yerini, sevgi, muhabbet ve rahmetin alabilmesi, kirlenen ve kirletilen yüreklerin tertemiz hale gelebilmesi, bize bütün güzellikleriyle emanet edilen yeryüzünün tahribattan kurtarılarak gelecek nesillere salimen devredilebilmesi için insanlığa İslam’ın hayat veren ilkelerinin ulaştırılması gerekmektedir.

Şahs-ı Manevi ve Aidiyet Duygusu

Din hizmeti vermeye çalışan samimi ve ihlâslı insanların, müftülerin, vaizlerin, din dersi öğretmenlerinin, Kur’an kursu hocalarının, imam-hatiplerin,

müezzinlerin ve bu alanda gönüllü olarak hizmet etmeye çalışan bütün hizmet erlerinin oluşturduğu din hizmeti ordusu, büyük bir şahs-ı manevi meydana getirmektedir. Bu şahs-ı manevinin herhangi bir üyesinin içtenlikle yerine getirdiği hayırlı bir işten bütün mensuplarının manen istifade etmesi ve mükâfat alması samimiyete bağlıdır. Bu manevi kazancın büyüklüğü, tahminlerin çok ötesindedir.

Ülkemizin en ücra köşelerinde ve hatta Avrasya ve daha başka yerlerde Allah'ın kelimasını okuyabilen, dini bilgilerini az veya çok öğrenebilen birileri varsa, bunda bu şahs-ı manevinin bir şekilde emeği, katkısı ve izi vardır. Bu katkılar çok değerlidir. Bunların değeri ölçü kalıplarına sığmaz.

Manevi mimarların, din hizmetlerini bünyesinde yerine getirdikleri kurumların başında Diyanet İşleri Başkanlığı vardır. Hizmetlerin verimliliği açısından bu şahs-ı manevinin mensuplarının Diyanet ile bütünleşmesi ve bu şahs-ı maneviye aidiyet duygusu ile bağlanmaları büyük önem taşımaktadır.

En başta imam hatip, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu hocaları olmak üzere bu şahs-ı maneviye mensup olanların Diyanet İşleri Başkanlığındaki sayısı, Veda Hutbesinde Peygamber Efendimizin hitap ettiği sahabe-i kiramın sayısını aşmıştır. Hiç kuşkusuz bu, çok büyük bir nimettir.

Öncelikle bu nimetin kadr ü kıymetini bilmek ve Cenab-ı Hakk'a şükretmek lazımdır. Sonra da bu büyük şahs-ı manevinin, Din-i Mübin-i İslam'ın güzelliklerini insanımıza ve insanlığa doğru bir şekilde ulaştırarak üzere büyük bir gayret içine girmesi gerekir.

Kemiyet olarak ulaşılan bu sayının keyfiyet olarak da istenilen düzeye gelmesine büyük ihtiyaç vardır.

Bu büyük şahsı manevi içinde yer alan çok sayıda samimi ve ihlâslı üyenin hey'et-i mecmuâsının ihlas gücü ve hizmet gayreti önemli bir manevi kuvvet teşkil eder. Ancak az bir ihmalin, küçük bir sapmanın, ufak bir su-i istimalin bu büyük şahs-ı maneviye onarılmaz zararlar vereceği unutulmamalıdır.

Manevi Açıdan İmar Edilmiş Bir Cami

Cami, imamın görev alanının merkezidir. Bu merkezin tertemiz olması, imkânlar ölçüsünde çevre düzeninin ve yeşil alanlarının korunması, geliştirilmesi, abdest yerlerinin pırıl pırıl olması, bu alanlarda insanları rahatsız edecek hiçbir unsurun bulunmaması, kadınlar için hazırlanan alanların da en az erkeklerinki kadar rahat ve güzel olması önemlidir.

Cami, bulunduğu yerleşim biriminin veya semtin kalbi, merkezidir. Çünkü mescitler, İslam toplumlarının kalbi mesabesinde. Kalp vücudun merkezinde yer alır. Bundan dolayı tarihte İslam şehirlerinde camiler yerleşim birimlerinin hep merkezinde yer almıştır. Yerleşim birimleri, camilere göre şekillenmiştir. Şehrin merkezinde yer alan bu kutlu mekânlar, doğal olarak yerleşim birimlerinin en çekici alanları olmuştur.

Müslüman olsun olmasın veya camiye gitsin gitmesin, o semtte ikamet eden herkes, camiinin nasıl bir huzur iklimi olduğunu; toplumun birlik, beraberlik ve kardeşliğini nasıl ayakta tuttuğunu ve herkesi rahmetiyle nasıl kuşattığını hissetmelidir.

Cami, hiç kimseyi geri çevirmemelidir. “Her ne olursan ol gel!” demelidir. Ona yönelen hiç kimsenin ayağı geri gitmemelidir. Oraya gelenler, huzur iklimine yürüdüğünü bilmelidir. Rahmetin kaynağının evi olduğunu hissetmelidir. Orada hiç kimse incitilmemelidir. Gelenlere eşitlenme bilinci kazandırılmalıdır.

Camiye siyaset, ideoloji, hizipçilik, grupçuluk girmemelidir. Çünkü cami Allah’ın evi/ Beytullah olarak herkesi bağrına basmalı, hiç kimseyi dışlamamalıdır. Siyasi düşüncesi, ideolojisi, düşünce yapısı, dinî inancı ne olursa olsun herkes kendi eviymiş gibi oraya gidebilmeli; tıpkı âlemlerin Rabbinin tüm âlemlerin Rabbi olarak hiç kimseyi rububiyetinin dışında tutmadığı gibi... tıpkı âlemlere rahmet olarak gönderilen yüce elçinin âlemlere rahmet oluşu gibi...

Cami tam bir irfan mektebi olmalıdır. Mütevazı da olsa bir kütüphanesi bulunmalıdır. Kur’an-ı Kerim’i ve İslam dini ile ilgili temel bilgileri öğrenmek isteyen kadın, erkek ve çocuklar için öğrenme imkânları bulunmalıdır.

Camiin imamı bilge kişi, önder ve örnek olmalıdır. Emin olmalıdır. Kutlu elçinin makamında bulunduğu bilinciyle hareket etmelidir. İslam’ın güzelliğini yaşantısıyla ortaya koymalıdır. Hatalarının İslam’a mal edileceğinin farkında bulunmalıdır. Cemaati tarafından sevilmesi, insanlara camiye ve cemaati sevdirmelidir. Çocuklara örnek gösterilmeli, hakkında “İşte Müslüman böyle olur” denmelidir. Sesi de kıraati de güzel olmalı; okuyuşu bıkkınlık vermeden dinlenebilmelidir. İnsanlar onu aralarındaki anlaşmazlıklarda hakem kabul edebilmelidir. İmam, başı dara düşenin ilk aklına

gelen kişi olmalıdır. Cemaatini yetiştirmeli, cemaatinin iki günü birbirine eşit olmamalıdır.

Manevi bakımdan imar edilmiş bir caminin cemaati herkes için rahmet olur. Herkesi sınımsızca saran, toplayan ve büyüyen; dağılmayan ve dağıtmayan bir cemaat olur. Bu cemaat, sevgi ve saygı ile birbirine sınımsızca bağlıdır. Taşları birbirini tutan güçlü bir bina gibi... Bir vücudun uzuvları gibi olurlar. Birinin derdi hepsinin derdidir.

Kendileri için istediklerini başkaları için de isteyebilen, kendileri için istemediklerini başkaları için de istemeyen bir cemaat... Başkalarına karşı gönüllerinde kin ve nefret taşımayan bir cemaat... Bencillikten arınmış, benliğini toplulukta eritmiş, fena fi'l-ihvan şuuruna sahip bir cemaat... Okyanus gibi, kendisindeki kirleri dışarıya atabilen bir cemaat... Koruyan ve sığınak olan bir cemaat... Yolda kalmışların, kimsesizlerin sığınacağı, kimseyi açıkta bırakmayan bir cemaat... Paylaşma bilincine sahip, İslam ahlakının örneklerini sergileyen, İslam kardeşliğinin tam anlamıyla yaşandığı bir topluluk... Bir samimiyet iklimi... Katılanların, kendilerine değer verileceğini, küçük düşürülmeyeceklerini, incitilmeyeceklerini, kendileri ile asla alay edilmeyeceğini bildiği bir cemaat...

Manen imar edilmiş bir cami: hiç kuşkusuz meleklerin rahmet kanatlarıyla kuşatılan ve daima huzur ve sekinenin indiği kutlu bir mekândır. Orası, herkes için maddi manevi bir güvenlik alanıdır.

Bedensel engellilik Allah katında itibar kaybetmediği gibi ibadetlere engel değildir, engel yapılmamalıdır. Allah katında itibar kaybetti ren engellilik; akılı olduğu halde hakkı anlamamak ve kabul etmemek, gözü olduğu halde hakkı görememek, kulakları olduğu halde gerçekleri duymamak ve dili olduğu halde doğruları konuşmamaktır (Arâf,7/179).

CAMİLER VE ENGELLİLER

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ*

İnsan ve Din

İnsandaki din duygusunun yani inanma ve ibadet etme ihtiyacının doğuştan olması sebebiyledir ki tarihin hiçbir devrinde dinden habersiz bir insan topluluğuna rastlanılmamış, nerede insan varsa orada hak veya batıl bir din var olmuştur.

Din duygusu, bir insanın dini konular karşısında duyarlı olmasıdır. Bu duygunun gelişmiş şekline ise “dini şuur” denir. Din duygusunun gelişmesiyle insan “dindar”, körelmesiyle veya yok olmasıyla “fasık” yani doğru yoldan çıkmış, isyana dalmış insan olur. Dini terbiye görmemiş, çevrenin ve yetiştiği kültürün tesirinde kalmamış “akl-ı selim” sahibi bir insan, hayatında “sevk-i tabi” ile kendisini ancak hak dinin kaidelerine tabi kılar.

İnsanlar din duygusu gereği, inanma ve ibadet etmeye ihtiyaç hissettikleri için kimisi tek Allah’a, kimisi de yaratıklara, taşa, puta, ağaca, insana, aya, güneşe,

* DİB. Rehberlik ve Teftiş Kurulu Başkanı

ateşe... vb. şeylere inanıp tapmışlardır. Bu, insanın yaratılışındaki “din duygusunun” varlığının bir delilidir.

Eski veya yeni, küçük veya büyük her yerleşim yerinde bir mabedin bulunması “din duygusunun” ve “ibadete olan ihtiyacın” insanda doğuştan var olduğunun bir göstergesidir.

İnsan ve Mabet

“Mabet”, Allah’a karşı kulluk görevini yerine getirmek için insanların bir araya geldikleri yeri ifade eder. Bu anlamı ile mabetler, her toplumda saygı gösterilen mekânlar olmuştur. Yüce Allah, mabetlerin korunmasını istemektedir: “... Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla def etmesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah’ın adı çok anılan mescidler muhakkak yerle bir edilirdi...” (Hac, 22/40) anlamındaki ayet bu gerçeği dile getirmektedir.

Müslümanların mabetleri ayet ve hadislerde Allah’a secde edilen yer anlamında “mescid”, ibadet edilen yer anlamında “mabed”, ibadet, eğitim ve öğretim için insanları bir araya getiren, toplayan, birleştiren anlamında “cami” ismi ile dile getirilmiştir.

Mabetler; genç-ihtiyar, zengin-fakir, tahsilli-tahsilsiz, amir-memur, işveren-işçi, sivil-asker, bütün müminlerin bir araya geldikleri, omuz omuza, gönül gönüle kaynaştıkları kutsal mekânlardır. Dua ve ibadetlerin Allah’a topluca arz edildiği, secdelerin birleştiği, üzüntü ve sevinçlerin paylaşıldığı mübarek yerlerdir. Mabetlerimiz, millî ve dinî birliğimizin temel taşı, vatan bütünlüğümüzün ekmeği ve aşığıdır.

Camiler; yalnız kubbesi, sütunu ve duvarlarıyla değil, imam-hatibi, müezzin-kayyımı ve cemaati ile mamurdur.

Camiler; birer mabet olmanın yanında birer eğitim-öğretim mekânları, huzur ve güven yerleridir. Aynı zamanda birlik ve beraberliğin pekiştiği, kardeşlik duygularının geliştiği, sevgi ve saygının olduğu, intizam ve nizamın perçinlendiği yerlerdir.

Camiler; Allah'a ibadet edilen mekânlar olmanın yanında mimarların, mühendislerin ve sanat erbabının maharetlerini ve hünerlerini sergilediği muhteşem eserlerdir. Süleymaniye, Selimiye ve Sultan Ahmet camileri birer sanat eseri olarak tarihteki yerini almıştır.

Camiler; ülkenin Müslüman olduğunu belirten en mühim tapu senetlerinden biridir. İslam'ın öğretildiği, manevî hayatımızın can damarı, bir beldede Müslüman varlığının bir göstergesidir.

Camilere saygısızlık yapanlar, onların harap olmasına çalışanlar, Kur'ân-ı Kerim'de kınanmış ve bu kimselerin zalim oldukları bildirilmiştir: *"Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyen ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Bu kimseler mescidlere ancak korka korkarak girebilirler. Onlar için dünyada rezillik, ahirette ise büyük bir azap vardır."* (Bakara, 2/114) ayeti bunun delilidir. Milli şairimiz Mehmet Akif ERSOY, camilerin saygınlığını ve işlevini dizelerinde şöyle dile getirmiştir: *"Ruhumun senden ilâhî şudur ancak emeli / Değmesin mabedimin göğsüne nâ-mahrem eli / Bu ezanlar ki şahadet-*

leri dinin temeli / Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli”

Bütün varlık âlemi Allah’a ait olduğu halde özellikle “Allah’ın mescidleri” şeklinde mescidlerin Allah’a nispet edilmesi, camilerin Allah katındaki değerini ifade eder. “Şüphesiz mescidler Allah’ındır” (Cin, 72/18) anlamındaki ayet ile “Beldelerin Allah’a en sevimli olan mekânları mescidlerdir” (Müslim, Mesâcid, 288) anlamındaki hadis, bu gerçeği dile getirmektedir.

“Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.” (Tevbe, 9/18) anlamındaki ayet ile “Her kim Allah rızası için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette onun gibi bir köşk bina eder.” (Müslim, Mesâcid, 24) anlamındaki hadis cami yapımının ve bakımının önemini vurgulamaktadır.

Yeryüzünün ilk mabedi içerisinde Kâbe’nin de bulunduğu Mescid-i Haram’dır (Al-i İmran, 3/96; Müslim, Mesâcid, 1). Hicretten önce Medine’ye Kur’ân öğretmeni olarak gönderilen Mus’ab b. Umeyr, Medine’de bir yeri çevirip mescid haline getirmiş ve ilk Müslümanlar burada Cuma namazı kılmışlardır. Peygamberimiz (s.a.s.), hicret sırasında Kuba köyünde bir süre kalmış ve burada bir mescid inşa ettirmiş, Medine’de devesinin çöktüğü araziye sahiplerinden satın almış ve burada Mescid-i Nebevî’yi inşa etmiş ve bu caminin yapımında bizzat çalışmıştır. Peygamberimiz (s.a.s.), zamanla Medine mahallelerinde mescidler yapılmasını emretmiş, bu emir üzerine

Kuba Mescidi ve Mescid-i Nebevî dışında Medine'de 9 mescid yapılmıştır. Ayrıca çevrede Müslüman olan kabileler de kendi köy ve beldelerine mescidler yapmışlardır. Bu uygulama gelenek haline gelmiş, İslam'ı kabul eden kabileler, eski mabetlerini camiye çevirmişler, Müslümanlar fethettikleri yerlerde ve yeni kurdukları şehirlerde mescidler inşa etmişlerdir.

Müslümanlar, Mekke'deki Mescid-i Haram'ın birer numunesi ve şubesi olarak günümüze kadar yüzlerce şaheser camiler yapmışlar ve bu camileri imar ederek günümüze kadar korumuşlardır. Bu görev, çağımızda da devam etmekte ve dünyanın her tarafında şaheser camiler yapılmaktadır. Camiler, İslam medeniyetinin temeli, halkı Müslüman beldelerinin kimliği ve İslam'ın varlığının göstergeleri olmuştur.

Başlangıçta mescidler, ibadet, eğitim ve öğretim, yönetim, ordu karargâhı, adliye ve misafirhane gibi pek çok işlev görüyordu. Camilerin en önemli fonksiyonu ibadethane olmalarıdır. Bu itibarla cami deyince hemen aklımıza, minare, ezan, Allah, namaz, dua, cemaat, vaiz, vaaz ve nasihat, imam-hatip, müezzin-kayyim, birlik ve beraberlik, düzen ve intizam, güven ve huzur geliyor. Camilerin imarı; fizikî yapı, temizliği ve çevre düzenlemesi kadar, okunan ezanı, cemaati, Kur'an tilaveti, hutbesi, ders ve vaazları ile gerçek değerini kazanır. "Benim yeryüzündeki evlerim mescidlerdir. Orada beni ziyaret edenler de mescidleri imar edenlerdir. Evinde temizlenip sonra evimde beni ziyaret eden bir kula müjdeler olsun. Ziyaret edilenin ziyaret edene ikramda bulunması gerekir" (Münavî, Fezû'l-Kadîr, II, 445) anlamındaki hadis de bunu ifade et-

mektedir. Dolayısıyla camileri ziyaret etmek, bayram, cuma ve günlük namazları camide kılmak, camilerin cemaatini çoğaltmak, okunan ezan ve Kur'ân, tekbir, tesbih, tehlil ve zikir, vaaz ve ilmî müzakereler camilerin manevî imarıdır.

İnsan ve Namaz

İbadetlerin zirvesi, dinin direği, sözlü ve uygulamalı Allah'ı zikrin ve O'na saygının birlikte yerine getirildiği namaz ibadetinin, temiz olan her mekânda kılınabilmesine karşılık camilerde cemaatle kılınması teşvik edilmiştir: “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*” (Bakara, 2/43); “Kişinin cemaat ile kıldığı namazı evinde veya çarşıda kıldığı namazdan 25 derece daha faziletlidir. Bu fazilet şu şekilde gerçekleşir: Biriniz güzelce abdest alır, sırf namaz kılmak için camiye gelirse camiye varıncaya kadar attığı her adım için bir sevap verilir ve bir günahı silinir. Camiye girdiği zaman namaz için beklediği sürece namaz kılıyormuş gibi sevap kazanır. Melekler bu kimseye dua ederler. Kimseye eziyet etmediği ve abdestli olduğu sürece, ‘Allah’ım! Bu kulunu bağışla, ona merhamet et ve tövbesini kabul et’ derler.” (Ebu Dâvûd, Salât, 49) ve “Kim yatsı namazını cemaatle kılsa, gece yarısına kadar namaz kılmış gibi sevap alır. Kim yatsı ve sabah namazını cemaatle kılsa, bütün geceyi namaz kılarak geçirmiş gibi sevap alır.” (Ebu Dâvûd, Salât, 48)

Cemaatle namaz kılmanın önemine dair hadislerden (bk. Ebu Dâvûd, Salât, 47–51) hareketle Hanbelî mezhebi müçtehitleri, cemaatle namaz kılmanın er-

kekler için “farz-ı ayn”, Şafî mezhebi müçtehitleri, “farz-ı kifâye”, Hanefî ve Malikî mezhebi müçtehitleri ise “sünnet-i müekke” olduğu içtihadında bulunmuşlardır. Ancak cuma namazlarının cemaatle kılınmasının farz-ı ayn olduğu konusunda bütün mezhep imamları ittifak etmişlerdir.

Cemaatle namazın fazileti her ne kadar bir kişiyle ve hane halkıyla evde kılınabilse de bu, camiye gitmenin ve daha kalabalık bir cemaatle namaz kılmanın sevabına denk olmaz. Farz namazların cami ve mes-cidlerde cemaatle kılınışı, İslâm dininin şiarı olduğu için bunun bütünüyle terk edilmesi caiz görülmemiştir. Cemaatle namaz, birlik ve beraberlik şuurunu geliştirir, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirir; cemaat olma bilincini artırır.

Camiler ve Engelliler

Camilerimiz; sağlıklı veya engelli, erkek veya kadın, çocuk, genç veya yetişkin, sivil, memur, işçi, çiftçi, esnaf veya asker, toplumun her kesimine hitap eder. Kimse kimseyi camiye gitmekten alıkoyamaz. Çünkü camiler Allah’ın evleri, toplumun ortak mekânlarıdır. Bu ortak mekânlardan herkesin ve her kesimin yararlanma hakkı vardır. Bu hak kutsaldır ve asla engellenemez. Camiye gelmek erkekler kadar kadınların, sağlıklılar kadar engellilerin de hakkıdır.

“Engelli” kavramı; zihin, ruh, beden ve uzuvlarda bulunan bir arıza ve hastalık sebebiyle hayatını sürdürmede, işlerini görmede ve gündelik hayatta topluma uyum sağlamada sıkıntısı bulunan kimseleri ifade eder. Engelli olmak, Allah’a kul olmaya engel değildir.

Engelli veya sağlıklı her insan, gücü nispetinde abdest, gusül, namaz, oruç ve diğer ibadetlerle, helal ve haramlara riayet etmekle yükümlüdürler. İmanlı ve bilinçli engelliler de camiye gelip bu mekânların feyzinden yararlanmak, manevî huzura ermek, bilgilenmek, bilinçlenmek, cemaate katılmak isterler. Ancak bedensel engelliler, hastalar ve çok yaşlılar, cemaatle namaz kılmak için camiye gitmeyebilirler.

Yürümekten aciz durumda bulunan çok yaşlı kimseler ile hastalığının artmasından veya uzamasından korkan kimselere, camiye gelmekte sıkıntı çeken görme ve bedensel engellilere Cuma namazı farz değildir. Eğer kendileri camiye gidebiliyorlarsa veya kendilerini camiye götürebilecek yardımcıları var ise namaz için özellikle Cuma namazı için, camiye gitmeleri gerekir. Bir sahabî, “Ey Allah’ın Elçisi! Beni mescide götürüp getirecek bir rehber yoktur” demiş ve Hz. Peygamberden evinde namaz kılmak için ruhsat istemiştir. Allah’ın elçisi önce kendisine bu konuda ruhsat vermiş, adam dönüp giderken yenden çağırmış ve “Namaz için okunan ezanı işitiyor musun?” diye sormuş, adamın, “Evet” demesi üzerine Peygamberimiz (s.a.s.), “O halde davete icabet et” (Müslim, Mesâcid, 255; Ebu Dâvûd, Salât, 46) buyurmuştur.

Hanefî mezhebi müçtehitlerinden Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile Hanbelî müçtehitlere göre kendisini cuma namazına götürece rehberi bulunan görme engellilere cuma namazı farzdır. Kendisini Cuma namazına götürece rehberi bulunmayan görme engellilere, camiye gidemeyecek kadar hasta ve bedensel engelli olanlar için Cuma namazının farz

olmadığı konusunda müçtehitler arasında görüş birliği vardır.

Engelli insanlarımız kadar maalesef sokak, cadde ve binalarımız gibi camilerimiz de engellidir. Çünkü kaldırımlar yüksek, okul, hastane, kamu binaları ve camiler, bedensel engellilerin kullanımına elverişli değildir. Birçok camiye merdivenle çıkılmaktadır, engelliler için rampalar veya asansörler mevcut değildir. “Bedensel engellilere cuma namazı farz değildir, günlük namazlarını da evlerinde kılabilirler” demek çözüm değildir, sorundan kaçmaktır. Camiye gelmek isteyen engellilere, “camiye gelmeyin” diyemeyiz, dersek yanlış söylemiş oluruz. Onun için camilerimizi engelli olmaktan kurtarmalı, hiç olmazsa yeni yapılan camilerde engellilerin de camiye gelebileceklerini dikkate almalıyız.

Diğer taraftan hiç olmazsa belirli camilerde özellikle hutbeler işaret dili ile anlatılmalı, böylece işitme engellilerin hutbelerden faydalanması sağlanmalıdır. Camilerde tuvaletler ve abdesthaneler de engelliler dikkate alınarak yapılmalı ve düzenlenmelidir. Bunlar gerçekten birer ihtiyaçtır. Başka bir husus da son yıllarda bazı camilere sıralar yapılması, tabure ve sandalyede namaz kılanların artmasıdır. Camilerin yan ve arka taraflarına sabit sıralar yapmak asla doğru değildir. Hastalığı ve özü nedeniyle dizleri bükülmediği için oturarak namaz kılamayanlar, taburede namaz kılabilirler, ancak kolay oluyor diye taburede namaz kılmayı tercih etmek sünnete uygun değildir.

Hasta ve engelli insanların da kural olarak kıyam, rükû ve secdeleri yaparak namaz kılmaları gerekir.

Eğer engellilik veya hastalık sebebiyle bir Müslüman ayakta kılmaya gücü yetmiyorsa, oturduğu yerde, oturduğu yerde de namaz kılmaya gücü yetmiyorsa yatarak ima ile namazını kılabilir. Sahabeden İmran b. Hüseyin anlatıyor: “Bende basur hastalığı vardı. Hz. Peygambere, namazı nasıl kılacağımı sordum, “Namazı ayakta kıl, eğer buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse yan üzerine yatarak kıl.” (Buharî, Taksir, 19) buyurdu.

“İma”; rükû ve secdeye işaret olmak üzere namazda başı önüne doğru eğmektir. Bu, ayakta yapılabileceği gibi oturarak, yan veya sırtı üstü yatarak da yapılabilir. Yan yatışta yüz kibleye gelecek şekilde yatılır, sırt üstü yatma hâlinde ise ayaklar kibleye gelecek şekilde yatılır, yüzün ve göğsün kibleye gelmesi sağlanır.

Rükû ve secde ederek kılmaya gücü yettiği halde namazları taburede veya sırada oturarak kılmak, Hz. Peygamberin hadisine aykırı bir davranış olur. Hastalığı nedeniyle ayakta veya oturarak namazını kılamayan kimse sandalyeye oturarak namazını kılabiliriyorsa bu şekilde kılar. Rükû ve secdeyi sandalyede biraz eğilerek yapar. Namazı, bir süre ayakta kılmaya gücü yeten kimse o kadar ayakta durur, sonra oturarak namazını tamamlar. Yalnız iftitah tekbirini ayakta alabilen kimse, tekbiri ayakta alır, sonra oturup namazına devam eder. Özü veya hastalığı sebebiyle secdeye tam olarak eğilemeyen kimsenin, secde edeceği yeri sandalye veya yastık gibi bir şeyle yükseltmesi gerekmez. Rükû ve secdeleri gücünün yettiği kadar eğilerek ima ile yapar.

Burnun veya yaranın devamlı kanaması ve idrarı tutamama gibi abdesti bozan ve kısmen süreklilik taşıyan bedenî rahatsızlıklara “özür” (mazeret), böyle kimselere de “özür sahibi” denir. Bir insanın özür sahibi olabilmesi için; özür hâlinin, abdest alıp namaz kılacak kadar bir süre kesilmemek üzere bir namaz vakti devam etmesi gerekir. Mesela bir kimsenin burnu bir öğle vaktinin ewelinden sonuna kadar bir abdest alıp namaz kılacak kadar bir süre kesilmese bu kimse özür sahibi sayılır. Özür sahibi, her namaz vakti için abdest alır ve o vakit içinde aldığı abdest ile -abdesti bozan başka bir durum olmadıkça- dilediği kadar namaz kılabilir, diğer ibadetleri de yapabilir. Namaz vaktinin çıkmasıyla özür sahibinin abdesti bozulmuş olur, tekrar abdest alması gerekir. Özür sahibinin abdesti, özür hâli dışında abdesti bozan başka bir sebeple de bozulabilir. Mesela idrarını tutamayan kimsenin burnu kanamakla da abdesti bozulur. İmam Şafî’ye göre özür sahibinin, her namaz için ayrı abdest alması gerekir. Özür sahibinin, bu sebeple el-bisesine bulaşan idrar, kan özür devam ettiği sürece namazın sıhhatine engel olmaz.

Abdest uzuvlarından biri eksik olan, mesela ayakları veya kolları bulunmayan bedensel engelli bir kimse sadece sağlam olan uzvunu yıkar. Protezlerin yıkanması veya mesh edilmesi gerekmez, bunların temiz olmaları yeterlidir. Bir kimsenin abdest organlarından birinde yara var ve yara sargıda ise abdest alırken sargı üzerine mesh eder. Boy abdesti almak isteyen kimsenin vücudundaki yaranın yıkanması sağlık açısından zararlı ise yara yıkanmaz, sargı varsa sargı

üzerine mesh edilir, vücudun diğer kısımları yıkanır. Sağlık nedeniyle abdest veya gusül için suyu kullanmak mümkün değilse teyemmüm yapılır. Suyu kullanma imkânı doğduğu andan itibaren abdestin ve guslün su ile yapılması gerekir.

Sonuç olarak; yaratılanların en şerefli olan insanın var oluş gayesi, Allah'a kulluk etmektir. İnsanın kulluk görevinin başında iman etmek gelir. İman eden insanın ilk görevi de namaz kılmaktır. Namaz, ilk insandan beri var olan bir ibadettir. Namaz, ibadetlerin en faziletli ve zirvesidir. Hiç bir engel, namaza engel değildir. Ayakta gücü yetmeyen oturarak, oturmaya gücü yetmeyen yattığı yerden ima ile; su bulamayan teyemmüm ederek, kıbleyi bilemeyen, araştırıp kanaat ettiği istikamete yönelerek kısaca her hâl ve şartta namaz kılmak, sağlıklı-engelli, kadın-erkek her Müslüman'a farzdır. Namazın farz oluşunu inkâr eden veya namazı önemsiz gören kişi Müslümanlıktan çıkmış olur. Mazeretsiz ve keyfi olarak namazını kılmayan kimse nefesine zulmetmiş, Allah'a isyan ve büyük günah işlemiş olur, derhal tövbe edip namazına başlaması gerekir. Cuma namazının cemaatle kılınması farz, bayram namazlarının cemaatle kılınması vacip, beş vakit namazın cemaatle kılınması ise sünnet-i müekkededir. Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan 25-27 kat daha sevaptır. Namazlarını camilere giderek kılan Müslümanlar daha çok sevap kazanır. Camiler birer irfan, nizam, edep ve eğitim-öğretim mektebidir. Camiler, kadın ve erkek, genç ve yaşlı, sağlıklı ve engelli her Müslüman'a hitap edebilmesi, mimarisi buna göre yapılmalıdır.

Abdest, gusül, namaz, oruç, hac, zekât, zikir, dua, günahlardan sakınma, salih ameller işleme kısaca dinin bütün kuralları ile herkes gücü nispetinde sorumludur. Bedensel engellilik Allah katında itibar kaybettirmediği gibi ibadetlere engel değildir, engel yapılmamalıdır. Allah katında itibar kaybettiren engellilik; akli olduğu halde hakkı anlamamak ve kabul etmemek, gözü olduğu halde hakkı görememek, kulakları olduğu halde gerçekleri duymamak ve dili olduğu halde doğruları konuşmamaktır (A'râf,7/179). Çünkü Allah insanları fizikî yapılarına ve servetlerine göre değerlendirmez, onları kalplerine iman veya inkâr haline ve amellerine göre değerlendirir (Müslim, Birr, 32). "Gerçekte (*kafadaki*) gözler değil, göğüslerdeki kalpler (*kalp gözleri*) kör olur." (Hac, 22/46)

Camiler; insanların birbirinin hâlini hatırını sorduğu, aralarında bir güzellik varsa paylaştığı, bir kusur ve eksiklik varsa gidermeye çalıştığı, hasta varsa derdine koştuğu, yoksul varsa yardım elini uzattığı, böylece millet olmanın hazzını ve sorumluluğunu paylaştığımız mekânlardır.

MABET VE MEKTEP OLARAK CAMİLERİMİZ

Dr. Yaşar YİĞİT*

Hangi açıdan bakarsak bakalım, hemen her coğrafyada insanlık olarak huzur ve mutluluk; sevgi ve saygı, yardımlaşma ve paylaşma gibi nice insanî ve ahlakî değerlerin hızla yozlaştığı ve fakirleştiği bir dönemi yaşamaktayız. Yakın ve uzak çevremizde egoizmin, dünyevileşmenin girdabına mahkûm yürekler, ahlakî ve insanî erdemlerden bînasip insanlar hiç de az değildir. Böylesi bir ortamda şüphesiz insana dair bütün tasavvur ve değerlendirmelerimizde “eksen kayması” kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa insanlık, geçmişle mukayese edilemeyecek derecede imkânlarla sahip dünyalık adına... Ama çoğu kimsenin kabul edeceği gibi bir şeylerimiz eksik; huzur ve mutluluk, sevgi ve saygı, birlik ve beraberlik, ahlak ve erdem adına... Aslında Martin Luther King'in; *“Balıklar gibi denizde yüzmesini öğrendik, Kuşlar gibi uçmasını öğrendik, Ama kardeşçe yaşama sanatını unuttuk”* sözleri, son tahlilde insanlık camiasının geldiği noktayı açıklama hususunda hislerimize büyük ölçüde tercüman olmakta. İnsanın varlığını ve

* DİB. Din Hizmetleri Genel Müdürü

mükerrem oluşunu göz ardı eden ya da hiçe sayan etnik, mezhepsel, siyasal, pragmatist yaklaşımlar öncelendikçe sevgi ve saygı, hak ve hukuk, dahası birlikte yaşama kültürü adına çok şeyler kaybedilmekte... İşte camilerimiz, söz konusu değerlerin; genelde insanlığın özelde de müminlerin anlam haritasında yeniden yeşereceği yegâne irfan merkezleridir.

Dünyamızda büyük yerleşim merkezleri olan şehirler bir tarafa, en ücra yerlerde dahi mabetlerin varlığı hemen herkes tarafından bilinmektedir. Öyle ki mabet geleneğinin kökeni, ilk insana kadar dayanmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de insanlar için inşa edilen ilk mabedin, Kâbe olduğu bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/96). Onun ilk banisinin Hz. Âdem olduğu rivayeti esas alınırca, mabet geleneğinin ilk insanla başlamış olduğu ifade edilebilir (TDV İslâm Ansiklopedisi, "Cami" maddesi). Kerim Kitabımızda; "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk mabet, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.) (Al-i İmrân, 3/96-97) buyrulmaktadır. Bu ayetler düşünüldüğünde mabetler: hakka, hakikate, doğruya, ahlaka, insanî erdemlere kaynaklık eden mekânlardır. Ayette yer alan "Makam-ı İbrahim" vurgusu dikkatimizi çekmektedir: Malum olduğu üzere İbrahim (a.s.), tevhit ve teslimiyetin öncüsü ulu'l-azm peygamberlerdendir. Allah'a

sadakat ve teslimiyet, şirke meydan okuma onun belirgin nitelikleri arasında yer almaktadır. İşte mabe-dimizde, atamız İbrahim oluş; onun şahsında temsil ettiği değerler bütünü içinde yer alan Allah'a sadakat ve teslimiyet, günah ve isyanlara karşı takındığı tavır örnek alma vardır.

Mescit ya da mabet geleneği, insanlık tarihinde bir medeniyet göstergesi ve kimlik belirleyicisi olarak telakki edilmiştir. Bu nedendir ki, hemen her dinin, kendine özgü bir mabedi olagelmıştır. Aslında mabet geleneği, din ile ilintili ve ilgili bir olgudur. Din ise; insanları dünya ve ahirette (mebde ve mead) mutluluğa ulaştıracak ilahi mesajlar bütünüdür. Batılı düşünürlerden Victor Cousin'in; "Her şey din etrafında, din için, din ile teşkil olundu" sözü, aslında dinin ne derece köklü bir kurum olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Tanım yapılırken dinin, mebde ve meadda huzur ve mutluluğu hedeflediği belirtilmişti. Bu mutluluğun önemli merkezlerinden biri de camilerdir. İslam'ın kendine özgü bir mabedi ve mabet anlayışı vardır. İslam medeniyetinin yapılanmasında hep odak noktasını mescitler, camiler teşkil etmiştir.

Sadece ülkemizde, 2012 rakamlarına göre 85.000'i aşkın cami bulunmaktadır. Her yıl 500 ila 600 cami bu zincire katılmaktadır. Bu nicelikteki camilerin fonksiyonel oluşuyla bireysel ve toplumsal hayatımıza ne derece olumlu katkılar sağlayacağı iza-ha gerek duymayacak açıklıktadır. Şu kadar var ki söz konusu camiler, sadece namazın eda edildiği mekân olarak telakki edilir ve bunun dışında herhangi bir etkinliğe ve etkiye zemin ve kaynaklık teşkil etmezse o

zaman şüphesiz İslami gelenekteki mabet anlayışına uymayan bir yapılanma tezahür edecektir. Oysa öteden beri geleneğimizde camiler; kürsü ve minberiyle mektep, mihrabıyla mabet kabul edilmiş, bireysel ve toplumsal hayatın hemen her kesitine dair hikmet ve irfan ile bezenmiş bilgiye kaynaklık etmişlerdir.

Camiler, mabeddir müminler için... Oraların la-huti havasını iliklerine kadar teneffüs eden müminler, huzur ve itminana ulaşırlar. Manevi haz ile meşbû ruhlar olarak hayata, topluma katılırlar. Müminler, hudu' ve huşu' içinde "Allah'ın evi" olarak nitelendirilen bu mekânlarda, dünyanın aldatıcı ve insanı bunal-tan ortamından kendilerini azıcık da olsa uzak tutarak Rableriyle baş başa kalma, O'nun huzurunda durma imkânını bulurlar. Orada dertlilerin dertleri dinlenir; hastaların şifa bulması, borçluların borçlarını edası temenni edilir. Gözyaşı dökenlerin göz yaşına ortak olunur, günahkârların, isyankârların pişmanlık dilekçelerine hep beraber "Âmin" diyerek ortak imza atılır, sevinçler paylaşılır. Doğanlar orada karşılanır, ölenler oradan uğurlanır. Dostlukların temeli, bir sevgi ve barış sözcüğü olan "Selam" ile orada inşa edilir. Hâsılı orası bütün Müslümanların adeta ortak kalbi konumdadır. O kalpte hayat varsa, Müslümanlarda da bireysel ve toplumsal anlamda hayat vardır.

Camiler; birer mekteptir mümin gönüller için... Oralarda sadece ibadet değil dinimizi, imanımızı, adabımızı, erkânımızı, hayata ve hayatın hakikatlerine dair bilgileri öğreniriz. Tasavvur ve tefekkürümüze, irfanımıza kaynaklık eder o kutsal mekânlar. Camiler, insanları uyarmaya fecirle başlarlar. Bu uyarı,

gecenin alaca karanlığına kadar sürüp gider. Onların çağrısı her zaman ilahi ve insani olanadır. Semaya yönelmiş zarif minare ve kubbeler de bize, hep ilahi -aşkın- olanı işaret eder. O kutsal mekânlar; adeta Rabbimizle paylaştığımız, manevi atmosferinde gönül huzuruyla buluştuğumuz, evimizdir, sığınağımızdır. Herkesin bizi terk ettiği anda orada güvenle ona sığınır, ondan yardım talebinde bulunuruz. İşte mabede, mescide, bakışımız bu zemine oturmalıdır. Mabetler; dünya ahiret arası yürüdüğümüz ömür yolculuğunda en önemli nefes alabileceğimiz duraklardandır. Mekanikleşen hayatımız, rutine mahkûm tasavvur ve tefekkürlerimiz, oraların ilham veren manevi havasıyla bir başka veçheye inkişâf eder. Ruhi hayatımızda değişim ve dönüşüme oralar tanıklık eder.

Camiler; şehirlerin, kentlerin, köylerin dahası orada yaşayanların kimliğidir. Göklere yükselen minaresi ve ezanı ile camiler, şehirlerin mimari estetiğine de önemli ölçüde güzellikler katan eserlerdir. Peygamberimiz ve onun yolundan giden ecdadımız fethettiği yerlere, “Burası İslam yurdudur” mührünü, cami ve mabetlerle vurmuştur. Resulullah (s.a.s)’in daha Medine’ye ulaşır ulaşmaz Kuba ve Medine’de inşa ettiği mescitler bu anlayışın temelini teşkil etmektedir. Minarelerinden yankılanan ezan sesleri, sadece toprağa, dağa, taşa değil insanlara/insanlığa Allah’ın büyüklüğünü, Peygamberin onun elçisi olduğunu adeta ilmik ilmik nakşetmektedir. Bu çağrı, oldukça önemlidir. Belki bizler bu nimetin farkında değiliz. Ama öz vatanından uzaklardaki kardeşlerimizin ezana hasret kalışlarını hepimiz biliriz. Yıllarca ezanın sus-

turulduğu ülkelerde, tekrar okunan ezanları mümin gönüllerin gözyaşıyla bıkmadan, usanmadan defalarca dinlediği hikâyeye edilir. Bütün müminlerin, insanlığa ortak çağrısıdır o. Bilal-i Habeşî'nin tarihin derinliklerinde ağzından dökülen o seda, hâlâ minarelerde, kubbelerde yankılanmaktadır. Ecdadın, "Ya Rab, bizi ezansız bırakma!" temennisi boşuna değildir. Ezan, bu anlamda kendimizi bulmaya ve bilmeye bir davettir; ilahi bir çağrıdır. Güzel okunan bir ezanın, inanan inanmayan, herkesi etki altına alabileceği nice ikrarlarla sabittir.

İslam coğrafyasında şehirleşme ve şehircilik planları genellikle cami merkezlidir. Toplumun önde gelen şahsiyetleri ve devlet büyükleri, şehrin en merkezi yerine kendi adlarına külliye tarzında camiler yaptırmışlardır. Hakikaten bugün övünç kaynağımız olan tarihi camilere bakıldığında hemen hepsinin önemli bir tarihi şahsiyetin adına inşa edildiği dikkatimizi çekmektedir. Günlük hayat, şehrin orta yerindeki bu camilerin etrafında cereyan etmiş; pazar caminin yakınına kurulmuş, ticarethaneler caminin yakınına dizilmiş, hamam, kütüphane, aşevi gibi külliyenin diğer unsurları caminin hemen etrafında hizmet vermişlerdir.

İslam mimari geleneğindeki "Cami-Medrese-Hamam" şeklindeki yapılanma tesadüfî olmayıp aslında oldukça dikkat çekici ve bir o kadar da anlamlı bir yapılanma biçimidir. Bunun zihinsel arka planı bir tarafa oturduğu kültürel bir zemin söz konusudur. Şöyle ki; hamam ile dinin temizliğe verdiği öneme, medrese ile dinin ilme ve bilgiye verdiği öneme, mabet ile de ibadete verilen öneme dikkat çekilmektedir.

Hakikaten dinimizde temizlik, bilgi/ilim ve ibadet var oluşumuzun ana gayesini teşkil eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabi ki bu temizlik, sadece beden/elbise temizliğine yönelik bir mesaj değil aynı zamanda gönül temizliğine yönelik de bir işarettir. Zira gerçek bilgi/ilim, iman, ibadet, kulluk ancak temiz gönül ve zihinlerde işlevsel hale gelir ve bir anlam ifade eder. Gönül ve zihin berraklığının olmadığı bir ortamda insanlığın ahlak ve erdem söylemleri, cılız bir o kadar da yavan kalacaktır. Nitekim “Ey Âdemoğulları! Her mescidde *ziyinetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).*” (Araf, 7/31) buyurulmaktadır. İnsanın ziyneti, şüphesiz altın, para-pul, makam ve mevki değil Allah katında ona değer kazandıran ahlaki güzelliklerdir. Bu itibarla Allah’ın evi olarak nitelendirilen ve Kâbe’nin yeryüzündeki şubeleri olan mescidlere/mabetlere bedeniyle yönelen müminler, zihin ve gönül dünyalarını tezyin edecek (takva), insanî ve ahlakî ziynetlerini de o kutsal mekânlara beraberlerinde götürürler/götürmelidirler. Şüphesiz bizim ziynetimiz, bizi insan yapan değerler bütünüdür. Kâbe, tevhidin simgesel abidesidir... Yönelişimiz, tevhidedir... Kanat çırpın kelebekler gibi onun etrafında yürüyüşümüz, Hakka’dır... Hakikatedir... Muhabbete ve aşkadır... Orada bizler, kâh tevhit ve sadakat sembolü İbrahim oluruz, kâh teslimiyet ve itaat sembolü İsmail oluruz... Kâh hayat suyu zezem arayışında olan Hacer oluruz... İşte Beytullah’ın şubeleri olarak nitelendirdiğimiz camilerimiz, bizlere bu ruhu, bu anlayışı vermektedir.

Çağımızda gönül ve zihin dünyasını insani erdemlere açan, dahası insanca yaşamı ilke ve tercih edenlere, birey ve toplum olarak çok muhtacı. Dünyevileşen, maddeyi, makamı tek ve yeter ziynet gören insanların sayısının gün geçtikçe artması, insanlığın sürüklendiği en büyük felakettir. Öyle ki, zaman zaman insanlığın madde karşısında nasıl bittiğine hep beraber şahit oluyoruz. Kaza geçirmiş insanların, araçlarında, ceplerinde, cüzdanlarında para arayan, musibete, felakete uğramış insanların mallarını talan etmek için kilometrelerce yol yapan insanlar, çağımızın yüz karası olmakla kalmıyor, insanlığın çok şeyleri kaybettiğini de gözler önüne seriyor. İşte bu noktada camilerin söz konusu yoksunlukların aşılmasında katkıları göz ardı edilemez. Bu itibarla, tarihsel süreç dikkate alındığında mescitlerin; irfan, terbiye, ilham ve ilim mektebi olduğunu görürüz.

Camiler; insanların birbirinin hâlini hatırladığı, aralarında bir güzellik varsa paylaştığı, bir kusur ve eksiklik varsa gidermeye çalıştığı, hasta varsa derdine koştuğu, yoksul varsa yardım elini uzattığı, böylece millet olmanın hazzını ve sorumluluğunu paylaştığımız mekânlardır.

Camilerimiz; yalnızlığın birlikteliğe, huzursuzluğun huzura, sevgisizliğin sevgiye, sahipsizliğin sahibe dönüştüğü yerler olmalıdır.

Camilerin manevi anlamda imarı, cami içinde dini hizmetleri yürütecek görevliler ve camileri dolduracak cemaat yetiştirmekle olabilmektedir. Camilerin süsü, cemaattir. Cemaati olan bir din, manen maimurdur. Maddi olarak toplum mabedini her an imar

edebilir. Ama sadece mabedi kalmış, cemaati tükenmiş bir din virandır. Maddi imar parayla, güçle olabilir; manevi imar ise eğitimle, gönüllerin oralara olan özlemlileridir.

Camilerimiz, toplumda birleştirici bir rol üstlenmelidir; etnik kökeni, siyasi görüşü, mezhebi her ne olursa olsun herkesin, her kesimin Rabbinin evi olduğundan kapıları herkese açık olmalıdır.

Mabetler; mikroplanda bizim makro dünyamızdır. Onların kapısından besmeleyle, sağ ayağımızla girer. “Ya Rab! Bize fazilet, rahmet ve bereket kapılarını aç” diye duada bulunuruz. Bu adeta hayata adım atıştır. İmana, Kur’an’a, Rabbimize dahası yüce değerlere yürüyüştür. Oraya girdiğimizde ağızımızdan kötü söz çıkmaz, oranın maneviyat esen iklimini huzur içinde iliklerimize kadar hissetme gayretinde oluruz. Kimseyi kırmaz, kalbimizi, gönlümüzü yüce Rabbimize açarız.

Sonuç olarak camiler, “ben”in “biz”e, “biz”in “bir”e dönüştüğü mekânlardır. Nitekim omuz omuza cemaatle kılınan namazda selam verilirken “السلام عليكم ورحمة الله” deriz. Bu esnada kendimize değil diğer kardeşlerimize yönelerek selam vermemiz ne kadar anlamlıdır. Kendimizi bir anlamda “biz” içinde eritir ve “Allah’ın rahmeti ve selamı sizin üzerinize olsun” deriz. İşte burada camide “Ben” değil, “Biz” vardır.

İslâm medeniyetinin sosyal müesseseleri olarak kurulan, hizmet veren imarethaneler, darüşşifalar, kervansaraylar, tıpkı mescidler gibi, Peygamber mescidinden izler taşırlar. Çünkü o mescid, insan unsuru olarak İslâm ümmetini dokurken, müessese olarak da İslâm medeniyetinin müesseselerinin çekirdeği olmuştur.

MESCİD, CEMAAT, ÜMMET

Ahmet TAŞGETİREN*

Peygamber Efendimiz, “Yeryüzü benim için mes-cid kılındı. Bir Müslüman, namaz vakti nerede girerse orada namazını kılar” (Müslim, Mesacid 3) diye buyurdu-ğu halde, Medine’ye gelir gelmez, ilk işi bir mescid inşa etmek oldu. Sirtında kerpiç taşıdı: “Taşıdığımız şu yük ey Rabbimiz! Hayber’in yükünden daha hayırlı daha temiz. Ya Rab, hayır ancak ahiret hayrı. Muha-cirlerle ensara acı.” diye recezler okuyarak... Ammar b. Yasir’in “Biz müslümanlarız, mescidler yaparız” şeklindeki şiiirlerine tebessümle mukabelede bulunarak... Sirtında taşıdığı kerpici almak isteyen sahabeye “Git sen de bir başkasını al. Sen Allah’a benden daha muhtaç değilsin” (Buhârî, Salât 63; Müsned; Ahmed b. Hanbel, 18/368) deyip, bütün arınmışlığına rağmen, Allah’ın rahmetine ihtiyacını belirterek... Bir mescid inşa etti.

Neden Mescit?

Resûlullah (s.a.s), böylece, toplumların inşası için gerekli olan bir sünneti icra ediyordu. Olaya, toplum-kültür sistemlerinin gelişme seyirleri açısından bakıl-

* Gazeteci-Yazar

dığında, Resûlullah'ın çok hayatî bir içtimaî vetireyi uyguladığını görürüz. Gerçekten de, müesseseleşme safhasına ve oradan da insanlarla müşahhaslaşma merhalesine ulaşmamış hiçbir inanç, kültür ve değerler sisteminin, kalıcı, bütünleşmiş bir sosyal sistem hâline geldiği görülmemiştir. Düşünce tarihine bakıldığında, sadece fikir babalarının kafalarında ya da dar çevrelerinde kalmış yüzlerce teoriye rastlanır. Felsefe tarihi, adeta bir fikirler mezarlığıdır. Medeniyet tarihçileri bunları, sadece büyük kültür sistemlerini zenginleştiren “etnoğrafik malzeme” olarak görüyorlar; insana ulaşma ve müesseseye kavuşma, büyük kültür sistemi olmaya aday bir inanç sisteminin zaruri merhaleleridir. Resûlullah (s.a.s) da ümmetine bu sünnetiyle öncülük etti ve İslâm'ın büyük medeniyetinin yolunu açtı. Resûlullah'ın sırtında taşıdığı kerpiçler, tıpkı, İslâm inancını dokuyan vahiy gibi, tıpkı bütün sünneti seniyeye gibi, bütün bir İslâm medeniyet asırlarını dokuyan hayatî unsurlardandır.

Mescit-Ümmet-Medeniyet

Resûlullah (s.a.s), bu mescide büyük önem verdi. İslâm medeniyetinin çiçek açtığı her sahanın tohumu bu mescidedir. Hem maddi değerler olarak, hem insan unsuru olarak, hem de devlet yönetimi, siyaset ve ilim fikir hamlelerinde...

Ümmetin çekirdeği sahabedir. Ve sahabe, bu mescide, dünyaya seslenme atmosferini bulmuştur. İslâm'ın öğretmenin de, ordusunun da sade insanının da kaynağı bu mesciddir. Allah Resulü, İslâm ümmetini, bu mescide saf saf dokumuştur. “Saflarınızı

sık tutunuz. Omuzlarınız birbirine yaklaşsın. Aranızda boşluk kalmasın. Sonra kalbleriniz değişir, başka başka olur. Aranıza şeytan girer.” (Ebû Dâvûd, Salât, 93; Sünen, İbn-i Mace, 1/18) Bunlar, Mescid’in ilk imamının (s.a.s) kendisine uyanlara sürekli ikazları... Mü’minlerin arasından su sızmayacak. Kenetlenmiş duvar gibi bir topluluk... İşte ümmetin çekirdeği budur.

Saadet çağında Medine’de bulunup da, Peygamber Mescidi’nde dokunan bu kutlu kumaşta bir renk olamamak mümkün mü? Caiz mi?

“Beni mescide götürecek bir kişi yok. Evimde namaz kılabilir miyim?” (Müslim, Mesâcid, 43) diyen, Medine’nin yılanını, akrebini, çıyanını hatırlatan ama bir sahabeye ne demek gerekir? “Eh, siz de evinizde kılın.” mı? Hayır, Resûlullah öyle düşünmüyor. O sahabîye “Ezan sesini işitiyor musun?” diye soruyor. “Evet diye cevap alınca da “Öyle ise davete icabet et” (Müslim, Mesâcid 43) buyuruyor. Allah Resûlünün en zayıf mü’minde ümmet için bir değer gören bu hassasiyeti olmasaydı, İslâm’ı asırlar ötesine taşıyan, omuzlarında koca bir medeniyet inşa edilen çekirdek ümmet oluşur muydu?

Allah Resûlünün ihtarına, tehdidine bakınız: Ebu Hureyre (r.a) rivayet ediyor:

“Nefsim, Yed-i Kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, içimden şöyle geçiyor:

“Odun yığılmasını emredebim. Odunlar yığılsın. Sonra namazı emredebim. Namaz için ezan okunsun. Daha sonra bir adamı mü’minlere imam olmasını emredebim. Ve gidip, namaza gelmeyenlerin

evlerini yakayım.” (Müslim, Mesâcid 43) Hadi, şu evlerde oturalım, bakalım.

Bu ikaz, o devirdeki mü'minleri öylesine etkiledi ki, cemaate yetişip yetişmemek bir inanç ölçüsü hâline geldi. Abdullah b. Mes'ud (r.a), Peygamber neslinin bu hassasiyetini şöyle ifade ediyor: “Eğer siz, cemaate gitmeyen şu adam gibi olursanız, Peygamberin izini, sünnetini terk etmiş olursunuz. Peygamberin izini, sünnetini terk ederseniz elbette yolunuzu şaşırırsınız.” (Müslim, Mesâcid, 44) Abdullah b. Mes'ud'un çağı ile ilgili gözlemi ise şöyledir:

“Şüphesiz gördük ki cemaatten ancak, nifakları ortada olan münafıklar uzak kalırlar. Takati olmayanlardan bazı kimseler bile, iki adam tarafından koltuklanarak sallana sallana camiye getirilir ve saf arasına sokulurdu.” (Müslim, Mesâcid, 44)

İrtihalinden önce, hastalığının en şiddetli günleri hariç (ki sadece 17 vakittir) bütün namazlarda ashabının önünde yer alan Allah Resûlü, imamlıkta ne güzel örnektir. Yine hastalık günlerinde, ayakta duracak takati bulur bulmaz, imametle görevlendirdiği Hz. Ebubekir arkasında cemaate çıkan Allah Resûlü cemaate katılışta ne güzel örnektir. Asırlarca, cemaate koşan gözü görmez, ayağı tutmaz, beli bükülmüş ama imanı diri mü'minlerde bu örnekten bir yansıma vardır. Asırlarca ve bugün, İslâm'ı, secde ile parlayan alınlarında bir yüz akı gibi taşıyan mescidlerin hasretliği genç, diri nesillerde bu örnekten şavklanmalar vardır. Ve işte bu ümmet o mesciddeki kutlu cemaatin armağanıdır. Asırlar boyunca, İslâm çağlarının insan unsuru, bu cematten neşv ü nema bulmuştur.

Yine o mescid, İslâm çağlarının medeniyet hamlelerinde, maddi unsurun ruh kökü olmuştur. Cumaların kılındığı, Peygamber halifelerinin imamet ettiği büyük camilerde Mescid-i Nebî'ye bizzat Resûlullah tarafından taşınan kerpiçlerin, tuğlaların nişanı vardır. Kuytu, sırtını dağlara yaslamış köy mescidlerinde, Mescid-i Nebî'nin hasreti, selam ve bağlılık andı müşahede edilir. İslâm medeniyetinin sosyal müesseseleri olarak kurulan, hizmet veren imarethaneler, darüşşifalar, kervansaraylar, tıpkı mescidler gibi, Peygamber mescidinden izler taşırlar. Çünkü o mescid, insan unsuru olarak İslâm ümmetini dokurken, müessese olarak da İslâm medeniyetinin müesseselerinin çekirdeği olmuştur.

Sonra devlet yönetimi, siyaset ve ilim-fikir hamleleri... İslâm'ın devlet yönetim ilkeleri, siyaset doktrini, hukuk sistemi, bu mescidde, bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. İlim ve fikir halkaları da bizzat onun (s.a.s) etrafında oluşmaya başlamış, daha sonraki nesiller buradan, bu halkalardan ışık almıştır.

Peygamber Mescidi'nin sadece bir ibadet mahalli olarak görev ifa etmediğinde, çok daha külli bir sistemin çekirdeği olduğunda şüphe yoktur. İslâm ülkesi genişledikçe, Peygamber Mescidine özene özene yapılan, inşa edildikleri toprakları Müslümanlaştıran mescidler de, ümmet bütünlüğünün ifadesi olmuşlar, kendi çaplarında Mescid-i Nebî'nin ilk fonksiyonlarını ifa etmişlerdir. Devlet, siyaset belki farklı bir organizasyon halinde ortaya çıkmıştır ama meşruiyet kaynağı yine mescidlerin manevi hüviyetine bağlılığıdır. Devletin başkanı ile camide cemaatin önüne geçen

kişi aynı adı (imam) paylaşırlar. Hatta devlet başkanı veya adına görevlendireceği kişi, ibadet ve devlet yönetiminin aynı kibleye yönelmekte olduğunu tekrar tekrar ifade için büyük camilerde imamlığı üstlenir, İslâm çağları hep böyledir. İmam bir yönüyle “mescidde” önder, diğer yönüyle ümmetin önderidir. Mescid, nasıl Hz. Peygamber döneminde Allah’a secde edilen yer, ümmeti dokuyan mekân, hayatın merkezi ve toplum faaliyetlerinin nirengi noktası ise, daha sonra İslâm’ın güçlü, berrak çağlarında da böyledir.

Fonksiyonlarda Aşınma

Mescidin fonksiyonlarının aşındığı çağlarla, İslâm ümmetinin güçten düştüğü çağlar paralellik taşırlar.

Mescid, ibadet merkezi olarak toplayıcılığını yitirir. Ümmet, fırka fırka ibadet mekânları edinir. Ya da her fırka kendine has mescid inşa eder. Herkes, kendi ibadet mahalli dışındakinde bir “Mescid-i Dırar” özelliği aramaya kalkışır. Hani neredeyse yakılıp yıkılmasına hükmetme feveranına düşer.

Mescid, devlet yönetimi, hukuk sistemi ve siyaset doktrini üzerindeki müessiriyetini, murakabe ve yönlendirme gücünü kaybeder. Yönü, mescidden yönetime doğru olan bir etkileme yerine, yönetimden mescide doğru olan bir etkileme söz konusudur. Fetva makamının, siyâsî yönetimlerin zorbalığı ile karşılaştığı dönemler gelir. İstenen tarzda fetva vermesi için mescid ve ders halkalarındaki “İmam”ların, siyâsî gücü elinde bulunduran “İmam”lar tarafından zindanlara atıldığı, döve döve öldürüldüğü görülür. Bu, mescidin fonksiyonlarında çok önemli bir aşınmadır.

Öyle ki bu fonksiyon kaybı ile mescid, görünüşte dinî, gerçekte ise laik bir statü içine sokulur. Mescidin fonksiyonlarındaki bu aşınma, aslında, siyaset ve devlet yönetimi üzerindeki ümmet kontrolünün azalmasına, dolayısıyla ümmetin gününün de farklı kanallara yönelmesine yol açar. Bu, mescidin, ümmet inşa edici karakterine vurulan bir darbedir. Böylece İslâm'ın toplum yapısını, kültür ve medeniyet dünyasını üzerinde taşıyan temellerde çatlama olur. Mescid ki, İslâm'ın ana müessesesidir, bütün müesseselere ışık veren kaynaktır, o, fonksiyonlarından azami derecede soyutlanmıştır. Ümmet ki, İslâm inancını hayata taşıyacak unsurdur, onun oluşumu, Peygamber Mescidinden çok farklı mekânlarda vuku bulmaktadır. Mescid yine vardır, hatta Mescid-i Nebî'den çok çok görkemlidir ama, hayattaki etkisi de o derece sınırlıdır. Ne ümmet kurucu, ne devlet güdücü, ne de ilmi-fikri hamlelere kaynaklık edici özelliktedir. Bir âlemdir belki, toprağa, ülkeye sahip çıkan... Toprağı İslâm adına bekleyen... İslâmlı günler için bekleyen...

Mescid aslî fonksiyonlarını henüz bulamadı. Dini, hayata sokmak istemeyenler mescidi de kuşatılmış bir vaziyette bulundurmakta yarar görüyorlar. Mescid, ümmeti inşa edemiyor; ümmet, mescidin işlevlerini ihyaya soyunamıyor. Bu, biri diğerinden ayrı düşünülmemeyecek iki problem. Öyle ki çözümleri kesinlikle birbiriyle ilgili. Ümmetle mescid hayata birlikte doğacaklar. Halen, saf düzenlerini kaybeden, aynı safta dizilemeyen, saflarında kopmalar, eğrilmeler, yamulmalar bulunan, bu yüzden de kalpleri başkalaşım aralarına şeytan sokulan mü'minler, mescidler arasında

bir mescid aramaya başlayacaklar... Sanki Hz. Peygamberle birlikte kerpiçlerini taşıdıkları, birlikte inşa ettikleri bir mescid... Onun arkasında saf bağılıyormuş gibi saf bağlayacaklar... Aralarından su sızmayacak... Omuzlarını birbirine daha bir, daha bir yaklaştıracaklar... Mescid mescid olacak, ümmet de ümmet... O zaman soracaklar birbirine bakarak: Hani, bu ümmetin imamı?

Mescidin Yolunu Keşfetmek

Ama bu soruya gelmeden, mümin, mescidin yolunu keşfetmeli değil mi? Mescidi, mihrabı, minberi, ezanı, minaresi ile yeniden bir ortak sevgi odağı haline getirmeli değil mi? İşte oralarda, sülün gibi minareleriyle, mahzun her mescid, her köşesini ihya edecek neferler bekliyor.. Onlar kucaklamaya hazır, yeter ki, onlara koşanlar birbirleriyle kucaklaşmaya hazır olsunlar... Allah sevgisiyle mescid inşa edenler, Allah sevgisi etrafında bir ümmet olmaya da karar verirlerse. Peygamber Mescidi, her mescidde neden hayat bulmasın...

"Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allahtan başka kimseden korkmayan (insan)lar imar ederler..."
(Tevbe Sûresi, 9/18)

"Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harab olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Bunların oralara korka korka girmeleri gerekir. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır." (Bakara Sûresi, 2/114)

İşte iki ayet... Allah'ın mescidlerini imar da bize ait, harap etmek de... İmar edersek, oradan yep yeni bir ümmet olarak, yepyeni bir hayata doğacağız. Harap edenlerle birlikte olursak, harabiyetine göz yumarsak, işte zulme ortaklık budur.

Acaba gönlümüzde mamur bir mescid özlemi var mı? Şu yanı başımızdaki mescidi, bir sabah namazında ziyaret edip, kandilini yakıyor muyuz? Oraya, bir mümine kavuşma sevinci yaşıyor muyuz? Çocuklarımızın ışıltılı gözleri oranın Kur'an pınarında yıkıyor mu?

Yoksa Allah Resulünün gelip evimizi ateşe vermesini mi bekliyoruz.

Mescidlerin Peygamber Mescidinin manevi görkemini taşıdığı, ümmetin Muhammed ümmeti olduğu günler için yürekleri pekiştirme zamanıdır.

Bir tarafta "kendini helâk edercesine" (Kehf, 18/6.) onlar için gayret gösteren bir Peygamber, diğer tarafta da "sanki başlarına bir kuş konmuş gibi" (İbn Hanbel, IV/278.) hürmet ve itina ile onu dinleyen sahâbîler... Bu "dinleme ve dönüşme" seferberliğinden hiç kimsenin mahrum edilmemesi içindir ki, Allah Resûlü (s.a.s), "Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mes-cidlerine gelmelerine engel olmayın." buyurmuştu. (Buhârî, Cuma, 13.) Doğrusu nebevî mesaj son derece netti: Kadın da erkek gibi Allah'ın kuluydu. Kul Allah'ın, mescid Allah'ın... Aralarına girmeye kim cüret edebilirdi!

PEYGAMBER MESCİDİNDE KADINLAR

Doç. Dr. Huriye MARTI*

Medine'yi şereflendiren kutlu misafiri ziyarete gelmişlerdi. Onun "Allah'ın Resûlü" olduğuna inanmışlar, yüreklerinde yeni filizlenen bu imanın heyecanı ile bağlılık yemini etmişlerdi: *"Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a hiçbir şekilde ortak koşmayacağımıza, hırsızlık yapmayacağımıza, zina etmeyeceğimize, çocuklarımızı öldürmeyeceğimize, kendi uydurduğumuz bir iftira ile hiç kimseyi suçlamayacağımıza, iyiliklerde sana karşı gelmeyeceğimize dair sana söz veriyoruz."* (Nesâî, Biat, 18.)

Hz. Peygamber, gruplar halinde kendisiyle tanışmaya gelen kadınların biatini gönülden kabul etmişti. Kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla, hürüyle kölesiyile kendisine geleni asla geri çevirmezdi ki...

Bir Peygambere iman etmek demek; aklını ve gönlünü, dününü ve bugününü, değerlerini ve kültürünü onun öğrettiği yeni dinin süzgecinden geçirmek demektir. Alışkanlıklar ıslah edilecek, zihniyetler değişecek, güzellikler sürdürülürken yanlışlardan vazge-

* DİB. Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanı

çilecekti. Bu sonbahar Medine, vahyin rehberliğinde yepyeni hayatlar inşa edildiğine şahit olacaktı! Elbette böyle bir inşaya girişince, emirleri duymak, yasakları öğrenmek, kısacası “eğitimden geçmek” gerekti. İşte bu yüzden Resûlullah (s.a.s) ilk iş olarak şehirde bir mescid inşa edilmesini istemişti. Eğitimin, ibadetin, siyasetin, her hâliyle ve her anıyla hayatın merkezi olacak bir mescid: Mescid-i Nebevî...

Bu mescidde başlamıştı kadın ile cami arasındaki ilişki. Peygamberlerini görerek örnek alabilmeyi, konuşmalarını dinleyerek dini öğrenebilmeyi, ona sorular sorup hediyeler sunabilmeyi ve arkasında saf tutup ibadetin lezzetine ermeyi dileyen kadınlar, Mescid-i Nebevî'nin daimî cemaati arasındaki yerlerini almışlardı. Son Peygamber (s.a.s); “*Ben ancak bir öğretmen olarak gönderildim.*” (Dârimî, Mukaddime, 32.) buyuruyordu. Onun tebliği, cinsiyet gözetmeksizin toplumun bütün bireylerini muhatap alıyor, dolayısıyla tebliğin vazgeçilmez mekânı olan mescid herkesi kucaklıyordu. Mescidin bir araya getiren, kaynaştıran ve barıştıran gücü sayesinde Medine halkı artık daha huzurluydu.

Peygamberimizi bağrına basan ve İslam'ı dokusuna sindiren bu şehirde mahalleler, sokaklar, evler ve eşler muhteşem bir bütünün parçaları olarak aynı kaynaktan beslenmekteydi. Bir tarafta “*kendini helâk edercesine*” (Kehf, 18/6.) onlar için gayret gösteren bir Peygamber, diğer tarafta da “*sanki başlarına bir kuş konmuş gibi*” (İbn Hanbel, IV/278.) hürmet ve itina ile onu dinleyen sahâbîler... Bu “dinleme ve dönüşme” seferberliğinden hiç kimsenin mahrum edilmemesi

içindir ki, Allah Resûlü (s.a.s), “Allah’ın kadın kullarının Allah’ın mescidlerine gelmelerine engel olmayın.” buyurmuştu. (Buhârî, Cuma, 13.) Doğrusu nebevî mesaj son derece netti: Kadın da erkek gibi Allah’ın kuluydu. *Kul Allah’ın, mescid Allah’ın...* Aralarına girmeye kim cüret edebilirdi! Tabii ki anne-baba-çocuk aynı ezana icabet edecek; aynı tekbirin coşkusunu, aynı kıraatin huzurunu ve aynı nasihatın etkisini ruhunda hissedecek; ailece birliğe ve dirliğe erecekti. Oysa asırlarca kadınları ve yanlarında getirdikleri yavrularını mescid-den uzaklaştıran zihniyet, “ailenin tek ferdine hizmet veren bir cami” modeliyle bu bütünlük şuurunu ne de çok zedelemişti...

Evet, Peygamberimiz, cemaatinden kadınları uzaklaştırmamış, arkasında namaz kılma şerefinden, sohbetini dinleme zevkinden onları mahrum etmemişti. Hatta iş güç sebebiyle diledikleri kadar cami-de bulunamadıklarından şikâyet eden hanımlar, “Yâ Resûlallah! Senin sözlerinden hep erkekler faydalanıyor. Bize de özel bir gün belirlesen, o gün sana gelsek de Allah’ın sana öğrettiğinden bize de öğretsen.” şeklinde ricada bulununca, kararlaştırdıkları zaman ve mekânlarda onlara özel dersler vermişti. (Buhârî, İ’tisâm, 9.) Çünkü Allah Resûlü (s.a.s), kadına emek vermenin sadece bir Müslüman’ı yetiştirmek değil, aynı zamanda bir nesli eğitmek anlamına geldiğini biliyordu. Annesinin kucağında camiyle tanışan taze bir canın, yetişkinliğe doğru attığı her adımda bu tanışmanın izlerini taşıyacağına farkındaydı. İşte bu yüzden “Uzun uzun kıldırma isteğiyle namaza başlıyorum ki o esnada bir çocuk ağlaması işitiyorum. Annesinin onun ağlama-

sından dolayı sıkıntıya düşeceğini bildiğimden namazı kısa tutuyorum.” diyordu. (Buhârî, Ezan, 65.) Anne orada olmalıydı! Zihnini ve gönlünü mescidde terbiye etmeliydi. İyiyi, doğruyu, hakikati öğrenmeli, evlâdına da öğretmeliydi. Oysa camide verilen kıymetli vazalardan, hutbelerden, ders halkalarından kadınların uzaklaştırılması, onları cehaletin kucağına, hurafe ve batıl inanışların kör kuyusuna terk etmekte...

Peygamber Mescidi, Müslüman toplumun bütün kodlarını içinde barındıran bir çekirdek gibiydi. Peygamber Efendimiz orada cemaate imamlık yapar, kendisine danışmaya gelenleri dinler, davaları karara bağlar, resmî heyetleri kabul eder, çocuklara isim koyup dua eder, folklorik gösterileri izler, şehrin sorunları hakkında konuşmalar yapardı. Dolayısıyla o (s.a.s), kadınları sadece ibadete değil, sosyal hayatın aktığı en canlı ortamda “var olmaya” davet ediyordu. Kimi zaman karanlıkta evden çıkmayı gerektirse de, bu var oluşu engellememeleri için erkekleri uyarıyor, “Hanımlarınız geceleyin mescide gitmek için sizden izin istediğinde onlara izin verin.” buyuruyordu. (Buhârî, Ezan, 162.) Böyle bir nebevî ikaz hemen uygulama alanına yansıyor, Hz. Âişe'nin ifadesiyle, “İnanan kadınlar örtülerine bürünerek Resûlullah ile beraber sabah namazına katılıyor, namazı eda ettikten sonra da evlerine dönüyorlardı da henüz ortalık alaca karanlık olduğundan dolayı kimse onları tanıyamıyordu.” (Buhârî, Mevâkît, 27.)

Hanım sahâbîler, vakit namazlarının yanı sıra Müslümanların haftalık buluşması anlamına gelen cuma namazlarında da cemaatin arasındaydılar.

Resûl-i Ekrem'in cuma hutbelerini öyle düzenli takip edenler vardı ki, mesela Ümmü Hişâm bnt. Hârise "Ben Kâf suresini Resûlullah'ın dilinden dinleyerek öğrendim. Bu sureyi her cuma hutbe irad ederken minberde okurdu." diyordu. (Müslim, Cuma, 52.)

Ve ilâhî rahmetin yılda iki defa bir başka güzellikte tecelli ettiği bayram namazları... Ramazan ve Kurban Bayramlarının sabahında dualarla arınan, affa nail olan saflar... Peygamber Efendimiz bu nadide zamanlarda da kadınların cemaatle birlikte saf tutmasını ısrarla istiyor, genciyle yaşlısıyla, bekârıyla hatta âdetli olduğu için namaz kılamayacak durumda olanıyla bütün kadınların bayram sabahı Mescid'e gelmesini emre diyordu. Âdetliler namaz kılanların biraz gerisinde duracak ama onlarla birlikte tekbir getirecek, dualara ortak olacak, bereketten nasibini alacaktı. (Müslim, Salâtü'l-İdeyn, 11.) Üzerine alacak bir örtüsü olmadığı için namaza katılamayacağını ifade eden bir hanıma, arkadaşından ödünç şal alarak gelmesini söyleyen Allah Resûlü (Buhârî, Salât, 2.), kadınıyla erkeğiyle içinde yaşadığı toplumun "insanına" değer verdiğini daha nasıl anlatabilirdi?

İnsan olmakla, yeryüzünün şerefli halifesi kılınmakla bizatihi değerli olan bir kadının Allah'ın mescidlerinde kıbleye dönüp alnını secdeye koymaktan, huşu ve tefekkürle hutbeyi dinleyip irfanla buluşmaktan daha doğal bir hakkı olabilir mi?

"Hanımlar çocuklarınıza sahip çıkın! Yahut onları da alıp mescidden çıkın!" mantığı ile hareket eden kalabalıkların, Resûl-i Ekrem'in sünnetine uygun davrandığı söylenebilir mi?

Ailelerine cami âdâbını ve cemaatle namazın kurallarını öğretmeyenler, “Huzuru bozuyorlar, ibadetin tadını kaçırıyorlar!” diye yanlış davranışlarını bahane ederek onları dışarıda bırakabilir mi?

Rahatsızlığa sebebiyet vermemeleri için erkekleri namazın bitişinde bir süre oturtup mescidden önce hanımların çıkmasını sağlayan (Buhârî, Ezan, 152.) bir Peygamberin nezaketi neden bu kadar uzağımızda kaldı?

Ve rahatsızlığa sebebiyet vermemeleri için kadınlara güzel kokular sürmeden camiye gelmelerini tembihleyen (Ebû Dâvûd, Salât, 52.) bir Peygamberin feraseti niçin bu kadar çabuk unutuldu?

Zaman aktı. Algılar değişti. Olumsuz yargılar perçinlendi. Resûlullah’ın sünnetini tatlı bir hatıra gibi yâd eden diller, onunla çelişen yasaklar koyar oldu. Kadınlarımız ve çocuklarımız mescidlerden soyutlandı. Ailemiz aynı kubbe altında ibadet etme şansına kavuşabilmek için teravihi beklemekten yoruldu. Gözyaşına ve cıvıltıya hasret kalan camilerimiz ıssızlaştı. Fitneyle başlayan uzun söylemler asırlarımıza mal oldu...

Oysa bir sonbahar Medine’de cemaate devam eden kadınlardan biri olan Âtike bnt. Zeyd, sabah ve yatsı namazlarını dahi Allah Resûlü’nün arkasında kılıyordu. Eşi Hz. Ömer buna razı olmadığını söylüyor, (Muvatta’, Kible, 6.) Âtike’nin camiye devamına şaşırانlar, “Ömer’in bundan hoşlanmadığını ve seni başkalarından kıskandığını bildiğin hâlde neden geliyorsun?” diye soruyordu. Bu Medineli hanımefendinin cevabı şöyleydi: “Onu Allah Resûlü’nün (s.a.s) *‘Allah’ın kadın*

kullarının mescide gitmelerine engel olmayın.' sözü alı koyuyor." (Buhârî, Cuma, 13.)

Hız. Ömer'in oğlu Abdullah da bir gün oğullarına Resûlullah'ın aynı cümlelerini aktarıyordu. Bir oğlu kalkıp "Vallahi onları engelleriz!" diye yemin ederek karşı çıkıyor, Resûl-i Ekrem'e bu kadar yakın bir ailenin evlâdı bile, kadının fitne çıkarmak için kullanacağı kaygısını taşıyarak bu izni yok sayabiliyordu. (Müslim, Salât, 138.) Oysa sakın bir insan olmasına rağmen o zamana kadar duyulmamış biçimde ağır sözlerle oğlunu azarlayan babasının cevabı, sadece ona değil, bugünün Müslümanına da ders olacak nitelikteydi: "Ben sana Allah'ın Peygamberi şöyle buyurdu diyorum, sen hâlâ 'Biz onlara müsaade etmeyiz' diyorsun!" (Müslim, Salât, 135.)

Resûlullah, Mescid-i Nebevî'de tebliğ ve irşad faaliyetini sürdürürken cemaat arasında hiçbir fark gözetmemiş, onların daima aynı safta omuz omuza, gönül gönüle birlik ve beraberlik içinde olmalarını görmek istemiş ve bu özelliklere sık sık vurgu yapmıştır.

TEBLİĞ VE İRŞAD AÇISINDAN CAMİ

Prof. Dr. Nevzat ÂŞIK*

Tebliğ, Kur'an'ın emir ve tavsiyelerini insanlara duyurmaktır. Bütün peygamberler Allah tarafından kendilerine vahyedilen mesajları tebliğ ve tebyin etmekle görevlidirler. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberin bu görevine sıkça işaret edilir (Maide, 5/67).

İrşad, insanlara Kur'an'ın, Sünnetin ve örfün öngördüğü doğru, faydalı, hayırlı yolları göstermek, bu yolların hikmetlerini anlatmak, onları kötü yollardan; sapıklıktan, zulümden, azgınlıktan... korumaya çalışmak demektir.

Cami, Müslümanların topluca ibadet ettikleri yere verilen isimdir. Toplayan, bir araya getiren mekân demektir. Kur'an-ı Kerim'de cami kelimesi geçmez, "alın ve burun yere değecek şekilde secde edilen yer" anlamında ism-i mekân olarak kullanılan mescid ve çoğulu mesâcid olarak birçok yerde geçer.

Hiz. Peygamber de mescid-mesâcid kelimesini çok sık kullanmıştır. Hadis kaynaklarının "kit'abu'l-

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

mesâcid” bölümlerinde mescidlere ve bu yerlerin dini ve sosyal işlevlerine temas edilen birçok hadis vardır.

Mescid-i Nebevî'nin ilk imam-hatîbi Resûlullah'tır. O, Medine'de bulunduğu süre içerisinde beş vakit günlük namazları, cuma ve bayram namazlarını bizzat kıldırılmış ve hutbeleri okumuştur. Nazil olan ayetleri genellikle burada tebliğ etmiş ve gerekli açıklamaları burada yapmıştır. Her türlü sosyal, idari, askeri, diplomatik faaliyetler, eğitim-öğretim işleri ve diğer işlerin görülme ve yürütülmesinin merkezi hep Mescid-i Nebevî olmuştur (DİA, Mescid-i Nebevî, 29).

Bugün camilerimizde görev yapan değerli imam-hatiplerimizin daha yakından tanıyacakları ve örnek alacakları Resûlullah'ın, Mescid-i Nebevî'de tebliğ ve irşâda yönelik bu faaliyetlerini biraz daha açarak işleme çalışalım.

Peygamber Efendimiz hadis ana kaynaklarında “nevâfil” olarak kaydedilen sünnet namazlarını hücre-i saâdetlerinde kılarlar ve cemâate/sahabeye de evlerinde kılmalarını tavsiye buyurlardı: “Nafîle namazları evinizde kılınız, evlerinizi kabir haline getirmeyiniz.” (Buhâri, 8 Salât 52; 19 Teheccüd 37) “... Müslüman bir kişinin kıldığı namazın en faziletlisi farz namazlar hariç evde kılınandır.” (Buhârî, 10, Ezân 83) Bu hadis “nafîleler mescidde (camide) kılınamaz, mutlaka evde kılınacaktır” şeklinde anlaşılmalıdır.

Hız. Peygamber (s.a.s), Mescid-i Nebevî'ye girince kamet getirilir, cemaate vaktin farzını kıldırır ve

sonra dağılırlardı. Eğer nafile kılınacaksa yine evde kılınırdı (İbn Hanbel, VII, 30).

Resûlullah döneminde Medine’de nüfus kesâfeti yoktu; evler Mescid-i Nebevî’nin etrafına yapılmıştı. Böyle olduğu için farz namazların önünde ve sonunda kılınan nafileleri evde kılma kolaylığı vardı. Daha sonraları, yerleşim alanları büyüdü, iş ve meslek sebebiyle de cemaat bu nafileleri camide kılmaya başladı. Bunda da hiçbir sakınca görülmemiştir, caizdir.

Peygamber Efendimiz farzları kıldırıdıktan sonra, eğer cemaate dönerek oturmuşlarsa, bir sebebi var demektir. Ya inzâl edilen bir kısım ayetler vardır, hemen bunları cemaate tebliğ eder ve bu ayetlerin bazı açıklamalarını yapar; varsa hükümlerine, hikmetlerine işaret eder ve irşad buyururlardı. Ya da sosyal, idari birtakım işler; çözülecek soru ve sorunlar olabiliirdi. Bazen de “bir isteğiniz var mı” diye cemâate sorulur, hastalar, yaşlılar... vs. ile ilgili bilgiler alınır ve gerekenler yapılırdı. Bu namaz sonrası oturma ve bilgi alışverişi daha çok sabah namazlarından sonra olurdu. Sahabe Resûlullah’ın kendilerine dönüp oturduğunu görünce hemen halka olurlardı (Darimî, I, 148). Bu halkaların gayet düzgün ve hilal şeklinde olduğu görülür. Hz. Peygamber de buna dikkat eder ve dikkat çekerdi (Ebu Davud, 4/258, nr. 4826; İbn Hanbel, Müsned, 5/219, 398-401; Tirmizî, 5/90, nr. 2753). Camilerde daha sonra buna benzer ilim halkaları kurma gelenek haline gelmiştir.

Hz Peygamberin mescidde kıldırıldığı namazlar, yaptığı vaaz ve irşâdlar, okuduğu hutbeler mutedildir, uzun ve sıkıcı değildir. Nitekim Mescid-i Nebevî’ye

açılan hücre penceresinden burada olup biten her şeyi gözleyen ve bir kamera gibi kaydeden Hz. Aişe şöyle der: “Onun (s.a.s) namazı da hutbesi de mutedil idi.” (Müslim, 2/591 nr. 866/41-42)

Medine’de, Mescid-i Nebevî’nin dışında da bazı mahalle mescidleri vardı. Müslüman nüfusu artınca gerekli yerlere birer mescit yapılmasını bizzat Resûlullah (s.a.s) emretti. Buralarda vakit namazlarını kıldırın imamlar vardı. Hz Peygamber bu imamlara ve namaz kıldırma durumunda olanlara, çeşitli yerlere gönderdiği öğretmen ve idarecilere şu hususu bilhassa işaret buyuruyordu: “Her konuda denge ve ölçüyü koruyunuz. Hiçbir konuda aşırı gitmeyiniz ki amacınıza daha rahat ulaşsınız.” (Buhârî, 81, Rikak 18); “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, uyumlu olunuz, ihtilaf çıkarmayınız.” (Müslim, Cihad, 3); “Sizden biriniz namaz kıldırıldığı zaman hafif kıldırın. Çünkü cemaatin içinde zayıf, hasta, yaşlı... kimseler vardır. Tek başınıza kıldığınızda takat prensibini esas alarak istediğiniz kadar uzatabilirsiniz.” (Buhârî, Ezan, 62)

Namazı uzun uzun kıldırarak cemaati sıkıntıya sokan imamları şiddetle tenkit ederken şöyle buyurmuşur: “İmamlardan, cemaati mescidlerden uzaklaştıranlar var.” (İbn Ebi Şeybe, Musannef, 2/55; Ebu Davud, Merasil, s. 92)

Bir sahabinin, imamların namazı fazla uzattığı için sabah namazına gidemediğini şikâyet etmesi üzerine de görülmemiş bir öfke ile etrafındakilere dönerek şöyle hitabetti: “Ey insanlar içinizde cemaati nefret ettirenler var. Hanginiz insanlara namaz kıldırırsa, na-

mazı kısa ve haff tutsun. Çünkü cemaatin içinde zayıf olanı, yaşlı olanı, iş gücü sahibi olanı var.” (Buhâri, 10, Ezân 61, 78, Edeb 75, 3 İlim 28)

Hele bu konuda Efendimiz zamanında bir olay cereyan etmişti ki, bugün sadece camilerimizde tebliğ ve irşad görevi yapan imam-hatiplerimiz için değil hepimiz için de fevkalade önemli ve uyarıcı bir nitelik taşımaktadır: Cabir b. Abdillah’ın naklettiğine göre Mu’az b. Cebel yatsı namazlarını Resûlullah’ın arkasında kılar sonra da gelir kendi ailesi olan Selemeoğullarına imamlık yapardı. Yine bir gece Hz. Peygamberle yatsıyı kıldıktan sonra gelir, onlara imam olur, Bakara Sûresi’ni okumaya başlar. Bunun üzerine cemaatten birisi selâm verip ayrılır ve namazını bir kenarda tek başına kılarak çıkar gider. Namazdan sonra bu kimseye, “sen münâfık mı oldun?” derler. O da “hayır, ben münafık değilim. Vallahi yarın Resûlullah’a gideceğim ve bu durumu ona haber vereceğim” der. Ertesi gün Hz. Peygamber’e gelir ve der ki: “Ya Rasûlallah! Bizim su çeken develerimiz var. Bütün gün çalışırız. Bu defa da akşam olunca yine Mu’âz sizinle yatsı namazını kıldıktan sonra bize geldi ve Bakara Sûresi’ni okumaya başladı.”

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s) Muâz’a dönerek; “Ya Mu’âz! Sen dinden nefret mi ettiricisin?.. Ve’ş-şemsi ve duhâhâ..., Ve’l-leyli izâ yağışâ..., Sebbihisme rabbike’l-e’lâ... surelerini oku.” buyurur (Müslim, Sahîh, 4 Salât 36).

Farklı tespitlere göre bu adamın namazı yarıda keserek, tek başına kalkıp gittiğini öğrenen Mu’âz, onun hakkında; “muhakkak bu adam bir münafık-

tır” sözünü kullanmıştır. Bu zât da bunu duyunca Peygamber’e şikâyet etmiş, O da “sen fitne mi çıkarmak istiyorsun, ey Mu’âz” diyerek onu şiddetle tenkit etmiştir (Bkz. Buhârî, Sahîh, 10, Ezân 60; Müslim, Sahîh, 4, Salât 179 nr. 465).

Ahmed b. Hanbel’in “Hadisu Selîm min Benî Selemete” başlığı altında kaydettiği rivayet bize diğer kaynaklardakinden farklı bir bilgi vermektedir:

Bu rivâyette adı “Selim” olarak tespit edilen bu genç Resûlullah’a gelerek, akşama kadar işlerinin başında çalışıp didindiklerini, akşam olunca Mu’âz İbn Cebel’in kendilerine gelerek namaza davet ettiğini, ancak namazı uzattıkça uzattığını arz ederek şikâyette bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Ya Mu’âz b. Cebel lâtekun fettânen: Ey Mu’âz fitne çıkarıcı olma” der. (İbn Hanbel, Müsned, V, 74)

Daha sonraları bu hadisin yorumunu yapanlar, Resûlullah’ın (s.a.s) Mu’âz b. Cebel’e söylediği tenkit ifadelerinden de esinlenerek, “İmamın fitnesi”nin ne kadar büyük bir tehlike olduğundan bahsetmişlerdir. İmam olarak görev yapanlar davranışlarında dikkati elden bırakmamalıdır. Cemaatle ilişkisinde dengeli olmalı; bir tarafa daha fazla yaklaşıp, diğerlerini veya birini dışlayarak dedikodusunu yapmak, yargılamak vs. gibi taraf olmak ya da taraf tutmak gibi bir duruma düşmemelidir.

Peygamber Efendimiz, mescidde olsun, dışarıda olsun hakem olma özelliğini daima korumuştur. Öyle bir güven ve intiba uyandırmıştır ki, cemaatinin/sahabesinin her biri onun kendisini daha fazla sevdiği

kanaatini taşımıştır. İlk zamanlarda bazı sahabiler kendisine diğerleri hakkında dedikodu yapmak istemişler, bunu fark eden Resûlullah, aynı zamanda onları böyle tehlikelerden de korumak için şöyle buyurmuştur: “Ashabımdan hiçbiri bana diğeri hakkında bir sözü taşımasın, zira ben her birinizin yanına onun hakkında temiz bir kalple çıkmak istiyorum.”

Resûlullah, Mescid-i Nebevî’de tebliğ ve irşad faaliyetini sürdürürken cemaat arasında hiçbir fark gözetmemiş, onların daima aynı safta omuz omuza, gönül gönüle birlik ve beraberlik içinde olmalarını görmek istemiş ve bu özelliklere sık sık vurgu yapmıştır. Hatta Ebu Cehil’in “Ben Müslüman olursam bu köle ve yoksullarla aynı safta mı namaz kılacağım” sözüne “evet” demiş, o da “öyleyse niye Müslüman olayım ki” demiş, Allah Resulü de “sen bilirsin” cevabını vermiştir.

O günün mescidindekiler de, bu günün camiindekiler de insan olduğu için problemleri ve sıkıntıları da farklı değildir. Öyleyse bugünlüklere de örnek olması bakımından Allah Resulünün çözüm ürettiği bazı soru ve problemleri kaydedelim:

Bir gün Resûlullah arkadaşları ile mescidde otururken bedevi (çölde yaşayan bir köylü) içeriye girdi. İki rekât namaz kıldı ve şöyle dua etti:

“Allah’ım bana ve Muhammed’e rahmet et, başka hiçbir kimseye etme!”

Bunun üzerine Rahmet Peygamberi döndü ve ona şöyle dedi: “Allah’ın geniş rahmetini daralttın.” Biraz sonra bu bedevi mescidin bir kenarına küçük ab-

destini yapmaya başladı. Derken mescidde bulunan sahabîler kalkarak üzerine çullandılar. Hz Peygamber (s.a.s) derhal onlara engel oldu ve şu sözü söyledi: “Bırakınız işini bitirsin. Sizler ancak kolaylık gösterenler olarak gönderildiniz, güçlük ve zorluk çıkarıcılar olarak gönderilmediniz.”

Su getirilip yer temizlendi.

Bu sırada Mescid-i Nebevi’de bulunan Enes b. Malik şöyle diyor: Resûlullah bu şahsı, engel olmak için üzerine hücum eden sahabîlerin elinden kurtarıldıktan sonra yanına çağırdı ve şu nazik ifadelerle onu uyardı: “Mescidlerde böyle şeyler yapılmaz. Bu yerler ancak Allah’ı anmak, namaz kılmak, Kur’an okumak, dua etmek içindir.” Neye uğradığını anlamayan bu köylü zât, Allah Resulünün yüzüne şaşkın ve mahcup olarak baktı ve “bir daha yapmam” demek istedi. Bu olay kütüb-i sitte dediğimiz hadisin ana kaynaklarının tamamında mevcuttur ve daha teferruatlıdır.

Hız. Peygamber, bu kişiye karşı sert değil, yumuşak, anlayışlı, hoşgörülü ve şefkatli davrandı. Ona hakaret etmek yerine, onu içinde bulunduğu mescid hakkında bilgilendirdi, incitmedi. Eğer diğerleri gibi davransaydı, bu bedevi bir daha mescide gelir miydi?

Şu ayet, Allah Resulünün ruh yapısını ne kadar güzel özetliyor: “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, Ey Muhammed! Sen ancak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyleyse onların kusur ve hatalarından geç. Onlar için af ve mağfiret dile...” (Âl-i İmran, 3/159)

Günümüzde de camiler, tebliğ ve irşadın asli mekânlarıdır. İmam Ebu Hanife, İmam Şafî, İmam Gazzali gibi isimler, devirlerinin din âlimi, uzmanları ve mürşidleri idiler. Bilgi ve irşadları, yazdıkları eserler ve nesilden nesile gelen şifahi kültürleri hâlâ devam etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın birkaç sene önce yaptırmış olduğu istatistiklerin sonucuna göre, sadece Almanya'da Cuma ve bayram namazlarına katılanların sayısı bir buçuk milyon, ülkemiz Türkiye'de ise yirmi iki milyon (22.000.000)'dur. Bu rakamlar, tebliğ ve irşad açısından camilerin önemini ve cami içerisinde vazife yapan müftü, vaiz, imam-hatip gibi görevlilerin sorumluluklarının ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Cuma ve bayram namazlarında vaaz ve hutbe okuyan meslektaşlarımızın irşat ve tebliğ hizmetleri açısından dikkat etmesi gereken bazı mühim noktalar vardır: Vaaz ve hutbe için sadece bilgi olarak değil, ruhen de hazırlıklı olmalıyız. Konuşurken anlatacağımız konu önümüzde mutlaka yazılı, not edilmiş olarak hazır bulunmalıdır. Kısa kısa dini ve sosyal bilgiler tatlı bir dille anlatılmalı, insanlar dinlerken rahatlamalı, ezan vakti gelince vaaz kesilmeli; Peygamberimizin buyurduğu gibi cemaat ezanı dinlemeli, ezan sözlerini tekrar etmeli hatta ezan duasını okumalıdır. Şu bir gerçektir ki, güzel sesle okunan bir ezan, en güzel konuşmadan daima daha etkileyicidir.

Hz. Peygamber öndekilerin rahatsız olmayacağı, arkadakilerin de duyacağı bir ses tonuyla sohbet eder ve hutbe okurdu. Sahabeden biri şöyle diyor:

“Resûlullah, ehl-i suffenin yanına geldi, uyuyanın uyanmayacağı, uyanık olanın da duyacağı bir ses tonuyla selâm verdi.” Bu hatıra, cami içerisindeki tebliğ ve irşadın yol ve yöntemlerini belirten güzel bir örnektir.

Vaaz ve hutbeler, öğretici, bilgi verici; olaylara, sorunlara ışık tutan, sıkıntıları giderici olmalıdır. Şu ayet-i kerime bu çerçevede yapılması gerekenleri ne güzel ifade eder: “Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır...” (Nahl, 16/125)

Bilhassa cami içi tebliğ ve irşat hizmetleri alanında insan eğitim ile ilgili olarak bazı sorunların olması bu işin tabiatındadır. Kanaatimizce bunları gidermek ya da asgariye indirmek, yukarıda arz ettiğimiz gibi ancak Resûlullah'ın (s.a.s) Mescid-i Nebevî içinde ve dışında yürüttüğü tebliğ ve irşad faaliyetlerini ve metotlarını yakından tanımak ve bunları ihlas ve samimiyetle uygulamakla mümkün olacaktır.

Allah Resûlü'nün müstesna birer mekân olan meşcidlerle ilgili müminlere güzel bir müjdesi vardır: "Kalbi meşcidlere bağlı olan kimse, Allah'ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmayacağı kıyamet gününde onun gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biri olacaktır."

KALBİ MESCİDLERE BAĞLI OLMAK

Hale ÇERÇİBAŞI*

Mescidler... Yeryüzünün Allah'a en sevimli mekânları... (Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-salât, 288) Kulluğu ifade etmenin en güzel yolu olan secdelere tanıklık eden, adını da o secdelerden alan mekânlar... İçlerinde her gün Allah'ın adının zikredildiği, gönüllere şifa olan Kur'ân'ın tilavet edildiği, Resûlullah'ın "gözümün nuru" (Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1) diye nitelediği namazın cemaatle eda edildiği müstesna yerler...

Allah Resûlü'nün müstesna birer mekân olan mescidlerle ilgili müminlere güzel bir müjdesi vardır: "Kalbi mescidlere bağlı olan kimse, Allah'ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmayacağı kıyamet gününde onun gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biri olacaktır." (Müslim, Zekât, 91) Peki kalbi mescidlere bağlı olmak ne demektir? Bugün kalplerimizin gerçekten mescidlere bağlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Namaz, cemaatle namaz ve mescid/cami, hayatımızın tam olarak neresinde bulunuyor? Allah

* DİB. Diyanet İşleri Uzmanı

Resûl'ünün müjdesini hak edip etmediğimizi anlayabilmek adına bu sorular üzerinde düşünmeliyiz.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."* (Tevbe, 9/18) Buna göre ancak inanan insanlar mescidleri mamur kılabilirler. Bu âyetten mescidlerin maddî olarak imar edilmeleri kadar manevî olarak imar edilmeleri anlamı çıkarılabilir. Mescidleri hem maddî hem de manevî olarak imar etmek ise onlara gönülden bağlı müminler tarafından gerçekleştirilebilir. Yani mescide kalben bağlı kimse, inşa edilmesinden temizliğine, tefrişinden bakımına kadar bütün ihtiyaçlarıyla ilgilenererek mescidin maddî imarını sağladığı gibi, mescide sık sık gidip namazlarını cemaatle kılarak onu manen de imar etmiş olur. Bununla birlikte günümüzde camilerimize bakıldığında cuma, bayram ve teravîh namazlarına gösterilen alâkanın vakit namazlarına gösterilmediğinin çoğu kimse farkındadır. Minaresiyle, kubbesiyle, mihrabıyla, minberiyle, çeşit çeşit süslemeleriyle bina edildiği halde beş vakit sessiz sedasız bekleyen camilerimiz var. Cemaatleri olmadan bu camilerin gerçek anlamda imar edilmiş olduklarından söz etmek mümkün müdür? Bu durum bize, camiyle olan gönül bağımızı tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini hatırlatır.

İnsanoğlu kalbini nelere bağlamıyor ki? Lüks bir ev, konforlu bir araba, saymakla bitmeyen servet, mal-mülk, makam-mevki, türlü teknolojik ürünler vs.

Yaratılış gayemizi unutup, aslında birer araç olan gelip geçici şeyleri amaç haline dönüştürmek... Bütün bunların yanında bize kim olduğumuzu, niçin yaratıldığımızı en güzel şekilde hatırlatacak camiler, hayatımızın merkezinde yer almanın aksine bir kenarında duruyor. Bu durumu, camilerin inşa edilmesinde bile gözlemlemek mümkündür. Geleneğimizde bütün yolların sosyal hayatın tam kalbindeki camilerde birleştiği cami merkezli bir şehirleşme söz konusuydu. Bugün inşa edilen camilerin ise aynı merkezî konumda olduklarını söylemek pek mümkün görünmüyor. Çünkü modern hayat, dev alışveriş merkezleri, eğlence yerleri gibi çok daha farklı mekânları sosyal hayatın merkezine alıyor.

Modern hayatın bütün dayatmalarına rağmen, kalbi, geçici heves ve mutlulukların ablukasından kurtarıp gerçek saadete ulaştıracak mekânlar olan mescidlere yani Allah'ın evlerine bağlamak, günümüz şartları altında kolay olmamakla birlikte imkânsız da değildir. Sevgili Peygamberimizin (s.a.s) mescidlerle ilgili tavsiye, teşvik ve müjdelerini hatırdan tutmak kişiyi bu yolda daha kararlı kılacaktır. Nitekim mescidlere gidip gelmeyi alışkanlık haline getiren kimsenin imanına şahit olunmasını isteyen Allah Resûlü (Tirmizî, İmân, 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19), böyle bir insana Allah'ın cennetteki konağını hazırlayacağı müjdesinde bulunur (Buhârî, Ezân, 37). Mescide giderken atılan her adımın sevap kazanmaya vesile olacağını ifade eder (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 36). Yine o, karanlıklarda mescidlere çokça yürüyenleri, kıyamet günü tam bir nurla müjdeler (Ebû Dâvûd, Salât, 49; Tirmizî, Salât, 51). Zorluklara rağmen âdâbına uygun güzelce abdest almanın, mescidlere çokça git-

menin ve bir namazdan sonra diğer namazı beklemenin, hataları silerek manevî dereceleri yükselteceğini bildirir (Müslim, Taharet, 41).

Mescidde namaz için bekleyenlerin, bu süre içinde namazdaymış gibi sevap kazanacaklarını ifade eden Peygamberimiz (Buhârî, Vudû', 34), mescidlerde bulunmayı alışkanlık hâline getiren kimselere karşı Yüce Allah'ın hoşnutluğunu şöyle dile getirir: *"Müslüman bir kimse namaz ve zikir için mescidleri kendine vatan edindiğinde, Allah onun bu durumuna, ailesinin gurbetten dönen kişiye sevindiği gibi sevinir."* (İbn Mâce, Mesâcid, 19; İbn Hanbel, II, 328) Aslında Hz. Peygamberin vurgu yaptığı bütün bu hususlar, mescide kalben bağlı olmanın, hissî bağlılığın yanı sıra onu fiilen ortaya koymanın gerekliliğini de içerdiğini gösterir.

Sevgili Peygamberimizin hayatına bakıldığında onun, gerçekten kalbi mescidlere bağlı bir mümin olduğunu ve ashabının da aynı bağlılığa sahip olabilmeleri için çaba sarf ettiğini görürüz. Buna en güzel örnek, onun Kubâ Mescidi'ne olan bağlılığıdır. Resul-i Ekrem Efendimiz, Kubâ Mescidi'ni, hicret yolculuğu esnasında Medine'ye gelmeden önce uğradığı Kubâ'da inşa etmişti. Sonrasında Medine'ye yerleşip yeni bir mescid yapmasına rağmen onu ihmal etmedi. Bazen yaya bazen de binekli olarak Kubâ Mescidi'ni sıkça ziyaret edip orada namaz kıldı (Müslim, Hac, 521; Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96) ve ashabını da bu mescidde namaz kılmaya teşvik etti (Nesâî, Mesâcid, 9).

Cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletli olduğunu ifade eden Peygamberimiz (Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid ve

mevziu's-salât, 249), büyük-küçük, kadın-erkek demeden herkesin mescidin huzur dolu atmosferinden faydalanmasını isterdi. Bu nedenle kadınların mescidlere gelmelerine engel olunmamasını tavsiye ederdi (Ebû Dâvûd, Salât, 52). Annelerin mescide çocuklarıyla birlikte gelmeleri hâlinde ise cemaatle namazın vereceği huzur ve sevaptan onların da nasiplenmesi için namazı hafif kıldırırdı (Buhârî, Ezân, 65; Müslim, Salât, 192). Resûlullah'ın kendilerine tanıdığı bu kolaylıklar neticesinde hanım sahâbîlerin kalpleri mescide öylesine bağlanmış olacak ki, içlerinde sabah namazlarını bile cemaatle eda etmeye gayret gösterenler olmuştur (Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27; Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-salât, 230).

Hz. Peygamberin mescidlere ve cemaatle namaza dair bütün bu tavsiye ve uygulamaları, günümüz insanının camiye daha içten alâka ve sevgi göstermesini sağlamak açısından oldukça değerlidir. Bunların ışığında kalbini camiye bağlayıp namazını cemaatle kılmaya özen gösteren mümin, artık camide eda edeceği her namazı heyecanla bekler. Namazı kılıp mescidden ayrıldığına bedenen uzak kalsa bile, kalbiyle ve zihniyle aslında hep orada olur. Kalbi, adeta mescidde asılı bir kandil gibi orada asılı kalır. Çünkü mescid bir mümin için hayatın bütün meşgalelerinden, sıkıntılarından arınıp nefes aldığı bir mekândır. Mescidlere gönülden bağlı olmak, imanla ilişkisinden hareketle şuna benzetilebilir: Mümin mescidde sudaki balık gibidir, münafık ise mescidde kafesteki kuş gibidir (Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-ahvezî, VII, 58). Yani balık nasıl suda nefes alıp can bulursa mümin de aynı şekilde Allah'ın evinde hayat bulur. Kıldığı namazlarla, okuduğu Kur'ân'la, tesbih ve dualarla canına can katar.

Camilerin gerçek süsleri Müslümanlar ve onların bir/tek olan Allah için yaptıkları ibadetler; tekbir, tahmid ve tespih sözleridir. Bu yüzden camilerin gerçekten imarı, müminlerin cami-deki varlığı, omuz omuza saf tutup namaz kılmaları, aynı istikamete yönelip birbirleri için yakarıp niyaz etmeleriyle mümkündür.

CAMİ ADABI

Mümin ŞENER*

Camiler, Müslüman'ın hayatının merkezinde yer alır. Bununla da kalmaz Müslüman'ı hayatın merkezine çeker. Cami ile Müslüman arasında birbirini tamamlayan bu ilişki, ömür boyu sürer gider.

Müslüman, yönünü camiye her döndüğünde, ilk iş olarak “Ey Âdemoğulları! Her mescidde ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).” (Araf, 7/31) emrine uyarak en güzel elbiselerini giyer. Bir Müslüman'ın, imkân bulduğu ölçüde maddi ve manevi olarak donanması (en güzele bürünmesi) cemal sahibi olan yüce Allah içindir. Bu bakış açısı Müslümanları, O'nun huzuruna çıkmadan önce içerden dışarıya doğru davranışlarına, dışarıdan içeriye doğru da giyim kuşamına çekidüzen vermeye sevk eder.

İlahi buluşmanın biricik mekânı olan camilerimize baktığımızda, sade bir işçilikle bezenip donatıldığını görürüz. Caminin iç ve dış tüm mimari unsurlarında; kitabesinden taç kapısına, kubbelerinden minarelerine, şerefelerinden pencere ve kapı alınlıklarına, mih-

* DİB. Diyanet İşleri Uzmanı

rap, minber ve kürsülerden duvar yüzlerine kadar tüm yapı ve süsleme unsurlarında Allah'ın birliğine işaret vardır. Ayrıca bu süslemelerde ve işçilikte bir sanatkâr edebiyetle Resulullah aşkı ve ehl-i beyt sevdası konu edilir. Ahiret duygusu, dünya hayatının faniliği ve ebedi hayatın güzellikleri işlenir. Böyle olmakla birlikte camilerin gerçek süsleri Müslümanlar ve onların bir/tek olan Allah için yaptıkları ibadetler; tekbir, tahmid ve tespih sözleridir. Bu yüzden camilerin gerçekten imarı, müminlerin camideki varlığı, omuz omuza saf tutup namaz kılmaları, aynı istikamete yönelip birbirleri için yakarıp niyaz etmeleriyle mümkündür.

Yüce Yaratan ile mümin arasında var olan ve günde beş kez tekrar eden bu ulvi mukabelenin ilk ameliyesi, üslup ve içeriğini vahyin belirlediği abdesttir. Abdest, ilahi musahabe için istenen şartların ön hazırlığıdır. Yalın bir el yüz yıkama değil iç/dış toplu bir arınmadır. Abdest;

*Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil*

mısralarında da anlamını bulan bir değer verme ve değer görme eylemidir.

Maddi ve manevi kirlere arınma: Abdest

“Ne dersiniz? Birinizin kapısının önünde bir nehir olsa da, o kimse her gün bu nehirde beş defa yıkansa, kirinden bir şey kalır mı?” (Buhârî, Mevakit, 6; Müslim, Mesacid, 282) Abdestin ve namazın hem ayrı ayrı hem de bir-

likte insanın ruhu ve bedenini nasıl arındırdığına dair bundan daha güzel bir örnek verilebilir mi? Bu nebevi teşbihe kulak veren her mümin, yönünü kibleye döner dönmez elini, yüzünü, ağzını, burnunu, başını, ayağını, elbisesini ve çevresini iyice temizleyerek; güzel kokular sürerek yanı başındaki kardeşi için bir gül bahçesi ferahlığında olur. Cami ve cemaate karışacağı anı düşünerek baştan ayağa vücudunu, kılık kıyafetini, secdegâhını kısaca namazın manevi havasının teneffüs edileceği her yeri aynı temizlik ve güzel kokuyla hazır tutar. Bu büyük ve ilahi içtimada, kötü koku bir yana fazla güzel kokuyla bile mümin kardeşlerini rahatsız etmekten çekinir ve hayâ eder.

Abdest, mümini maddi ve manevi kirlerden arındıran bir ibadettir. Bu yüzden müminin sürekli abdestli gezmesi tavsiye edilir.

Abdest, müminin kire, kirliliğe; kötüye ve kötülüğe karşı zırhıdır. Onu ezan, saf tutma, namaz, cami ve cemaat bütünleşmesi takip eder.

Huzura davet: Ezan

Müslüman ve cami arasındaki muhabbetin daveti ezandır.

Ezan, bir rahmet çeşmesi gibi her seher vakti; gün henüz doğmadan, karanlıkla aydınlık birbirlerinden ayrılmadan Müslüman'ın kulağına dökülür ve bu kutlu çağlayış günde beş vakit tekrar eder.

Ezan, ilahi bir hayat ilanıdır. Müslüman'ın gündelik hayatının ilk sesini oluşturur. Doğduğu ilk gün, hayatının parolası oluncasına kulağına fısıldandığı gibi, ona

hayat müjdeleyen ilahi bir fısıltı olarak “günün belirli vakitleri” tüm varlığını sarar. Onun yaşadığı her yerde hayatın ilk, tek ve son emaresi ezandır.

Nasıl ki cami yalnızca bir ibadethane değilse ezan da sadece bir ibadet ilanı değildir. Camiyi mektep olarak görenler için ders zili, dünya işlerinden bir an ferahlamak isteyenler için istirahat ilanı, tanışıp kaynaşmak isteyenler için manevi bir şölen daveti ya da maşukuyla buluşmak isteyen aşığa yapılmış bir buluşma çağırısıdır. Bu çerçevede ezanı işitenlerin sorumlulukları vardır. *“İnsanlar ezan okumanın ve ilk safta yer almanın karşılığını bilselerdi, ön safta durabilmek için kur’a çekmekten başka yol bulamazlardı.”* (Müslim, Salât, 129; Buhârî, Ezan, 9, 32)

Müslüman’ın camiyle ilişkisi ezanla başlar. Onun ezan karşısında takındığı tutum, ezan sonrası davranışlarına yön verir. Ezan sözlerini dinlemek, elverdiği ölçüde ezan sözlerini tekrar etmek ve mümkünse bu çağrıya katılarak karşılık vermek, ezanla mümin arasındaki bağın olmazsa olmazıdır. Peygamber Efendimizin *“Ezanı duyduğunuz zaman siz de müezzinin dediğini söyleyiniz.”* (Müslim, Salât, 10) hadisi, ezanı işitenler için talimat niteliğindedir. Dolayısıyla ezan okunurken yatmak, başka işlerle meşgul olmak, televizyon izlemek, müzik dinlemek, arkadaşıyla konuşup sohbet etmek hoş karşılanmamıştır.

Ezanın hayat veren çağrısıyla birlikte mümini bekleyen işlerin başında “namazı eda” vardır. Namazın camide ve cemaatle birlikte eda edilmesi “bir heyetle birlikte huzura çıkmak” şeklinde yorumlanabilir. Bu itibarla namazı cemaatle eda edecek bir mümin, *bir*

heyetin asil üyesi olarak abdestini tamamlamış, ziynetini takınmış ve kuşandığı kendine has diğer güzelliklerle huzura çıkmaya hazırdır. Onun camiye besmele çekerek ve sağ ayağıyla girmesi, avcının tetiği çekmeden önce bir gözünü yumup nefesini tutmasına benzer. Maksada nail olmanın yolu bu titizlikten geçer.

Namazın ikmali, safın hakkıyla inşasıyla mümkündür.

İster evde, ister iş yerinde; ister seyahat halinde isterse camide gerçekleşsin, ezanı takiben Müslüman'ı bekleyen en ehemmiyetli iş, saf olmak ve birlikte namaz kılmaktır. Peygamberimiz (s.a.s)'in yukarıdaki sözü ışığında saf olmanın; hatta ilk ve ön saflarda olmanın fazileti açıktır. Saf olmak, gönlü duru olmakla mümkündür. Saf olmak; hiçbir ayırım yapmaksızın, renk, dil, ırk, yaş, zenginlik, makam, mevki gözetmeksizin açık yüreklilikle bir omuza değebilmek ve onda rahmet vesilesi olabilmekle mümkündür. Kişinin nerede, neden, nasıl, ne için saf tuttuğunu idrak etmesi de saf olmanın hakkıdır.

Saf tutmak, yan yana ve üst üste tuğla dizerek bir bina inşa etmeye benzer. Yükün ve yüksekliğin hakkıyla taşınabilmesi için bu dizimdeki itina önemlidir. Peygamberimizin; "*Saflarınızı düzgün tutunuz, çünkü safların düzgün olması namazın kemalindedir.*" (Ebû Dâvud, Salât, 94) sözü, müminin nasıl saf tutması gerektiğini, safla namaz arasındaki bu kıymetli bağla izah eder.

Saflar arasındaki boşlukların kaldırılması; safların sıkı ve düzgün olması, huzurunda durulan makama

duyulan tazimin bir nişanesidir. Bu sıklık ve düzgünlük aynı zamanda saf tutanların aralarındaki birlik, merhamet ve kardeşlik duygularının artarak paylaşılmasına vesile olacaktır. Sadece vakit namazlarında değil Cuma namazı, bayram namazı, kandil geceleri gibi önemli gün ve gecelerde temiz, mütevazı ve mütebessim olmalı; yekdiğerimizin varlığından hem güç almalı hem de ona güç katmalıyız.

Saf'ın düzgün, sıkı ve dosdoğru tamamlanmasıyla birlikte namaza başlanır. Namaz kılmak kadar namazı adabıyla kılmak da önemlidir. Peygamber Efendimiz; "Namazı benim kıldığım gibi kılın" (Buhârî, Ezan, 18) buyurmuştur. Namazı Peygamberimiz gibi kılmak: Kıyamda dururken Cenab-ı Allah'ın huzurunda duruyor gibi kıyam etmek, kıraat ederken acele etmeden Kur'an'ı tane tane okumak, rükû ve secdelerimizin de tadil ile yapılması demektir.

Ev sahibinin aziz huzurunda, ona yaraşır bir vakaarla namaz eda etmek ibadetlerin en üstünüdür. Bu yüzden namazdan önce, namaz esnasında ve namaz sonrasında bilhassa cami içerisinde dikkat edilmesi gereken bazı hususları hatırlamak yerinde olacaktır. Hiç şüphesiz bunların başında güzel koku gelir. Bedenimizin, elbiselerimizin güzel kokması; iç çamaşırlarımızın ve çoraplarımızın günlük değiştirilerek hem namaza mani kirlerden arındırılması hem de diğeri insanları rahatsız edecek kötü kokulara meydan verilmemesi gerekir. Birlikte namaz kılmayı hesap ettiğimiz andan itibaren yiyecek ve içeceklerimize dikkat etmeli, ağızda koku bırakacak ve yanına durduğu-

muz kardeşimize rahatsızlık verecek gıdalardan uzak durmalıyız.

*“Sür çıkar ağyarı dilden, ta tecelli ide Hak,
Padişah girmez saraya hane mamur olmadan.”*

Hanenin mamur olması adına, göze rahatsızlık veren şeylerden; maddi kabalıklardan uzak durulmalıdır. Cami bahçelerinden başlayarak tüm çevre, bahçe ve avlu, aynı güzelliklerle donatılmalıdır. Minarelerin güzelliğini bozan gelişigüzel konulmuş hoparlörler, özensizce yerleştirilmiş vericiler, yıl boyu asılı duran mahya artıkları mutlaka temizlenmelidir. Cami girişlerindeki satıcı tezgâhları, avluda sağa sola dağılmış takunyalar, cemaatin kalabalık olduğu zamanlar için ayrılmış ve çöp yığını görünümü veren sergiler bu kirli görüntüsünden kurtarılmalıdır. Cami giriş duvarlarında rastgele yerleştirilmiş panolar, tablolar, elektrikli vakit çerçeveleri, değişik içerikteki ilan duyuru, resim ve şekiller, birbirinin hilafına dizilmiş ikaz tabelaları bu rahatsız edici görüntüden kurtarılarak hak ettiği güzelliğe kavuşturulmalıdır. Cami iç mekânında, duvarlarda, müezzin ve kadınlar mahfilinde depo görüntüsü veren yığıntılar giderilmeli ve bu lahuti mekânlar layık olduğu asil güzellikle buluşmalıdır.

Bunlara ilave olarak dua edip niyazda bulunmak, vaaz ve hutbe dinlemek, soru sorup cevap almak, ilim öğrenmek, Kur'an'ı talim ve hıfz etmek hülasa caminin içine girdikten sonra yapılacak olan bütün işler, kimsenin gözüne ve gönlüne rahatsızlık verilmeden yapıldığında karşılığı da o nispette olacaktır.

Camide bulunmak, yüceler Yüce'sinin huzurunda bulunmaktır.

Sandalyelere oturup ayak ayak üstüne atmak, telefonla konuşmak ya da telefonun zilini açık unutarak ibadet hâlinde olanlara rahatsızlık veren müzikler çalınmasına yol açmak... İşte bütün bu davranışlar cami ve cemaat adabını ihlaldir.

Abdestle başlayan, ezan, saf tutma, birlikte tespih ve dua ile taçlanan ve nihayet bir mihrabiye ile sonlandırılan cami ve cemaat birliktelikleri azami özenle sürdürülmeli, ibadet ve ibadet yeri adabına en üst derecede riayet edilmelidir.

Gerçekten de her caminin farklı yerlerden, farklı kültürlerden gelen insanları birleştirip millet yapacak özellik taşımakta olduğunu ve vatanın birliğini sağladığını hissetmek olağanüstü güzeldir. Her bayram sabahı, müminler nerede olursa olsunlar vahdeti yaşayarak huzur bulurlar, her huzur anı Yahya Kemal'in ifade ettiği gibi, yaşanan bir saadettir aynı zamanda...

*Ulu mabedde karıştım vatanın birliğine
Çok şükür Tanrıya, gördüm, bu saatlerde yine
Yaşayanlarla beraber bulunan ervahı
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı*

HAYATIMIZI İNŞA EDEN KURUM: CAMİLERİMİZ

Prof. Dr. İlhan GENÇ*

İslam ümmeti, Hz. Peygamberin hayatından, sosyal hayatta en etkin ve verimli iletişimin sağlandığı sosyal kurum mirası olarak camiyi devralmıştır. O, camii sosyal hayatın tam bir iletişim aracı saymış ve bu mekânı ümmetin okulu, meclisi, danışma yeri olarak kullanmıştır. Müslümanlar caminin bu işlevini benimsemekle kalmamış sonraki asırlarda görsel ve işlevsel yeni unsurlar ekleyerek gittikleri her coğrafyada inşa etmişlerdir. İnşa edilen her coğrafyada ister kerpiç, ister ahşap, ister tuğla, ister taş malzemesi olsun camiler hep bu maksatla yapılmış ve onun kürsülerinden ve minberlerinden her kültür kesiminden Müslüman'a hitap eden vaizler, âlimler, mürşitler İslamiyeti anlatmışlardır.

Edebiyat ve Camiler

Bilindiği gibi Mevlana, edebiyatımızın en büyük yıldızı olarak İslam irfanını Mesnevisinde anlatmadan önce Konya Alaaddin Camii kürsüsünde babası Ba-haeddin Veled'in vefatından sonra kürsüye çıkmış

* Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ve orada yıllarca halka vaaz ederek Kur'an'ı yorumlamıştır. O, Mesnevisinde en ümmî, en entelektüel okurun veya dinleyicinin kolayca anlayabileceği bir üslupla en zor bahisleri anlatabilmenin sırrını Alaaddin Camii'ndeki vaizliği/hatipliği vasıtasıyla öğrenmiştir. Mukteza-yı hâle göre konuşmayı ilk önce o kürsüde tecrübe etmiş ve en karmaşık konuları çok basit sayılacak üslûpla halka öğretebilmiştir. O, sıradan bir hikâyeden mecazlı, kinayeli, hatta istiareli anlamları yorumlamanın yollarını vaizliği/hatipliği esnasında kazanmıştır. Mevlâna, yaşadığı çağdaki Moğol yıkımının savurduğu müminlerin psikolojisini, Bâtınlılığın açtığı fikrî uçurumları, felsefenin aklın hudutlarını zorlayan suallerini iyi biliyordu. Onun söyleminde müminlerin içini ferahlatan "sadra şifa" cevapları saklıydı. O, çağları kuşatan geniş ufkuyla bir İslam retoriği ve estetiği meydana getirmişti.

Cami kürsüleri ve minberleri asırlarca ilm-i belagatin uygulama mekânları olarak Kur'an'ın, hadislerin anlamlarını, mesajlarını her yaştan, her kültür seviyesinden bireylere ulaştırmıştır.

Edebiyatımızda Süleyman Çelebi ünlü Mevlid'ini Bursa Ulu Camii'nde imam-hatip olarak görev yaptığı vakitlerde bir vaizin; "Biz Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini öteki peygamberlerden ayırmayız." (Bakara, 2/285) anlamındaki bir âyeti tefsir ederken bu ayete dayanarak Muhammed (s.a.s.)'in diğer peygamberlerden üstün tutulmaması gerektiğini, hepsinin eşit olduklarını söylemesi üzerine "Biz bu peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldık" (Bakara, 2/253) ayetin-

den anlaşılacağı üzere gerçeğin söylendiği gibi olmadığını düşünerek meşhur Mevlid-i Şerîfini yazmıştır.

Mehmet Akif, her Müslüman çocuğun ilk defa camiye gidip oradaki hâlet-i ruhiyesine tercüman olan duygularını ifade ederken ne kadar doğal bir üsluba erişir. O duygular sanki her çağın çocuğunun camide hissettiği esrarlı duygulardır. Muhtemelen yüz otuz yıl önce yazılan aşağıdaki mısralar neredeyse hepimizin ilk defa cami ile tanışmamızın bayram tadını terennüm etmektedir:

*Sekiz yaşında kadardım babam gelir: "Bu gece
Sizinle câmi'e gitsek çocuklar erkence
Giderseniz, gelin amma namazda uslu durun
Meramınız yaramazlıksa işte ev oturun"
Deyip alırdı benimle beraber kardeşimi
Girince câmi'e hâliyle koy verir peşimi
Dalar giderdi... Ben artık kalınca âzâde
Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde*

Kürsülerdeki şairimiz Akif, edebî ve fikrî temellerini olgunlaştırdıktan sonra bu temellerin üzerine inşa ettiği İslam medeniyeti düşüncesini, Avrupa'nın medeniyet adına yaptığı zulümlerini, öfkelerini, hicranlarını, ikazlarını hep kürsüden ifade etmiştir. Türk edebiyatında kürsüyü en çok kullanan şair, halka hitap etmenin en güçlü merkezi olarak da kürsüyü algılamış olmalıdır. Bu bağlamda onun Safahat'ında ikisi manzum olmak üzere altı defa fikirlerini halka ulaştırmak maksadıyla kürsüden hitap ettiğini belirtmeliyiz. Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsünde, Balıkesir Zağanos Paşa Camii Kürsüsünde, Hacı Bayram Camii Kürsüsünde, Kastamonu'da Nasrullah Camii Kür-

süsündeki vaazlarını manzum ve mensur bir şekilde ya Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad adlı dergilerinde ya da Safahat adlı meşhur şiir kitabında yayınlamıştır.

Mehmet Akif, Milli Mücadele hareketine fiilen katılmıştır. Bir kısım aydınlar mandacılığı tartışırken o Anadolu'ya milletin yanına koşmuştur. Özellikle camilerde yaptığı konuşmalarla halkı birliğe, beraberliğe, milli uyanışa davet etmiştir. Akif bu konuşmaların en önemlilerinden birini Kastamonu'da tarihî Nasrullah Camiinde 19 Kasım 1920 tarihinde yapmış, Sevr'in mahiyetini halka anlatmış ve bu konuşması basılarak Anadolu'da cephelerdeki askerlere dağıtılarak onların da bilgilenmeleri sağlanmıştır. Yine Akif, Burdur mebusu olarak Millet Meclisince teşkil edilen İrşat Heyetinde bulunmuş ve Anadolu'da İngilizlerce tahrik edilerek fitne uyandırılan şehirlerdeki camilerin kürsülerinde halka hitap etmiştir. Onun manzum dualarından birisi Süleymaniye Camiinin kürsüsünde vaizin dilinden yapılmıştır ve hâlâ tesirli bir duadır:

*Yâ ilâhî, bize tevîfkini gönder: -Âmîn!
Doğru yol hangisidir, millete göster: -Âmîn!*

....

*Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu;
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu
O da çiğnendi mi, çiğnendi demek din-i mübîn
Hâk-sâr eyleme yâ Rab, onu olsun: -Âmîn
Ve'l-hamdülillahi Rabbi'l-âlemîn*

Yahya Kemal'in Süleymaniye'de "Bayram Sabahı" adlı meşhur şiiri ise başka bir açıdan ihtişamlı maziye karşı hasret duygularıyla ne kadar anlamlıdır. Bir im-

paratorluğun yıkılışına şahitlik ederek bu çöküşün vahametini hisseden şair, bir bayram sabahı Süleymaniye Camiindedir, ancak geçmişin görkemli anlarından çok uzaklardadır. Ama o yine de bu sembol camii içinde mesuttur, çünkü Süleymaniye’de çok muhteşem bir sabah olmuştur, gönlünün aydınlığı her an artmaktadır:

*Artarak gönlümün aydınlığı her saniyede
Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye’de*

Yahya Kemal Malazgirt’ten itibaren Süleymaniye Camii’ni İstanbul’a inşa etmek için çaba gösteren serdarların, binlerce neferin emeğini, gözyaşını hatırlar, binlerce ağızdan yükselen Tekbir seslerinin Osmanlıyı Osmanlı yapan ruhuyla kaynaştığına dikkat çeker ve muhteşem camii sadece bir geometrik bina olmadığını, milleti millet yapan birleştirici, terkip edici özelliğini de yeni öğrendiğini ifade eder:

*Ulu mabed! Seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum;
Bir zaman hendeseden abide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhura bakarken şimdi...*

Gerçekten de her caminin farklı yerlerden, farklı kültürlerden gelen insanları birleştirip millet yapacak özellik taşımakta olduğunu ve vatanın birliğini sağladığını hissetmek olağanüstü güzeldir. Her bayram sabahı, müminler nerede olursa olsunlar vahdeti yaşayarak huzur bulurlar, her huzur anı Yahya Kemal’in ifade ettiği gibi, yaşanan bir saadettir aynı zamanda...

*Ulu mabedde karışım vatanın birliğine
Çok şükür Tanrıya, gördüm, bu saatlerde yine*

*Yaşayanlarla beraber bulunan ervahı
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı*

Camilerin yıkık-dökük, harap ve metruk olduğu yerler ve zamanlar yok değildir. Osmanlının son yıllarında Rıza Tevfik'in kaleme aldığı Harap Mabet isimli şu şiir böyle buruk anlarda yaşanan hissiyatı ne de güzel anlatır:

*Vardım eşiğine yüzümü sürdüm,
Etrafını bütün dikenler almış.
Ulu mihrabında yazılar gördüm
Kimbilir ne mutlu zamandan kalmış*

...

*İslâmın bahtiyar bir zamanında
Ab-ı hayat varmış Şadırvanında.
Şimdi harab olan saye banında
Dem çeken kuşların ömrü azalmış..*

...

*Âyât-ı hikmet var kitabesinde;
Bir ders-i ibret var hitabesinde.
Bağ-ı cennet olan harabesinde,
Tekbir sedaları artık bunalmış...*

Giriş kapısındaki kitabesinden minaresindeki alemine kadar camiler her şeyiyle birer hikmet, marifet ve medeniyet abidesidir.

Edebiyatımızın nitelikli isimlerinden biri olan Tanpınar, "Bursa'da Zaman" adlı şiirinde eski bir cami avlusunda tarihi yeniden yaşar gibidir. "Bursa'da Zaman"da bütün bir tarih bir caminin avlusunda yeniden yaşanır:

Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar..
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili göğün mavisini
Ve mimarîlerin en ilâhisi.

Tanpınar bununla da kalmaz, zaferlerle dolu tarihimizin gurur ve neşesini duvarlara sinmiş Kur'an sesinde bulur:

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musikî gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle

Tanpınar için cami, yeryüzünde sonsuz istirahat-gah için seçilebilecek en güzide mekandır. Son uykusuna nice fetih anılarına şahitlik etmiş yaşlı bir çınarın gölgesinde dalmak... Bu hayalini şadırvanda çağlayan akan sulara şu satırlarla fısıldar:

İsterdim bu eski yerde seninle
Baş başa uyumak son uykumuzu,
Bu hayâl içinde... Ve ufkumuzu
Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî ahenk...
Bir ilâh uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,

*Belki de rüyası bu cetlerin,
Beyaz bahçesinde su seslerinin.*

Sonuç:

Tıpkı ilk günkü gibi günümüzde de gönül bekçisi hizmetkârlarıyla camilerin işlevi değişmemiştir. Kitle iletişim araçları baş döndürücü bir gelişim göstermektedir. Bilgisayarlar, televizyonlar, internet, radyo, sinema, gazete, dergi gibi göze ve kulağa hitap eden araçlar dinî öğretimi elbette destekleyebilirler, ancak bu medya araçları bir mahalle, bir köy, bir kasaba camiiinin kürsüsü ve minberinin işlevini asla göremezler. Oysa camilerimiz ruha güç veren duruşuyla, sıcaklığıyla ve tüm insanları kucaklayan açıklığıyla hâlâ sosyal hayatın en etkili iletişim merkezidir. Bu yönüyle ister köylerde, ister kasabalarda, ister şehirlerde olsun sosyal hayat, cami merkezli olmaya devam etmektedir. Müslümanlarla birlikte dünyanın herhangi bir yerinde, bir camide bir namaz vaktini paylaşmak, o ruhanî hazzı tatmak için ve caminin bu yönünü keşfetmek için yeterli olacaktır.

Cami mûsikîsi, ibadete yönelik, dünyevî zevk ve anlayışlardan uzak, daha çok uhrevî olması sebebiyle tavır ve üslûp açısından daha ağırbaşlı ve rûhânî bir karakter arz eder.

CAMİ MÛSİKÎSİ

Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ*

İbadetler, ancak topluca yapıldığında gerçek lezzet ve maneviyata ulaşılır. İşte bu lezzeti ve manevi havayı artıran en önemli unsur da musikedir. Hz. Mevlâna “musikinin ancak Allah âşıkları için ruhun gıdası olabileceğini” belirtmiş ve bu durumu “zira musikiye gerçek sevgiliye kavuşma ümidi mevcuttur” şeklinde ifade etmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski olan ses sanatı, yani musiki; hak-batıl, semâvî-gayri semâvî, büyük-küçük vb. tüm inanç sistemlerinde, bunların ibadetlerinde ve mabetlerinde en önemli unsur ve araç olarak kullanılmıştır.

Din Musikisi, Hz. Peygamber (s.a.s) uygulamalarını esas alarak, bilhassa camilerde yapılan toplu ibadetlerde müminlerin zevk, huzur ve maneviyatını artırmak amacıyla “güzel ses” demek olan musikiyi en güzel şekilde uygulamışlardır. Bundan dolayı dînî mûsikîmiz, mekân açısından Cami Mûsikîsi ve Tekke Mûsikîsi olarak ikiye ayrılmaktadır.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Cami mûsikîsi tamamen klâsiktir (kadîm, eski) ve enstrüman ile icrâ edilmez. Cenâb-ı Peygamber Efendimizin mûsikîye büyük ehemmiyet vererek Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle ve bir üslûp dâhilinde okunmasını tavsiye etmesi, tecvîd ve kırâat ilimlerini meydana getirmiş, Hz. Bilal-i Habeşî (r.a)'nin okuduğu ezanları tahsin buyurmaları da cami mûsikîsinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Camiden ve tekkeden yetişen mûsikîşinasların ekseriyetini Kur'ân hafızları oluşturmaktadır. Başta Kur'ân ve ezan olmak üzere cami mûsikîsi formlarının layığıyla icrâ edilebilmesi için mutlaka mûsikî bilgisi, ses ve kulak terbiyesi gerekmektedir. Türk mûsikîsinin hemen tüm makamlarının uygulanabildiği cami mûsikîsinde acem, acemaşîrân, bayâtî, bestenigâr, eviç, hicaz, hüseyinî, hüzzâm, ırak, rast, sabâ, segâh, uşşâk vb. makamlar daha çok kullanılmıştır.

Cami mûsikîsi, camide gerek ibadet sırasında gerekse ibadet öncesi ve sonrasında çoğu zaman irticalî (doğaçlama) olarak makamların melodik yapıları uygulanarak ortaya çıkan ses mûsikîsidir. Genellikle namaz etrafında şekillenen fakat bunun haricinde de bazı formları ihtiva eden, daha ziyade Arapça güftelere yer verilen cami mûsikîsinde hâkim olan ruh, zühd, takva, ubûdiyet ve duâdır.

Cami mûsikîsinde enstrüman kullanılmadığından ses, en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Bilhassa imam ve müezzinlerin karşılıklı olarak yapacağı icraların aynı ses tonundan ve aynı makamlardan olması, uyumu ve zevki had safhaya ulaştıracaktır.

Cami mûsikîsi, esas olarak camide cemaatle kılınan namaz ibadeti ile ilgili sözlü bir mûsikîdir. Bu mûsikî, genelde ferdî olarak icra edilmekle birlikte müezzinlik faaliyetleri içerisinde yapılan bazı tesbihât veya mevlid bahirleri arasında okunan tevşih okumaları topluca yapılmaktadır. Bilhassa birkaç müezzini bulunan selâtin camilerde görülen bu uygulamalara “cumhur müezzinliği” ismi verilmiştir. Bu icralarda her ne kadar irticâlî (doğaçlama) uygulama söz konusu ise de, zaman içerisinde bu icralar besteli bir hâle gelmiş ve bestelendiği şekillerde okunmuştur.

Cami mûsikîsi, ibadete yönelik, dünyevî zevk ve anlayışlardan uzak, daha çok uhrevî olması sebebiyle tavır ve üslûp açısından daha ağırbaşlı ve rûhânî bir karakter arz eder. İcra edilen eserlerde kurulan mûsikî cümleleri, mübalâğadan ve renkli mûsikî oyunlarından uzak, mülâyim sesler çerçevesinde ve bir oktav aralığında tekrar edilen uzun sesli nağmelerin tercih edildiği bir üslûba sahiptir.

Bununla birlikte cami mûsikîsi formlarının günümüzde uygulandığı şekline kavuşması zaman içerisinde olmuştur. İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren tabii bir gelişme içerisinde olan cami mûsikîsi formlarının, elimizdeki bilgilerden hareketle en erken Fâtımîler döneminde oluşmaya başladığı ifade edilebilir. Zira kaynaklarımız bize, XIII. yüzyılın başlarında Muzafferüddin Gökbörü'nin (1207) mevlid okuttuğunu bildirmektedir. Cami mûsikîsi, Osmanlı asırlarında ve bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren daha da gelişmiştir. Bu konuda bilhassa Buhûrî-zâde Mustafa İtrî (ö. 1712) ve Hatip Zâkirî Hasan Efendiler (ö. 1623)'in

rolü çok önemli ve büyüktür. Örneğin Ramazan aylarında kılınan teravîh namazlarında takip edilen tertîbin İtrî'ye ait olduğu ifade edilmektedir.

CÂMÎ MÛSİKÎSİ FORMLARI

Kur'ân-ı Kerîm Kırâati

Kur'ân-ı Kerîm kırâati, her milletin mûsikî zevki çerçevesinde şekillenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in kendi içerisinde zaten mevcut olan ahenk, yani dâhilî mûsiki ve onun mucize yönü; Kur'ân-ı Kerîm'in vâkârına uygun bir mûsikî ile okunduğunda müminlerin manevî hazzını artıracak, ruhların yücelmesini sağlayacak ve cemaatin ilâhî feyzine sebep olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm kıraati, okuyucuların müzikal kabiliyetlerini, ses genişliklerini tecrübe edecekleri bir uygulama sahası asla değildir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm kıraati içerisinde çok nağme yapmamak, çokça makam değiştirmemek gerekir. Aksi halde dinleyenlerin okunan âyetlerin anlamlarını düşünmesine fırsat verilmemiş olur. Aynı zamanda fazla nağme yapmak, ruhlara duymak, düşünmek ve haz almak için fırsat verilmemesi demektir. Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde amaç, mûsikî yapmak değil, Kur'ân-ı Kerîm'i lââyıkıyla okuyabilmektir.

Mihrâbiye

Namazın bitimini müteakiben imam efendinin mihrapta okuduğu aşr-ı şerîfe verilen isimdir. Mihrâbiye olarak, sabah-akşam namazlarında Haşr sûresinin son üç, yatsıdan sonra Bakara sûresinin son iki âyetinin okunması gelenek hâlini almıştır. Diğer na-

mazlardan sonra Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir yerinden, bilhassa o günün mana ve önemi çerçevesinde anlamlı âyetlerin okunması önemlidir. Mihrâbiye, "mihrâbın hakkı" olarak bilinmektedir.

Ezan

Müekked bir sünnet olan ezan, kelime anlamıyla "bildirmek" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ezanı özellikle güzel sesli olan Hz. Bilal'e okutması, ezanın usûlünce, sesi de güzel kullanarak okunması gerektiğine bir işaret olarak anlaşılmıştır. Zamanla ezanın kendine has tavrı içinde vakitlere özel makam tertipleri yapılmış, Dini Mûsikînin ezana uyabilecek bütün makamları kullanılmıştır.

Cami mûsikîsinin en önemli formu olan ezan; müezzin tarafından, çeşitli makamlarda imkân dâhilinde sâde, geçkisiz, zâhidâne bir üslûp içerisinde ve usûlsüz (ritimsiz) okunur. Ezanlar ekseriyetle vakitler çerçevesinde sabah ezanları sabâ, öğle ezanları uşşak, ikinci ezanları rast, akşam ezanları segâh, yat-sı ezanları da hicaz makamlarında okunmuştur. Bununla birlikte eviç, ırak, bayâtî, nevâ, dilkeşhâverân, hüzzâm, ısfahan ve hüseyinî makamlarında da okunabilir. Vakitlere göre makamların tercih edilmesinin en büyük sebebi, makamların insan ruhu ve bedeni üzerinde bıraktığı anlamlı tesirlerdir.

Ezanın makama uygulanması konusunu Halil Can hocaefendi şöyle anlatır: "*Ezan başlarken hangi makam icra edileceği ilk nida edilen; "Allahü ekber, Allahü ekber" ile sanki makamın ilk akord perdesi gösterilir. İkinci defa tekrar edilir: Allahü ekber, Allahü ekber*".

Burada müezzin ses genişliğine göre okuduğu makamın zemin nağmelerini icra eder. Bundan sonra teşehhüdlerde makamın icabı perdeler kullanılır ve makama uygun nağmelerle karar verilir. Bundan sonra “Hayya ale’s-salâh”ın birinci okunuşu, ezanın meyânını (tiz sesler) teşkil eder. Burada müezzin, okuduğu makamın meyânına mahsus nağmeler ile ve tekrar “Hayya ale’s-salâh”ı nida ile karar eder. Akabinde “Hayye ale’l-felâh” nidası okunur ki bunda müezzin, ikinci bir meyân icra ederek karar verir. Son tekbîr ve tehliller makamın karar sesleriyle okunarak ezan bitirilir. Sabah ezanlarında “Hayya ale’l-felâh”dan sonra “namaz uykudan hayırlıdır” manasına gelen “Es-salâtü hayrun mine’n-nevm” nidâsı ilave olunur.”

Ezan bir kişi tarafından okunduğu gibi, iki kişi ile de karşılıklı okunabilir. Buna “çift ezan” denilir. Birinci müezzin “Allâhü Ekber” dedikten sonra diğeri de aynen tekrar eder. Böylelikle birbirlerine perde göstererek geri kalan kısımları okurlar. Çift ezan Emevîler Devri’nde ihdâs edilmiştir.

Kaamet

Kaamet, kâmet veya daha doğru yazım olarak ikâmet, farz namazlara başlamadan önce “kad kâmeti’s-salâtü” cümlesinin ilavesiyle okunan ezandır. Ezandan daha süratli, cümleleri uzatmaksızın ve daha az nağmeli okunur. Kaameti, ihlâs-ı şerîflerin okunduğu makamdan icrâ etmek daha uygundur. Kaamet, namazda uygulanacak makamı belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Makam uygulaması yönünden ezanla benzerlik arz etmektedir. Yine “hayye ala’s-

salâh” cümleleri makamın meyân (miyan, tiz genişleme) bölümüdür.

Salâlar

Arapça’da dua manasına gelen salâ (salât) dinî mûsikîde Hz. Muhammed (s.a.s)’e Allah’tan rahmet ve selâm temennî eden, belli bestesiyle okunan çeşitli güftelere verilen genel addır. Sözleri Arapça olan salâlar okudukları yer ve zamana göre sabah salâsı, cenâze salâsı, bayram salâsı, salât-ı ümmiye gibi adlarla anılırlar.

I. Bayram ve Cuma Salâsı

Bayâtî makamında Hatip Zâkirî Hasan Efendi tarafından bestelenen bayram salâsı aynı zamanda Cuma günlerinde de okunur, bu sebeple “bayram ve cuma salâsı” olarak da adlandırılır. Beş bölümden oluşur: “Yâ Mevlâ Allah; Leyse’l-‘ıydü limen lebise’l-cedîd; İnneme’l-‘ıydü limen hafe mine’l-va’îd; Ve salli ve sellim alâ es’adi ve eşrafi nûri cemî’l-enbiyâi ve’l-mürselîn; Ve’l-hamdü lillâhi rabbi’l-‘âlemîn.”

Camilerde şu şekilde okunur: Müezzinler tarafından hep birlikte “Yâ Mevlâ Allah” dendiikten sonra bir müezzin “Leyse’l-‘ıydü” ile başlayan cümleyi okur, ardından hep birlikte “Yâ Mevlâ!...” kısmı okunurdu. “Ve salli ve sellim alâ es’adi ve eşrafi nûri cemi’il-enbiyâi ve’l-mürselîn” ibâresi terennüm edilir ve bunu müezzinlerin “Ve’l-hamdü lillâhi rabbi’l-‘âlemîn” demesi takip ederdi.

2.Cenâze Salâsı

Cenaze Salâsı iki çeşittir. Biri ölüm haberinin duyurulması maksadıyla minarelerden okunan salâtü selâmdir. Diğeri ise cenaze kabre götürülürken tertip edilen cenaze alayında ve definden sonra okunan salâdır. Cenaze olduğunu bildirmek için minarelerden okunan salâ, Cuma salâsı ile aynı metne dayanır. Cenaze salâsının sonuna ölüm hakkındaki bazı âyetlerin eklendiği ve Cuma salâsından bu şekilde ayırt edildiği de bilinmektedir. Bazı kayıtlar, minarelerde salâ vermenin, belli bir vakti olmayan cenaze namazının kılınacağı zamanı haber vermek için okunduğunu, bu geleneğin ilk olarak Mısır'da Fâtımîler zamanında başladığını ifade etmektedir. Hüseyinî makamındaki bu eser, kaynaklara göre Hatip Zâkirî Hasan Efendi veya İtrî'ye aittir.

Cenaze namazından sonra teşkîl edilen cenaze alayı sırasında okunan salâ ise bir nevi zikir şeklinde ve cemaatin de katılımıyla icra edilir. Altı bölümden oluşur: "Lâ ilâhe illallah; Vahdehü lâ şerîke lehü velâ nazîra leh; Muhammedün eminüllahi hakkın ve sîd-kan; Allâhümme sallî alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âli Muhammed; Ve sallî ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemi'il enbiyâi ve'l-mürselîn; Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn."

Bu salâ, mevtâ musallâdan alındıktan sonra kabre götürülene kadar yolda cemaatin önünde yürüyen güzel sesli bir okuyucu tarafından yüksek sesle okunur. Kabristanda mevtâ kabre defnedilinceye kadar, yine okuyucu tarafından önderlik edilmek suretiyle cemaatin de iştirakiyle okunmaya devam eder. Mevtâ

kabre konduktan sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, dua ve onu takiben telkin (talkın) verildikten sonra, tekrar okuyucu ve cemaatin iştirakiyle bu salâ okunarak mezarlık terk edilir.

3.Salât-ı Ümmiye

Bazılarının İtrî'ye bazılarının ise Hatip Zâkirî Hasan Efendi'ye atfettikleri bu eserin, İtrî tarafından bestelendiği yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Makamı hakkında da Irak veya Segâh şeklinde ihtilaflar bulunsa da toplumda yaygınlaşmış şekli Segâh makamındaki şeklidir. Bu salât Suphi Ezgi'nin *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikisi* adlı eserinin üçüncü cildinde semâî usûlü ile yazılmış şekilde yer almaktadır. Halil Can ise bu eseri 43 zamanlı Darbeyn usulüyle ölçmüştür.

Tekbîr

Bayram günleri ve namazlarında, mevlid ve kurban kesimi esnasında, cenaze merasimi veya toplu dînî törenlerin heyecanı içerisinde topluca ve besteli şekliyle okunan eserdir. Arapça kelimelerden oluşan tekbîrde Cenâb-ı Allah'ın azameti ve ululuğu ifade edilmektedir. Bestesi Buhûrî-zâde Mustafa İtrî Efendi'ye ait olan tekbîr, sahanın pek çok uzmanı tarafından Türk Mûsikîsi'nin en büyük eseri (şâheser) olarak telâkki edilmektedir. Günümüzde asker uğurlama, doğum, düğün, sünnet merasimi vb. her türlü sosyal olayda topluca okunan tekbîrin cemaat üzerinde bıraktığı tesir yadsınamaz bir gerçektir.

Mahfel Sürmesi

Günümüzde unutilan uygulamalardan biri olan mahfel sürmesi, cumhur müezzinliği uygulaması içinde yer almaktadır. Namaz sonrası tesbîhâtından önce okunan âyete'l-kürsînin kısmen tek, kısmen topluca okunması, sübhânallah'ın bir kişi tarafından sekiz defa, diğerlerinin on defa tekrarı, "elâ inne evliyâallah"ı bir kişi, "lâ havfün ve lâ hüüm yahzenûn" kısmının ise topluca okunmasından ibarettir.

Tardiyeye

Tardiyeye, yalnız Cuma ve bayram hutbelerinde cihâr-ı Güzin hazeratının ism-i şerifleri yâd edilirken mahfilde bir müezzinin "radiyallâhü anh" diye seslenmesidir. Maalesef bugün tardiyeye geleneği devam etmemektedir.

Terâvih Tertibi

Ramazân ayına mahsus bir namaz olan teravih namazının her dört rekatında makam değiştirerek kılınmasına Terâvîh tertibi denir. Genel kabule göre Buhûrî-zâde Mustafa İtrî efendinin ihdas ettiği ve düzene koyduğu terâvîh tertibi, daha sonraları üst düzey bir saray mektebi olan Enderun'da inkişaf etmiştir. Bundan dolayı aynı zamanda "Enderun Usûlü Terâvîh" olarak da bilinmektedir. İmam efendinin veya müezzinlerin aktif olduğu uygulamalar vardır.

Enderun usulü teravih uygulamasının sebebi, farklı makamlar kullanarak ibâdeti daha rûhânî bir neşe içerisinde tamamlayarak monotonluğu önlemek, uzunca bir namaz olan teravih namazı esna-

sında cemaati dinlendirmek ve teşvik etmektir. Diğer yandan insan ruhu üzerinde bıraktığı derin tesirler de dikkate alınarak bilhassa insan bedeni ve ruhunu güçlendiren makamlar tercih edilmiştir.

Makamlar bazı uygulamalara göre farklılık arz etmekle birlikte mesela müezzinlerin aktif olduğu icra şu şekilde uygulanmaktadır:

“Ezan ve Yatsı namazının farzı aynı makamdadır (genelde rast makamı tercih edilir). Son sünnetten sonra müezzinler, “sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi” ifâdelerini ısfahan makamından okuyup ısfahan salâvâtla, cemaati ilk dört rekâta kaldırırlar. İmam onların verdiği sesle, ilk tervîhayı ısfahan makamından kıldırarak ısfahan selam verir. Müezzinler ısfahan ilâhi okurlar ve sabâ salavâtla, sesi sabâ makamına çekerler. İmam, sabâ makamından namazı kıldırıp selam verince, müezzinler sabâ makamından bir Ramazan ilâhisi okuyup bu defa hüseynî salâvâtla cemaati üçüncü dört rekâta kaldırırlar. İmam, hüseynî makamını namaz boyunca sürdürüp selamı yine hüseynîden verir. Müezzinler, hüseynî Ramazan ilâhîsi, ardından da eviç salavâtla sesi eviç makamına çeker. İmam, bu dört rekâtı da eviç makamından kıldırıp selam verir. Müezzinler bu defa eviç ilâhî ve acemaşîrân salavât getirirler. İmam, son dört rekâtı acemaşîran kıldırıp yine acemaşîran selam verir. Müezzinler, acemaşîran ilâhî okuduktan sonra bir müezzin Ramazanla ilgili ya da dua içerikli bir âyetle (Âl-i İmran suresi 53. âyetini okumak yaygındır) makamı segâh veya hüzzama taşır. Burada amaç teravihin başından sonuna kadar zindeliği muhafaza etmektir.” İlahiler ya da salavât bittikten sonra

duasını bir müezzin okuyup sonunu hüzzam makamında bağlar.”

Bundan başka makam tertipleri de uygulanmıştır ve şu şekildedir: Rast, sûzinak, eviç, acemaşîrân. Sabâ, hüseyinî, nevâ, eviç, acemaşîrân. Uşşâk, bayâtî, hüseyinî, eviç, acemaşîrân. Segâh, hüzzam, müstear, eviç, acemaşîrân.

Temcîd

Temcîd, kelime anlamı olarak Cenâb-ı Allah'ı ta'zîm etme, yüceltme, övme anlamlarına gelmektedir. Dînî mûsikî formu olarak, sabah ezanlarından sonra minarelerden Allah'ı ta'zîm eden dua okumalarına temcîd denilmektedir. Pazartesi ve Cuma günleri, üç aylar ve özellikle Ramazan okunması geleneği vardır. Ramazan aylarında her gece teravih namazından sonra ve sahur vakti minareden, tüm müezzinlerin katılımıyla okunmakta ve sonunda Allah'a yalvarış (münâcaat) kıtaları bulunmaktadır. Halil Can temcîd icrasını şu şekilde anlatmaktadır: “*Bâkî ve ente'r-Rahîm*” nidası bir kişi tarafından okunur. Müteakiben tüm müezzinler “*Yâ Rahmân*” derler. Tekrar bir müezzin “*İlâhün vâhidün*” okur, akabinde tüm müezzinler “*Yâ Mennân*” derler. Sonra topluca “*Yâ Sübhân, Yâ Deyyân, Yâ Rıdvân*” kırâat edilir.” Genellikle temcîd olarak Hatip Zâkiri Hasan Efendi'nin bestesi olan Irak makamındaki “*Yâ Hazreti Mevlâ Mevle'l-mevâlî*” güftesiyle başlayan eser okunmaktadır. Bununla birlikte XVII. yüzyıldan itibaren temcîd ve tesbih bestelerine rastlanmaktadır. Bu eserlerden ayrı olarak yöresel temcîd örnekleri de mevcuttur.

Tesbîh

Allah Teâla'ya şükretmek, O'nun yüceliğini zikretmek ve O'nu övmek amacıyla yazılmış eserlere tesbîh denilmektedir. Ramazan ayında ve mübarek gecelerde sabaha doğru müezzinler tarafından minarelerde okunan temcîd ve münâcaat esnasında yapılmaktadır. Diğer tesbîhât ise, namazı müteâkip "sübhânallah, elhamdülillah, Allâhü ekber" dualarının topluca yapılmasıdır. Bilhassa XVIII. yüzyıla ait içinde "sıyâm" (oruç) kelimesi geçen pek çok tesbîh-ilâhi bestesi tespit edilmiştir.

Münâcaat

Münâcaat, af ve mağfiret niyaz eden şiiirlere denmekle birlikte, cami mûsikîsinde temcîdler içerisinde yer alan, Allah'tan af ve bağışlanma niyazı olan söz ve dualardır. Ramazan aylarında bilhassa temcîdlerin peşinden okunma geleneği vardır.

Mi'râciye

XVIII. yüzyıla kadar mîrâc gecelerinde Yazıcı Mehmed'in *Muhammediyye*'si gibi içerisinde mi'rac bahsi geçen manzum eserler okunurdu. Bu asırdan itibaren Kutbünnâyî Osman Dede'nin hem güftesi hem bestesi kendisine ait olan Mi'râciye'si okunmaya başlamıştır.

Mehmed Nasûhî Efendi'nin de hazırda bulunduğu bir cemiyette kendisinden mirac geceleri okunmak üzere bir Miraciye yazması rica edilen Osman Dede, Mesnevi tarzında yazdığı Mi'râciye'sini altı bahir ve bir münacata ayırmış ve "hane" adını ver-

diği bu bahirleri ayrı makamlardan bestelemiştir: 1. Hâne “segâh”, 2. Hâne “müsteâr”, 3. Hâne “dügâh”, 4. Hâne “nevâ”, 5. Hâne “sabâ”, 6. Hâne “hüseynî”, Münâcaat hânesi “nişâbur” şeklindedir. 4. Hâne olan neva bahri XIX. yüzyılın sonlarına doğru unutulmuştur. Hâneler arasında okunan beş tevşihin Arapça olan dört tanesinin güftesi Mehmet Nasûhî Efendi'ye âittir. Sözleri Hz. Mevlânâ'ya âit olan Farsça tek tevşih ise hüseynî hânesinden önce okunmaktadır. Müsteâr ve nişâbur hânelerinden önce tevşih okunmaz.

Mirac geceleri okunmak üzere Üsküdar Doğancılar'da bulunan Mehmet Nasûhî Cami, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Camii, Kocamustafapaşa'daki Sünbül Efendi Camii ve Bursa Mahkeme Camiinde vakfiyeler düzenlenmiştir. Günümüzde, Ahmet Hatiboğlu'nun yönetiminde TRT sanatçıları tarafından Mi'râciye icrâ edilmiş olup kaset-CD olarak neşredilmiştir.

Miraciye okuma geleneğinde; âşir-han, mîrac-han ve tevşih-hanlar olmak üzere icrâyı gerçekleştiren üç grup vardır. Haneler, kürsüden çoğunlukla iki kişi tarafından nöbetleşe ve karşılıklı okunur. Kürsünün altındaki tevşihhanlar da hâneler arasındaki tevşihleri okurlar ve aynı zamanda “sallû aleyh”, “minnâ salâ” veya “ıkbel yâ mucîb” şeklinde hâne aralarında bazı mukabelelerde bulunurlar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mirac gecesi süt tercihindendir. Mi'râciye esnasında süt ikram etme geleneği mevcuttur.

Muhammediyye

Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed) Arapça kaleme aldığı *Megâribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ' fi'l-'ayn ve'l-'ıyân* adlı eserinin Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımlarını Türkçe olarak yeniden yazmış ve eserine *Kitâbü Muhammediyye fî na'ti seyyidi'l-âlemîn habîbillâhi'l-a'zam Ebi'l-Kâsım Muhammedeni'l-Mustafâ* adını vermiştir. Müellif Resûl-i Ekrem'in di- liyle aktardığı, “yenile mevlidim çıksın cihâna/ Eğerçi söylenir dehren-fe-dehrâ” beytiyle, na't diye nitelendirildiği eserinin aynı zamanda mevlid özelliği taşıdığına işaret etmektedir.

Tamamen Resûlullâh'ın verdiği ilham ve âdetâ tedris ile yazılmış olan eserin XV. yüzyılda bestelenmiş olması muhtemeldir. XVII. yüzyıldan itibaren bazı sanatkârların “muhammediyyehan” diye isimlendirilmeleri eserin mevlid gibi irticâlen ve beste ile okunduğunu göstermektedir. Tamamıyla şer'î bir mahiyet arz eden bu eser halk arasında da aydın zümre arasında da büyük bir takdirle karşılanmıştır. *Muhammediyye*'nin halk üzerinde en etkili kısmı “Vefât-ı Muhammed” bahsidir. Muhammediyyehan olarak şöhret bulan isimlerin başında XVII. yüzyılda yaşayan Akbaba imamı Mehmed Zaîfî ve İstanbul Hâfız Şuhûdî Mehmet Efendi gelir.

Naat

“Naat”, kelime anlamıyla bir kişiyi övmek, med- hetmek anlamına gelmekle beraber Din Mûsikisinde Hz. Peygamber'i övmek, ondan şefaath dilemek ve onun her halükarda güzel olan vasıflarını ifade etmek

amacıyla yazılmış manzum eserlerin bestelendiği mûsikî formuna isim olmuştur. Naatlar Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsça olarak Hz. Peygamberle ilgili şiirlerin çeşitli makamlardan bestelenmiş hâlleridir. Naatlar, herhangi bir usulle ölçülmeyen serbest ve genellikle irticâî bir şekilde okunmaktadır.

Naatların camilerde Cuma ve bayram namazlarından önce okunan Kur'ân-ı Kerîm'in ardından, tekelerde ise Kelime-i Tevhîd ile İsm-i Celâl arasında okunma âdeti vardı. Herhangi bir ritim ölçüğüne tabi olmayan naatlar, serbest bir şekilde, ağırbaşlı ve sanatlı bir üslup içerisinde icra edilirler. Naat okuyan kişiye "naathan" denilir. En meşhur naat bestelerinden birisi, edebiyatımızda en çok naat yazan şair Nazîm'in "âftâb-ı subh-i mâ evhâ Habîb-i Kibriyâ/ mâhtâb-ı şâm-ı ev ednâ Habîb-i Kibriyâ" beytiyle başlayan güfteye Niznâm Yusuf Çelebi'nin yapmış olduğu bestedir. Bu güfte de Yusuf Çelebi'den başka birçok bestekâr tarafından bestelenmiştir.

Din Mûsikisinde Hz. Peygamber'den başka din büyükleri adına bestelenen na'tlar da vardır. Bunların en meşhuru ise Hz. Mevlana için yazılan ve Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi tarafından bestelenen "Na't-ı Mevlâna"dır.

Kasîde

Kasîdeler, genellikle birini övmek ve yermek amacıyla yazılan divan edebiyatı şiiridir. Daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılırlar. Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan kasîdelere "Tevhid", Allah'a yalvarmak için yazılan kasîdelere "Mü-

nacaat”, Hz. Muhammed (s.a.s)’i ve din büyüklerini anlatmak için yazılan kasîdelere ise “Na’t” adı verilmektedir. Aruz vezniyle ölçülen kasîde formunda en meşhur şair Nef’î’dir.

Din Mûsikîsinde ise Cenâb-ı Allah’a, Hz. Peygamber (s.a.s)’e ve din büyüklerine yapılan medhiyeler, onlara gösterilmesi gereken saygıdan ve tasavvufî konulardan bahseden şiirlerin bir kişi tarafından bir makam veya makamlar çerçevesinde serbest bir şekilde irticâlen okunan şeklidir. Gerek cami gerekse tekkelerde en çok tercih edilen kasideler, Hz. Peygamber (s.a.s)’i konu alan kasidelerdir.

Mevlid

Sözlükte “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelen “mevlid”, İslam dünyasında Hz. Peygamber (s.a.s)’in dünyayı teşriflerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kaynaklar ilk mevlid manzûmesi Endülüslü muhaddis ve tarihçi İbn Dihye el-Kelbî’nin yazdığını bildirmektedir. İbn Dihye, yazdığı *et-Tenvîr fî mevlîdi’s-sirâci’l-münîr* adlı eserini “Muazzam” lakabıyla bilinen Elbir emiri Muzafferüddin Gökböri’ye takdim etmiştir. Emir de tarihte ilk defa mevlid okutturan Müslüman olarak kayıtlara geçmiştir.

Edebiyatımızda ise Türkçe yazılan pek çok mevlid arasında şüphesiz en çok kabul gören ve günümüzde de okunmaya devam eden mevlid, Süleyman Çelebi’ye ait olan ve *Vesîletü’n-necât* (kurtuluş yolu) isimli manzum eserdir. Süleyman Çelebi hazretleri, bu mevlidi 1409 senesinde yazmıştır.

Mevcut bilgiler çerçevesinde mevlidin ilk defa bizzat Süleyman Çelebi ve Sinâneddin Yusuf tarafından bestelenmiş olabileceği söylenmekle birlikte, bir diğer bilgiye göre XVII. yüzyıl bestekârlarından Bursalı Sekban tarafından bestelendiği de ifade edilmektedir. Bilhassa Osmanlı Dönemi'nde Müslümanların yoğun bir şekilde rağbet ettikleri mevlid, başta Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğum gününde, mübarek gün ve gecelerde, düğün, sünnet merasimleri olmak üzere din büyüklerini anma, ölüm, doğum, hac veya asker uğurlaması vb toplumsal olaylarda okunmuştur. Günümüzde her ne kadar okuyucuların mûsikî bilgisine, hocalarından öğrendikleri veya üstatlardan işittikleri şekle dayanan mevlidi, aslında asırlar önce bestelendiği şekilde okumak gerekir. Osmanlı'nın son dönemlerinde unutulmaya yüz tutan bu geleneksel şekil, Mutafzâde Ahmed Efendi gibi zevatın bu eski besteyi öğretme gayretlerine rağmen maalesef unutulmuştur. Bununla birlikte el yazması bazı mevlid nüshalarının kenar notlarında beyit ve mısraların hangi makam seyrine göre okunacağını gösteren bilgiler bizlere ulaşmıştır:

Bir mevlid merasiminde şu 4 grup yer almaktadır: “Âşirhanlar: Kur'ân okuyanlar; Tevşihhanlar: Tevşih ve ilâhî okuyanlar; Mevlidhanlar: Mevlid bahirlerini okuyanlar; Duâhanlar: Dua edenler.”

Mevlid merasimi, âşirhanın Kur'ân tilavetiyle başlar ve makam olarak okuyuşunu saba ailesinden bir makamla bitirir. Tevşih grubu da saba, çargah, düğah veya şevkutarab makamından bir tevşih okurlar. Bilhassa tevşih okunması tavsiye edilir. Zira tevşih,

bir Türk Din Mûsikî formu olarak “Hz. Peygamber (s.a.s)’in doğumuna dair medhiyeleri terennüm eden, bilhassa mevlid ve miraciye bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen eserlerdir”. Günümüzde icra edilen ve hoş olmayan örneklerde tevşih ve ilâhî grubunun maalesef akıllarına gelen her eseri okudukları gözlenmektedir. Tevşih veya ilâhî grubunun bahirler arasında okuyacakları tevşih ve ilâhîlerde, bilhassa akabinde okunacak bahirlerin mevzuu ile alakalı eserleri tercih etmeleri gerekmektedir. Bu anlamda bilhassa geleneksel olarak zaten bu amaca matuf olarak bestelenen tevşihlerin icra edilmesi tavsiye edilmektedir. İlk bahir olan Münâcaat veya Tevhid bahrine özellikle Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerine ait ve çargah makamında olan “Kudûmün rahmeti zevk u safâdır Yâ Rasûlallah” isimli tevşihin okunduğu bildirilmektedir. Okunan tevşihin akabinde “Allah adın zikredelim evvela” şeklinde başlayan tevhid bahrine aynı makamla girilir; saba ailesinden makamlar (saba, saba zemzeme, düğah, çargah, şevkutarab vb.) arasında gezindikten sonra bilhassa “Her ki diller bu duada buluna, fatiha ihsan ede ben kuluna” beytinde hüseyinî makamında karar verilir. Burada duahan mevlidin mevlidin müellifine dua eder ve fatiha çeker.

Akabinde âşirhan Kur’ân-ı Kerim tilavetine başlar ve hicaz makamıyla karar verir. Tevşih grubunun hicaz makamında okuduğu tevşih veya ilâhîden sonra mevlithan “Hak Teâlâ çün yarattı Âdem’i” mısrasıyla başlayan Nur bahrine girer. Bu bahirden önce genellikle hicaz makamından “Çün doğup tuttu cihânı”, “Yâ rab garib bîkesem” veya “Tende cânım” tevşihle-

rini okumak âdet olmuştur. Bu bahir içerisinde seğah, hüzzam, müstear, eviç, ferahnak, karcıgar, tahir-bu-selik vb. makam geçkilerinden sonra rast makamıyla karar verilir.

Bu bahrin bitiminde topluca salavât getirilir ve âşirhan rast makamında Kur'ân okumaya başlar. Kur'ân tilavetini müteakip tevşih grubu yine rast makamından bir tevşih okur. Bu babdan olmak üzere rast makamından “Yâ Rasûlallah şefaât eyle Allah aşkına” veya “Doğmazdı kalbe iman” isimli eserler okunur. Mevlithan “Âmine Hâtun Muhammed ânesi” beytiyle başlayan Velâdet bahrini okumaya başlar. Bu bahirde saba, uşşak, hicaz, ısfahan, suzinak, mahur, nişaburek, seğâh, nihavent makam geçkileri yapılabilir. “İçtim ânı oldu cismim nûra gark” beytini gerdâniye perdesinde mahur makamıyla başlar ve hüseynî perdesinde nişaburlu kalış gösterir. Müteakip beyitler arasında mevlithan nişaburlu kalışlar yaptıkça tevşih grubu salât ü selâm okur; daha sonra seğah makamıyla karar verilir. Bunun nedeni, seğah makamında salât ü selâma zemin hazırlamaktır. Duâhan ayakta kısa bir dua yapar.

Aşirhan, seğah makamında başladığı Kur'ân tilavetini hüseynî veya uşşak makamıyla bitirir ve tevşih grubu aynı makamda bir tevşih veya ilâhî icra eder. Bu bölümde uşşak makamından “Ey Hüdâ'dan lutf u ihsan isteyen” veya “Sivâdan kalbini pâk et” tevşihleri okunur. Mevlithan da yine hüseynî veya uşşak makamıyla “Yaradılmış cümle oldu şâdümân” beytiyle başlayan Merhaba bahrine girer. Bu bahir içerisinde

uşşak, pençgah makamları gösterilir ve segahla karar verilir.

Âşirhan da segah makamıyla başladığı Kur'ân tilavetini hüzzam makamıyla sona erdirir. Tevşih grubunun hüzzam makamında okuduğu “Yâ sâhibe'l-cemâl ve yâ sâhibe'l-beşer” veya “Merhaba ey fahr-i âlem merhaba” vb tevşihlerin akabinde mevlithan aynı makamla “Söyleşürken Cebrail ile kelim” beytiyle başlayan Mîrâc bahrine başlar. Suzidil, kürdîlihiczakâr, eviç, saba, segah, hicaz vb makam geçkileriyle süslenen bahir uşşak makamıyla sona erer.

Aynı makamla okunan Kur'ân tilavetini yine uşşak bir tevşih veya ilâhî izler. Bir başka mevlithan da bu makamla “Yâ İlâhî ol Muhammed hakkıçün” beytiyle başlayan Münâcaat bahrine girer. Bu bahrin sonunda “Ümmetinden razı olsun ol Muîn” cümlesinin akabinde bütün topluluk “Rahmetullâhi aleyhim ecmaîn” dua cümlesiyle bitirirler. Âşirhanın okuduğu son Kur'ân tilavetinin ardından duâhanın yaptığı uzunca bir duayla mevlid merasimi sona erer.

Geleneksel mevlid merasimlerinde kasidehanların bahirler arasında kaside okuduğu bilinmekle birlikte, son zamanlarda bahirlerin ortasında da kaside okunmuştur. Bu anlamda dikkat edilmesi gereken husus; kasidelerin güftelerinin, içinde okunduğu bahrin konusuyla alakalı olması gerektiğidir.

Tevşih

Tevşih, bir Dini Mûsikî formu olarak “Hz. Peygamber (s.a.s)’in doğumuna dair medhiyeleri te-

rennüm eden, bilhassa mevlid ve mirâciye bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen eserlerdir”. Sözlükte “süslemek” anlamına gelen tevşih kelimesi, dînî mûsikîmizin en sanatlı formlarından birisi olmuştur. Çoğunlukla devr-i kebir, çenber, zincir gibi büyük usûllerle ölçülmekle beraber sofyan, düyek vb. usûllerle ölçülen tevşihler de bestelenmiştir. Tevşih güfteleri genellikle divan sahibi mutasavvıf şairlerin manzum eserlerinden seçilir. Bilhassa Türkçe olanlar tercih edilmekle beraber Arapça ve Farsça kaleme alınan şiirlerden de bestelenmiş Tevşihler bulunmaktadır. Miraciye ve Mevlid bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen Tevşihlerde, okunan bahirle Tevşihin konu ve makam itibarıyla da uyum göstermesi gerekmektedir.

Peygamber Efendimizi medhetmek için veya miracını anlatmak için yazılan güfteleri, bestekârlar âdeta yarışircasına bestelemişlerdir. Bu sebeple Tevşihler, dînî mûsikî repertuarımızda büyük bir yekûn tutarlar. Ayrıca bundan dolayı ilâhîlerden daha sanatlı eserlerdir. Meselâ güftesi Ömer Rûşenîye ait olan “çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi” mısraı ile başlayan naat otuza yakın bestekâr tarafından bestelenmiştir.

İlâhi

Sözlükte “Allah’a ait” anlamına gelen ilâhî, edebiyatımızda ise Allah ve Peygamber sevgisi başta olma üzere dînî ve tasavvufi konuları işleyen manzum örneklerine verilen isimdir. Türk edebiyatında nazım türleri belirginleşmeden önce dînî muhteva taşıyan

her türlü şiire ilâhi denilirken daha sonra tasavvufî temaları işleyen ve Din mûsikîsinin makam ve usulleri ile bestelenerek dînî toplantılarda okunan şiirlere ilâhi adı verilmiştir. Bu manzum eserlerin Din Mûsikîsi çerçevesinde besteli hâllerine de “ilâhî” adı verilmektedir. Bu anlamda ilâhi kelimesi, “bestelenmiş dînî tasavvufî şiir” anlamıyla ilk Evliya Çelebi'nin eserinde geçmektedir. İlahiler din dışı Türk mûsikîsindeki şarkı formuna çok benzerler. İlahileri şarkılardan ayıran en önemli farklar, sözleri, melodik ve usûl (ritm) yapılarıdır.

İlahiler, camii ve tekke ilâhîleri olarak ikiye ayrılırlar. Camii ilâhîleri, camilerde yapılan ibadetler arasında veya dînî cemiyetlerde okunan eserlerdir ve daha ağır icra edilirler. Tekke ilâhîleri ise genelde daha canlı ve hareketli eserlerdir. İlahiler aynı zamanda tarikatlara göre de farklılık gösterirler. Tarikatların kendi büyüklerini öven ve bu tarikata mahsus ilâhileri vardır.

Din Mûsikîsini ve formlarını belirleyen ana unsur hicri takvim, dolayısıyla hicri aylardır. Bilhassa bu aylar içerisinde vuku bulan dînî olaylar, önemli tarihler, bayramlar ve mübarek geceler dînî mûsikîmizi şekillendirmiştir. Aynı şekilde ilâhîler de konusu itibarıyla herhangi bir hicri aya nispet edilmiştir.

Bununla birlikte ilâhîler bir Müslüman'ın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her türlü olay ve ortamda kendine yer bulmuştur. Doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama, anma vb cemiyetlerde ilâhîler icra edilmektedir.

Milletimizin bütün sanat dallarında açıkça görülen estetik özellikleri; tabîlik, sadelik, zarafet ve orijinalliktir. (Gökalp, *age*, s. 41.) Mimarimiz, klâsik denebilecek devrelerinde an'anevî sadeliğine ilaveten, sükûnet ve itidal vasıflarına da erişerek orijinal bir norm getirmiştir. (Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, s. 21.)

MABED ESTETİĞİ

Prof. Dr. Murat SÜLÜN*

Mabed, Mimari ve Estetik

İslâm sanatının şaheserleri camilerdir. Bina yapımının temel şartları olan mühendislik ve mimarî gibi pozitif ilimler bir yana, tezyinatta kullanılan *çinicilik*, *oymacılık*, *kakmacılık*, *sedefkârlık*, *nakkaşlık*, *hat* vb. sanatlar da camiler sayesinde gelişmiştir. Bu yönleri ile camiler, çeşitli ırklara mensup Müslümanların İslâm medeniyetine katkılarının en bariz biçimde görülebileceği müzelerdir.

Sanat eserine, onu güzelleştirme amacı ile eklenerek onun bir parçası hâline gelen bir yapı (Farukî, *age*, s. 408-409.) olarak tanımlanan *süsleme*, yapının asal unsurlarını, işlevlerinin gereği olmayan hatta bazen onlarla bir ölçüde karşıtlaşabilen iki ve üç boyutlu biçimler, düzenler ve renklerle süslemek demektir. (Boydaş, *age*, s. 67 (Doğan Kuban, *Mimarlık Kavramları*, İstanbul: İTÜ, 1980, s. 44'ten).) Süsleme kavramı özellikle camiler bağlamında tartışılmış (Zeyneddin Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, II, 389.) olmakla birlikte, sayısı yüz binlerle ifade edilebilecek mabet, türbe, saray,

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

vb. binaları süsleme arzusu *mücerret sanatı* iletmiş; böylece, İslâm sanatının kahramanları binalar olmuştur. (Esin, *age*, s. 12.)

Çeşitli ürün ve eserleri “sanat eseri” hâline getiren temel unsurlardan olan süs ve yıldız (*ziynet* (Şeytan ve kâfirler bağlamında *ziynetin* olumsuz anlamda kullanıldığı çok sayıda ayet vardır. Örnek olarak bkz. Yunus 10/88 (Firavun’un –insanları Allah’a iman etmekten alıkoyduğu düşünülen– debdebesi); Hûd, 11/15 (dünya hayatını cazibeli hâle getiren şeyler; ayrıca Ahzâb 33/28); Kasas 28/79 (Kârûn’un muhteşem zenginliği)), *zehret* (Bkz. TaHa, 20/131.), *zuhruf* (Bkz. En’âm, 6/112 (içi boş yıldızlı söz); İsrâ, 17/93 (yıldızlı, dekorasyonlu şahane ev; saray); Zuhruf, 43/35 (işleme, yıldız, süs.)) kavramlarının –Allah’la ilgili olanlar dışında– Kur’an’da genellikle olumsuz anlamda kullanıldığı da söylenebilir. (Kur’ân’a göre *dünya hayatı* “oynayıp eğlenmekten, süslenip püslenmekten ve birbirine karşı övünmek”ten ibarettir (Bkz. Hadid, 57/20. Ayrıca Tekâsür, 102/1-2). Krş. Araf 7/31, 32; Yunus, 10/24; Hicr, 15/16; Kehf, 18/7; Rum, 30/9; Sebe’, 34/13; Sâffât, 37/6; Fussilet, 41/12; Hucurat, 49/7; Kâf, 50/6.) Kur’an’da *süs/yıldız* kavramına yüklenen söz konusu olumsuzluk, bunun insanlar için tali bir unsur olarak ikinci plânda tutulması gerekirken yetkililer tarafından en önemli ve aslî işleriymiş gibi değerlendirilmesinden kaynaklanmış olabilir. Devletlerin, hatta dinlerin temel görevi; insanlara güvenli, özgür ve tok yaşayabilecekleri bir ortam sunmaktır. Kur’an’da sanat eleştirisi olarak değerlendirilebilecek bu durumun altında yatan bir başka husus da, abidevi (*monumental*) sanat eserleri inşa edilirken insan emeğinin sömürülmesi, buna karşılık mezkûr yapıların canlıların pek işine yaramamasıdır. Böylece hem *abes* hem de *israf* söz konusu olmaktadır ki, Allah ikisini de sevmemektedir.

Buna karşılık, insanî ölçülere uygun bir yapı arz eden Mimarimizin abidevi şaheserleri bile, diğer milletlerin zorlanmış, insan ömrünün sınırları içinde yapılamayacak kadar büyük eserler inşa etme ihtirasından müstağni, azami 7-8 yılda tesis edilebilecek, canlıların istifadesine uygun yapılara sahip bir manzume olarak vücuda getirilmiştir. (Ali Saim Ülgen, "Türk Mimarîsinin Felsefî ve Estetik Özellikleri", *Milletler Arası Birinci Türk Sanatları Kongresi* (Ankara 19-24 Ekim 1959), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962, s. 388.) Milletimizin bütün sanat dallarında açıkça görülen estetik özellikleri; tabîlik, sadelik, zarafet ve orijinalliktir. (Gökalp, *age*, s. 41.) Mimarimiz, klâsik denebilecek devrelerinde an'anevî sadeliğine ilaveten, sükûnet ve itidal vasıflarına da erişerek orijinal bir norm getirmiştir. (Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, s. 21.) Mimarimizin, en mütekâmil şeklini aldığı XVI. asırda şekliyle ve malzemesinin iddiasız renkleriyle dıştan ağırbaşlı, sakin ve mütevazı, -fakat vakur görünüşlü olmasına rağmen içten insanı cezbeden kasvetsiz ve canlı bir hacme sahipti. (Ali Saim Ülgen, "XVI. Yüzyılda Türk mimarîsinin iç dekoru nasıl vücut buldu", s. 389.) Fetih ve ihtişam devirlerinin ürünü olan Topkapı Sarayı'nın bütün vakar ve sadeliğine karşılık, dağılma ve küçülme devirlerinin ürünü olan Dolmabahçe vb. saraylarda, mimarların güç-kudret ve iktidar sergileme adına abartılı süslemelere yöneldikleri dikkat çekmektedir.

○ halde burada yerilen, sanatkârane yapılan abidelerin kendisi değil, canlılara fayda sağlama amacı güdülmeden kuru bir yarıç çerçevesinde boş yere inşa edilmiş olmalarıdır; bunlara aldanmak, bunlarla böbürlenmek, bunların insanı ebedileştireceği hissine kapılmaktır. (Âd kavminin peygamberi olan Hud Aleyhisselâm'ın şu çıkışması ilginçtir: "Yüksekçe bulduğunuz her yere bir anıt dikiyorsunuz,

öyle mi? Özene bezene yaptığınız bu binaları ebedilik tutkusuyla mı inşa ediyorsunuz siz?!" (Şuarâ, 26/128-129)) Yani bunların Allah'a karşı sahiplerini koruyamadığı, bu gibi muazzam eserleri bulunmayan müşrik Araplar eski medeniyet sahiplerinin akıbetinden ibret almaya çağrılmaktadır. Yoksa –söz gelimi Allah'ın mescidleri bağlamında kullanılan fakat bununla sınırlandırılmayacak olan– imar faaliyetleri elbette ilahi rızaya ermenin en büyük vesilelerinden biri (Bkz. Tevbe, 9/18.) olduğu gibi, bunların tahrip edilmesi şiddetle kınanmıştır. (Bakara, 2/114 (Allah'ın mescidlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve oraların harap olması için koşturan birinden daha zalimi olabilir mi?)) Nitekim in-sanoğlu daha yerleşik hayata geçmeden yaklaşık on bin yıl önce, görkemli, sağlam, güzel, estetik tapınaklar yapmaya başlamış bulunuyordu. (Bkz. "Dünyada ilk inşa edilen yer bir tapınaktı." <http://www.ntvmsnbc.com/id/25252733/>) Medeniyet ve din yarışlarının tarih boyunca mabetler çerçevesinde yürütülmüş olması da bu olguyu pekiştirmektedir.

Mabed Tezyinatının Ana Unsuru: Hatlar

Başta mabetler olmak üzere her tür sanat eseri, mimar ve sanatkârların dünya görüşünü ve evren algısını yansıtır. Bu hem mimarî elemanların biçim ve şekilleriyle (örneği: İslâm'ı simgeleyen hilâl formunun revak ve kemerlerde uygulanması) hem de onların üzerine nakşedilen motif ve hatlarla gerçekleşmektedir. Hatlar dışındaki simgesel uygulamalar söz konusu kâinat tasavvurunu sembolik olarak ifade ederken, hatlar açıkça göstermektedir. Bu durumda, şüphesiz hatların alındığı kaynaklar, dünya görüşünün de kaynakları olmaktadır ki İslâm mimarîsi söz konusu olduğunda bu kaynak; Kur'ân-ı Kerim olarak karşımı-

za çıkar; hadisler, şiirler ve kelâm-ı kibâr (büyüklerin sözleri) de bu kaynaktan neş'et etmiştir.

İslamî kültürün en önemli sanat türü olan (Farukî, *age*, s. 435.) hat, duygu muhtevası son derece zengin, insana bağlı bir sanattır. (N. Berk, "Çağdaş Sanatın Bazı Biçimleri ve Türk – İslâm Yazıları", s. 85.) Kur'an'ın yazıya aktarılma gereği ile birlikte hat, zamanla –aslı iletişim (fikir ve anlamı başkalarına aktarma) unsuruna ek olarak– estetik ve tamamen ikonografik bir malzeme hâlini almaya başlamıştır. (Farukî, *age*, s. 198.)

Hat, hemen her devirde İslâm kültür ve sanatının baş tacı olmuştur; yazının sahip olduğu bu geniş imtiyazın başka hiçbir kültürde görülemeyeceğini söylemek abartı sayılmaz. İletişimi en dolaysız biçimde gerçekleştiren yazı, sözden farklı olarak aynı zamanda kalıcıdır. Üstelik sanat eserleri yazının minyatür gibi kitap sayfalarında kalmasını önlemiştir. (Boydaş, *age*, s. 67-69.) Hat sayesinde, İslâm vahyinin manevî hakikatleri görsel olarak tezahür etmektedir. Bütün eserler, hatla öncelikle dünyevî amaçla inşa edilenler bile ibadet için bir yer, dindar bir kişi tarafından hayrat bırakılan bir çeşme veya bir duvar, süsleme amacıyla yazılan dinî bir ibarenin eklenmesiyle bir şekilde İslamî hayatın dinî boyutuna katılır. (Bkz. Nasr, *age*, s. 18-19.)

Mimarîden şiire kadar çeşitli tatbik alanlarıyla hat sanatı, merkezî görsel sanat olmayı sürdürmektedir. (Nasr, *age*, s. 19.) *Hattın* hâkim olduğu süslemeler, İslâmî güzel sanatlardaki yapıcılığın ve Müslüman çevresinin manevî anlam kazandıran gücünün merkezinde yer tutmaktadır. (Farukî, *age*, s. 408-409.) Özellikle Türk mimarîsinde yapının gerçek karakterini, kimliğini ortaya çıkaran unsurların başında hat gelir. (Taşkıran, *age*, s.

77, 87.) Söz gelimi Osmanlı mimarîsinde yazı, mimarî ile birlikte kullanımının en güzel ölçüsünü bulmuş ve gelişiminin son aşamasına varmıştır. Böylece yazı, mimarîyi tanımlayan, taştan inşa edilen yapıya ruh ve anlam veren, hatta o olmadan yapıda eksik bir şeyler varmış hissini verdirecek kadar mimarî tasarımda önemli rol oynamış, adeta yapı ve malzeme gibi önem kazanmıştır. (Taşkiran, *Yazı ve Mimarî*, s. 90, 91.)

Farklı karakterleri ve sanatkârane istifleri ile hatlar, yapıyı güzelleştirmekle kalmamakta, içerdığı güzel ve manalı sözlerle ona anlam da katmaktadır. Anıtlar üzerindeki yazılar, dekorasyondan öte bir şeydir; bunun, İslâm'a özgü bir buluş olduğunu söylemek yanlış olmaz. (Grabar, *age*, s. 104.) Gazete, dergi, radyo, TV ve İnternet gibi iletişim araçlarının bulunmadığı bir toplum açısından, yapıların çeşitli yazılarla dekore edilmesinin ne kadar önemli olduğu açıktır. Böylece, camisinden çeşmesine, okulundan kışlasına kadar hemen her yapı bir medya / araç vazifesi görmekte, mahyalar da hesaba katılırsa, günümüz ışıklı tabelalarının, reklam panoları vs.nin yerini tutmaktadır.

Cami dekorasyonunda süslenip yazı yazılan yerler diğer yerlere göre şüphesiz daha önemlidir ve zaman zaman kesin ikonografik anlamlar verilebilecek (zafer, şeref cennet imgeleri vb.) temalar bulunur. (Grabar, *age*, s. 102, 103.) Söz gelimi Osmanlılar, başlangıçta seleflerinin sanat ve mimarî geleneğine yepyeni bir görüşle uymuşlar; böylece sanat ve mimarî, sıkıcı ve yabancı bütün unsurlardan sıyrılıp *en sade ve en güzel formlarda* daha makul hâle gelmiştir. Selçuklu etkisindeki ilk dönemde, yazıyla süsler karışık vaziyette iken, zamanla yazı diğer süslerden arındırılarak daha belir-

gin hâle getirilmiştir. Türbelerde ve camilerde lamb-
rinin tamamlandığı noktada kırmızı zemin üzerine
renkli hatla bir yazı kuşağı ve bu yazı kuşağının nesih
veya sülüs hatlarının üstüne çok koyu renkle çiçek-
li kûfî yazıcıklar sırası konulması ve bu suretle kuşak
üzerinde iki yazı sırası bulunması teamülü zamanla
terk edilmiş görünüyor. Yine, aşağıda ve göze yakın
yerlerdeki dekorasyon ve yazılar daha sık tertiplen-
diği halde uzaklığa göre unsurların araları açılır ve bü-
yüyüp genişler. Bu sebeple, birbirinden uzakta olan
şekiller aynı ölçüde imiş gibi algılanır. Bu hâl; mimarî,
yapı ve süsleme unsurlarının hepsinde nazar-ı dikka-
te alınmıştır. Aynı zamanda mütenazır olarak hiçbir
eleman diğerinin ne renk ne de şekil itibarıyla aynı-
dır; bu da detaydaki serbestî dolayısıyla insan ruhu
üzerinde huzur yaratmaktadır. (Ülgen, "XVI. Yüzyılda Türk
Mimarîsinin...", s. 394-395.)

İmdi; avlu ve harim girişlerinden pencerelere,
mihraplardan kubbelere, sütunlardan mahfillere ka-
dar caminin hemen her yerine ayetler yazılabılmıştır:

1. Caminin temel fonksiyonu namaz olduğu
için, camilerin çeşitli birimlerine namaza ilişkin ayet-
ler nakşedilmektedir. Bu ayetler namazın sürekli eda
edilmesi gereken kesin bir fariza olduğunu, sağladığı
yararları, gördüğü fonksiyonları ve ne zaman kılınaca-
ğını göstermektedir. Süleymaniye, Cihangir, Sultanah-
met ve Hırka-i Şerif camileri, bu ayetlerin en yoğun
bulunduğu mabetlerdendir. Camilerde rastladığımız
mescid konulu ayetler de büyük yekûn teşkil etmek-
tedir. Bu ayetler içinde en sık tekrarlanan, "Mescidler
Allah'a aittir; öyleyse, Allah'la beraber hiç kimseye
dua etmeyin" mealindeki Cin/18; "Allah'ın mescidle-

rini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler..." mealindeki Tevbe/18'dir. Nûr/36'yı da unutmamak gerekir...

2. Camilerin avlu ve harim girişlerine cennetliklere hitaben söylenen *selâm* ifadelerinin yanı sıra, "Adn cennetleri, ardına kadar açılmış onları beklemekte" mealindeki Sâd/50'nin yazılması, camilerle Cennet arasında kurulan irtibatın açık göstergesidir.

3. Yapının herhangi bir birimi ile bir ayet arasında zahiren de olsa bağlantı kurulabiliyorsa, o kısma ilgili ayet yazılabilmıştır ki bunun en güzel örnekleri mihraplarda görülür. Osmanlı mihraplarında en sık rastlanan ayet

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ

ve

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ

ifadeleridir (Âl-i İmrân, 3/37, 39). Devlet-i Aliyye'nin, mihraplarda hemen daima bu iki ayeti yazmasının sebebi, iki ayette de *mihrap* kelimesinin geçmesi ve mihrap alınlığına, ilgili kısmın mihrap olduğunu gösteren bir tabela olarak celî yazıyla kolayca sığdırılabilmeleridir.

4. "Hakkında ayet bulunan bir şeyle bir mimarî eleman arasında irtibat kuruluşu"nun en güzel örneklerinden biri, yapıların en yüksek elemanı olan *kubbeler* –gök kubbeye benzetilerek– Allah ve gökyüzü ile ilgili ayetlerin yazılmasıdır. Kubbelerde bu çerçevede en sık rastlanan ayet, şüphesiz Fâtır/41'dir. Bu ayette, gökkubbe ile yapının kubbesi arasında irtibat kurulmakta, gök kubbe gibi bu kubbeyi de Allah'ın

ayakta tuttuğu belirtilerek acziyet itiraf edilmekte, Allah tenzih edilmekte ve kubbenin, (Ayasofya'ninki gibi) ikide bir hasar görmemesi için bir nevi dua edilmektedir. Sadece Şişli Camii'nin kubbesinde rastladığımız Hac/60'da da aynı tema işlenmektedir. Kubbelere; yine Allah'ı konu alan Nur ayeti, Ayete'l-kürsî, İhlâs suresi gibi ayetler de yazılmaktadır.

5. Siyasî otorite (sultan/halife) adına hutbe irad edilen minberler, siyasî bir niteliğe sahip olduğu için, kapılarına devletin akidesini yansıtan *Kelime-i Tevhîd* yazılması gelenekselleşmiştir. Hutbeler sırasında Hz. Peygambere salat ü selam edilegeldiği düşünülürse, Ahzâb/56'nın da minberler için oldukça uygun olduğu görülür. İzmir'deki Kemeraltı, Başdurak ve İlâhiyat camilerinin ve Hatay'daki Habîb-i Neccâr Camii'nin minberlerinde "*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişinizi bırakın.*" mealindeki Cuma/9; Sultan III. Ahmed'e ait TSM 24/2088 envanter nolu minber örtüsünde ise "*Ey Peygamber! Seni tanık, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik*" mealindeki Ahzâb/45'e ek olarak, Cuma/9-11 yazılı olup, ayetlerin cuma namazıyla, minberin de cuma hutbesiyle alâkası düşünülürse gayet uygun düştüğü anlaşılır.

6. Sütunlar genellikle birer pano/ekran olarak değerlendirilip cemaate çeşitli mesajlar verilmekte, güzel hat eserleri sergilenmektedir. Söz gelimi Bursa Ulu Camii; sütunlarındaki *Besmele*, *Kelime-i Tevhîd*, *Ayete'l-kürsî*, *Mü'minûn/1-4*, *Kalem/4*, sanatkârane istifleriyle *Hac/27*, *Münâfikun/8*, *Şems*, *Nâs* vb. sureler ve *Esmâ-i Hüsnâ* ile bir sanat galerisini andırmaktadır. Sütunlara yazılması gelenekselleşmiş bir

ayet bulunmamakla birlikte, Sultanahmet Camii'nin fil ayağı sütunlarından ikisine sütun ve tesis mefhumları ile ilgili Ra'd/2; Tevbe/108 yazılarak hoş bağlantılar kurulmuştur.

7. Namaz vakitlerinin belirlendiği muvakkithanelere; "O gece tan yeri ağarınca kadar esenlik doludur." mealindeki Kadir/5 yazılır.

Sonuç

Gerek, "Allah'ın mescidlerini; ancak Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler imar ederler..." ayet-i celilesinin gerekse,

"Her kim Allah için bir mescid yaptırırsa, Allah da onun için Cennette bir ev (saray/köşk/yalı) inşâ eder." (Buhârî, "Salât" 65; Müslim, "Mesâcid" I, 24.) vb. nebevî müjdelerin etkisiyle, padişahından tüccarına, vezirinden şehzadesine, sultanından ağasına, kazaskerinden kalfasına kadar bütün varlıklı kesimler cami inşa etme şerefine nail olmuş; halkımız da kendi aralarında toplamış oldukları paralarla cami yaptırmıştır, yaptırmaktadır. Şu an ülke sınırları içinde yaklaşık 110.000 cami bulunmaktadır...

Caminin önemi milletimiz tarafından gayet iyi kavranmış olmakla birlikte, özellikle halk tarafından yapılan camilerin estetik boyutu için aynı iyimserliği paylaşmak mümkün gözükmemekte; mabetlerimizin büyük bir kısmı, eskinin taklidi olmaktan öte gitmemektedir. Yetkililerin halka yol göstermemesi, yapılardaki denetim zaafı, insanımızın güzel; orijinal, dengeli, faydalı eserler bırakmasını büyük ölçüde engellemektedir.